

# Buda Ferenc

## Egybe örökké

– Küldöm U. J. után –

*Vakhiten lét-határon  
túl életem halálom  
hová lettél barátom*

*Nézek utánad nézek  
sajgó hunyorgó szemmel  
sajgó hunyorgó szemmel*

*Fiaddal kézenfogva  
szállsz szállsz az úri vadonba  
fiaddal kézenfogva*

*Körmöm markomba vésem  
szorongva úgy követlek  
ki-kihagy szívverésem*

*Beterít szürke felleg  
zuhog szakad a zápor  
dőlt istenigazából*

*Rajta Petőfi – rajta?  
Mivé lett forradalma  
Fejem ütöm a falba*

*Szavak szótöredékek  
Zuhog szakad a zápor  
Szanaszét hull az ének*

*Elég elég a lázból  
el el jaj ki e házból  
szerelmes hazádból*

*Válván sugárrá röggé  
kettesben kisfiaddal  
kettesben kisfiaddal*

*a mindig s a soha többé  
egybe olvad örökké  
egybe olvad örökké*

# Pintér Lajos

## Csillagok árvája

Ha Albert Zsuzsa *Legendás irodalom* című riportorozatában és könyvsorozatában Utassy Józsefet is kiválasztotta volna, hogy a barátok, ismerősök mondjanak anekdotikus, legendás történeteket róla! Kiderült volna, hogy Utassy József a kortárs irodalom egyik leglegendásabb alakja. Körülötte-róla szálltak, szóltak az anekdotikus történetek, pedig tonnás súllyal járt a szíve fölött.

Csillagok árvájának mondta magát. Valójában a csillagok fia, és a világ árvája volt.

Hadd mondok el róla én is egy anekdotikus történetet. 1971-ben kerültem az ELTE Bölcsészkarára, magyar-népművelés szakra. A népművelés szakon, már mindjárt az egyik első szemináriumi órát a népművelés tanszék vezetője tartotta. Névsorolvasásban hozzám érve csak ennyit mondott: „Végre elment egy költő, és erre megint itt egy másik.”

Érdekes, hogy tudott költői szárnypróbálgatásaimról, pedig épp csak első verseim jelentek meg akkor, *Tiszatájban*, *Forrásban*.

A szeminárium ideje elég volt arra, hogy végiggondoljam helyzetem. Ha a tanszékvezető már az első órán ilyen barátságatlanul fogad engem, nem sok jóra számíthatok...

Óra után megvártam, és négy szemközt megkérdeztem tőle: tanár úr, mi a probléma?

Hát az, mondotta, hogy végre elment a tanszékről egy költő, Utassy József – itt végre kimondotta a nevét is –, akivel sok gondunk volt, és erre megint itt egy másik.

Annyival lettem okosabb, hogy Utassy Jóska körül forog tehát a világ. Jóskával két napon belül – véletlenül – összefutottam.

Több éve végzett már az Egyetemen, de az a költő volt, aki nem tudott és nem is akart elszakadni ettől a közegtől. Az Egyetem, az Egyetemi Színpad, az Eötvös Kollégium, az Eötvös Klub, mind olyan helyek, melyek egy életre fogva tartják az embert. Visszasóvárogtam volna én is, ha nem kerülök el Kecskemétre.

Találkozásunkkor rögtön rátértem a lényegre. Jóskám, vagy Dzsó (hiszen mindenki így szólította, ő is így írta alá leveleit és baráti dedikációit), Jóskám, mi baja veled a tanszékvezetőnek?

– Az hülye, felelte röviden Jóska. Majd folytatta.

Mindig szerda reggel nyolc órára tette a szemináriumát. Tudhatta volna, tette hozzá önérzetesen, hogy én éjszaka dolgozom, reggel sokáig alszom, és nyolcra semmiképp sem tudok bemenni. Egész évben nem jártam hát a szemináriumra.

Az utolsó óra előtt hívatott és azt mondta, amennyiben az utolsó órán sem jelenek meg, megbuktat.

Gondolkodóba estem, folytatta a mesét. Én reggel nyolcra biztosan nem érek be. Tehát úgy döntöttem, hogy inkább előző éjszaka már bent alszom a tanteremben. Este belopóztam az Egyetemre, bementem az előadóterembe, fölfeküdtem az előadói asztalra, és elaludtam.

Akkor meg olyan jól aludtam, hogy reggel jött a tanszékvezető az órára, és ott talált, ott aludtam az asztalon. Akkor meg ezt vette rossz néven. Ennek semmi se jó! – fejezte be történetét

Ilyen fiú volt Jóska, szívében dallal, szemében mosollyal, szíve fölött mázsás súllyal.

Most, hogy meghalt, ha szivárvány jelenik majd meg az égen, az ő szemöldökének íve lesz az. De ha földrengés lesz, ha megmozdul a föld, az ő rettentő fájdalma reng ott is, a föld alatt.

# Lázáry René Sándor

## A szentek életéből

*Erényes hölgy volt rég Szent Lujza –  
Nem esmért férfit még, s nem túlza...*

*Mondá Pál páternek:  
„Legyen hát rámtermett,  
Ha mán így felajza s felujjza!”*

(Székely-Udvarhely, 1888. február 4-én)

## (Korhadt révész...)

*Korhadt révész, Kháronra változat,  
A túlsó partról vontan áthozat –  
Szakálla kender, békanyál, moszat.  
Kérész virágzik, néma kárhozat –  
Iszap alkonya,  
Tiszapalkonya.*

(A Tiszánál, 1898 júniusában)

## Nonsens darabok

### Hódolat Wagnernek

*Volt egy hölgy – dallni ment Bayreuthba.  
Rengett a bős, germán báj rajta...  
Zengett Nibelungba' –  
Wagner míg elunta,  
Mert hangját momentán fájlalta.*

### Új Bánk bán

*Mogorva tímár lett Erkel –  
Míndig csak a nőkre merkel!  
S mert nem zeneszerző,  
Csak nejeket cserz' ő –  
A jó bőr jól elkel, mer' kell!*

## Don Juan a Tabánban

*Egy új Bánk bán, kivel elbánt a gaz Tabán,  
Meg Don Juan, kivel tengelyt akaszt a bán,  
Mulatni nyargalász egy selyma masztabán.*

*Nyomukban egy kihalt, maszturbáns masztodon  
Lohol, s lihegve kérd: „Van turbán kasztodon,  
Te Don?... Tekerd, akár tatár kamaszt a bán!”*

*De csak hajtatnak ők a selyma masztabán –  
Vállat von Don Juan, s vág egy grimaszt a bán.  
Nem fröccsöket, csupán könnyet fakaszt Tabán.*

(Budapest, 1911. május – június)

## (Rosszlány szerelme...)

*Rosszlány szerelme abbizon  
Rég nem romantik Barbizon  
Szívemnek tömlőc csak prizon  
S ha csókjait elcsaklizom –  
Rosszlány szerelme börtön  
Hol fogságom letöltöm  
Combpárnás áristom –  
Montparnasse Páris Dôme*

(Párisi impromptu, 1912. július 4.)

## (Most hős eszt itt...)

*Most hős eszt itt hány statisztá úzi,  
Hogy hinni, hinni tiszta, tiszta szúzi!  
Hát mást csalatni, majd csalódní cafka  
Sorson szabódva – így volt jól kiszabva?*

*Tiszának partján hídul átfeszülten  
Mind váteszek, kik hígult váteszülten  
Merültek mély mocsokba, holt iszapba –  
Hány harci sámán, szittyá bódhiszattva!*

(1914 decemberében, Marosvásárhelyt)

## Szeged dicséretére

*Néped keszeget eszeget –  
Lefőzöd ebben Szatmárt meg Palatkát,  
S habár e rím nem ér fabatkát,  
Se szeget –  
Sok keszegedből adj bár egy falatkát,  
Mert nem rímeltem itt sem Bácskát, sem Szabadkát,  
De kedvem mégse Te szeged –  
Ömlenek, mint egy szétszakadt gát,  
Hiszen boldoggá tesz eged,  
S szívem csücskét is beszeged  
Szöges neveddel te, Szeged!*

(Szegeden, 1917 júliusában)

## A vátesz vacsorája

*Gyászhun frakkban ül a vátesz:  
Kumiszt nyakal, türk halvát esz.*

*Ha sokat esz – a vádlija  
Ványadt lesz, mint kravátlija.*

*Mindent rág, vesz, belapátoz,  
S közben váteszt nyel a pátosz!*

*Álesz bugyesz kravátesz –  
Már megkrepiált a vátesz.*

(1921. október 2-án)

## Az agrai nagymogul átka

*Ím, kijelentem: örökkön, a légben is állni fog Agra,  
S hidat húz a Halál a kirothadt párszi fogakra!  
Ám, ha ki nem hiszi ezt – nyomorítsa a fárszi podagra,  
S rázza a hindi hideg, ha kimegy vegetálni Csopakra!*

(Lám, ez a síri rovátka az agrai nagymogul átka.)

(1922. április 4.)

## (Rád gondolok...)

*Rád gondolok, ha paraplémat bontom –  
Hogy szóljak hozzád? Húvösen? Bolondon?  
Hozzád illőbb a szürke sárm s a bonton –  
De rímeim csak immel-ámmal ontom,  
Hisz föl nem érhet hír, se fáma, London!*

(1924. február 23.)

*Lázary René Sándor* 1859. szeptember 17-én született Kolozsvárott. 1890-től már főleg Marosvásárhelyen élt – Marossárpatakon hunyt el 1929 októberében. Költői műveinek és írott hagyatékának méltó felfedezése még hosszú ideig váratott magára. Verseinek legelső, bár elenyésző része csak 1992 augusztusában került elő a marosvásárhelyi Molter-hagyatékából, aztán később mind nagyobb és nagyobb adagokban, de szinte véletlenszerűen, a Teleki Téka titkosított állományából, illetőleg a költő özvegyének, Vajdaréthy Júliának hosszan lappangó hagyatékából, továbbá más, korabeli (részben családi, részben baráti) hagyatékokból is. Igen terjedelmes, bár eléggé szétszórt lírai életműről lévén szó, még a Lázary-versek és verstöredékek számát tekintve sem bocsátkozhatunk számításokba, sem előzetes mérlegelésekbe, mert a már-már egésznek mutatkozó szövegkorpusz még újabb meglepetéseket is tartogathat – földolgozása roppant időigényes, hosszú évekre rúghat, ám kétségtelenül folyamatban van.

(Közzéteszi: Kovács András Ferenc)

# Dobozi Eszter

## Sánta Kata

Olga most már majdnem biztosra veszi, hogy ez a vészterhes vándorlás, amely már három napja elkezdődött, nemhogy sehvá nem visz, de végzetessé is válhat. Visszafordulnia azonban épp olyan reménytelen, mint folytatni az utat. Voltaképpen miért is indult el, nehezebbre esik földélni. Nem érti, miért változott meg a világ körülötte. Miért nem képes eligazodni benne? Miért találja úgy, mintha egy ismeretlen országban tévelyegne, holott a hazája határát se hagyta el. A máskor öt-hat órás út most miért tart napok óta? Ha körülnéz, úgy látja, mintha az emberek mindenütt céltalanul ódöngének. Öregek-fiatalok. Semmi nem működik úgy, ahogy eddig. Semmi nem ott van, ahol korábban tudta. Elveszettnek érzi magát. Veszendőnek véli azt is, ami körülveszi. Ki tudja, nem a belső bizonytalansága teszi-e, hogy olyan átláthatatlan ez a város, ahol éppen most tart. Ez az egész ország, ahová született, ahol leélte eddigi életét. És miért nem lehet szót váltani az emberekkel? Senki nem ad kielégítő választ a kérdéseire. Mindenki mintha gyanakodna. Mikor megszólít egy-egy embert, olyan rebbenő a tekintetük, mint a riadtan repdeső madár. Ilyen, már-már költői gondolatai támadtak azzal egyidejűleg, hogy magamagát is kívülről, sőt egészen távolról kezdte látni, mint régen egyszer, amikor még lánykorában bekerült a pszichiátriára. Jaj, istenem, csak nehogy megőrüljek! Csak a józan eszemet el ne veszítsem! Ezt szajkózta magának, míg a pályaudvarra ki nem ért. Ám oda ismét hiába igyekezett, mert a hajnali gyors óta megint nem indítanak jó darabig vonatot. Napok óta nem lehet pontosan tudni, melyik vonat indul el, melyik nem, mondja a pénztáros.

– Sztrájk van! Nem tetszett hallani róla? – és a közeli autóbusz-állomást ajánlja Olga figyelmébe. – A buszok talán még járnak.

Az asszony még éppen fölnyomakszik egy Sárszegre menő járatra. Ülőhelyet sokan nem kapnak. Ő sem. Ez azonban most senkinek sem fontos. Csak az, hogy mozogjon alattuk végre a jármű. Olga csak most látja, milyen sokan úton vannak. Diákok, ingázó dolgozók. De nagyon sok az öreg is. Olyanok, akik nem képesek, csak a tömegközlekedéssel helyváltoztatásra. Egy iskolás fiú szőkenő-viccekkel szórakoztatja alkalmi közönségét, miközben bömböl a rádió is a vezetőfülkében. Sőt, rá van kapcsolva a busz összes hangszórója. A kanyaroknál, az enyhe féke-

---

regényrészlet



zéseknél az álló utasok egy része csak egymásba kapaszkodhat. A tömeg sűrűségétől többen nem érik el a fogantyúkat. Olga lába között a kézitáska. Vállán igazgatná a válltáskáját, de csak hűlt helyét találja. Hiszen azt lopták el tőle. Gyereksírás hallatszik. Egy asszony előveszi a hátsó ülésen a mellét. A már nem is egészen csecsemőnyi gyermek elhallgat. Valaki káromkodik. Valaki csitítja. Egy másik, idősebb asszony a rózsafüzért mormolja. Egyesek telefonálnak, másokat éppen most hívnak. Sírnak, rikoltanak, zengenek és bimbamolnak a szignálok. Mintha egy felforrósított fémdobozban préselődnének, úgy hat egymáson nyomakodó sokasága az utazóknak. Minden megálló újabb kín, újabb keserűség. A leszállók természetesen a busz legbelsejéből szeretnének mielőbb kijutni. A felszállni akaróknak a fele sem fér föl. Átkozódás, fenyegetőzés hallatszik. Valaki beszorult a becsukódó ajtóba. Fél karja aktatáskástul kilóg. A sofőr szidja a türelmetlenkedőket. Meg azokat, akik nem az első ajtónál szálltak föl, úgy küldik előre a viteldíjat kézről kézre adva. Így megy vissza a menetjegy és a visszajáró is. Olgát a szagok kezdik gyötörni. A mellette tolakodó parfümje tüszögésre ingerli. Vannak, akik meg akarnának tőle szabadulni. Az ilyen vírusgazda ne utazzon – mondják egyre többen.

– Akinek H1N1-e van, szálljon le! – kiáltja valaki.

Majdhogynem hiába bizonygatja, hogy ez csak allergia. Alighogy elcsitul az utazóközönség, útakadályok nehezítik a busz haladását. Mezőgazdasági gépjárművekkel demonstrálnak – lezárva a fél útpályát végestelen végig. Félig-meddig megbénult a közúti közlekedés ezen a vidéken, de lehet, hogy az egész országban. Kasznárfalunál elállják a teljes útszélességet. Ott nem engedik be az autóbust. A buszsofőr kiszáll, egyezkedni próbál a tüntetőkkel. Olga nézi a hadonászó férfiakat az ablakból. Olyan, mintha nagyon messziről látná őket. Vajon mamáék most hol állnának, ha élnének? Ott lennének a traktorokkal fölvonulók között? Aligha – szögezi le csendben Olga. – Mamáék nem túrnék ezt a káoszt.

Ezen a dilemmán némileg fennakad. Hiszen az a szövetkezet, amelyben mama dolgozott, már talán meg sincs. Most mama is földbirtokos volna? Hallott néhány éve valamiféle zöldbárózásról. Lehet, hogy épp a mama-, papaforma embereket hívták zöldbáróknak. Szegények, ha megérték volna, ami itt történik, ebbe haltak volna bele. Először gondolt rájuk részvétellel hosszú idő óta. Először ütött szöveget a fejében, hogy voltaképpen ő is a másik oldalhoz tartozik. Tartozna. Bár nem értette igazán ezt az oldalasdit. Ki, kire, miért acsarkodik? Kinek mi számít másik oldalnak? Olgának, mint tudjuk, nem volt a közélethez és a politikához érzéke. Nem látta be, mikor, kit, miért kell utálni. Ki miért gyűlöletes? S miért annak, aki éppen gyűlölködik? Az is csak most kezd tisztázódni számára, ezekben a zajos években, hogy miért nem fért meg együtt, egymás mellett a Lénárdfalvy meg a Varga család. Pedig, hogy itt a mélyben harc folyt akkor is, amikor a legnagyobb némaságban éltek az emberek, s ha beszéltek, csak befelé, mintegy önmaguknak beszéltek. Rá kellett volna jönnie, ha korábban nem is, 1972-ben.

\*

Olga akkor fejezte be a gyors-gépirói iskolát, s járt a titkárnőképző tanfolyamra. Ott, az iskola aulájában várt rá a csontos arcú, feltűnően erős, csónakszerűen

elnyújtott állú férfi, aki aztán többször is megjelent. Már akkor is meglepő volt, hogy mindig olyankor bukkant fel, amikor egyedül volt. A férfi – ha jól emlékszik még – talán Muzsainak mutatkozott be. Leültek az iskola büféjében. Muzsai Olga terveiről faggatózott. Első alkalommal csak fölillantotta a mesés keresettel kecsegtető állást a város legnagyobb üzemében. A továbbiakban, Olga úgy találta, jelentéktelen és közömbös témákról esett szó. Családról, időtöltésekről. A szabadidő mint fogalom akkortájt kezdett közszájon forogni. A szabadidős programlehetőségekről beszélt Muzsai, miközben Olga módfelett zavarban volt, hiszen mióta Kisbéla felesége lett, nem mutatkozott idegen férfiakkal. Muzsai azonban sem ekkor, sem a továbbiakban nem tanúsított érdeklődést Olga nőiessége iránt. Ahogy egyre többször sor került ilyen véletlenszerű találkozásokra, mind tárgyyszerűbbnek bizonyult a társalgásban, melynek menetét – Olga észre sem vette – a férfi szabta meg, a fiatalasszony csupán alkalmazkodott a helyzethez. Elkerekedett szemmel és őszintén csodálkozott némely felvetésen, udvariasan, jóra való kislányként válaszolgatott a kérdésekre.

Magácskára fontos szerep vár – mondta Muzsai egy ilyen alkalommal az önkiszolgáló étteremben sorakozó Olgához csatlakozva. (Ide jártak munkatársaival ebédelni.)

– Az iskolaigazgató ajánlotta figyelmünkbe Olgácskát – szólalt meg, mielőtt az asszony meglepetéséből ocsúdva megkérdezhetné volna, honnan gondolja, hogy alkalmas lenne a fontos szerepre. – Kovai elvtárs várja holnap 11-kor.

Kovai elvtárs annak az üzemnek volt az igazgatója, amely a város legtöbb dolgozóját foglalkoztatta. Olga, mikor elfoglalta új helyét, munkája kiemelt járandóságát éppoly természetesnek tartotta, mint azt, hogy időnként információkat szolgáltat Muzsainak, aki mindig ráérezett, mikor van házon kívül Kovai elvtárs, mikor találja egyedül titkárnőjét. Olga még azon sem akadt fenn, hogy egyik alkalommal Lénárdfalvy Béláról kérdezősködött Muzsai. Pedig, ha elég éber lett volna és gondolkodó, megérthette volna a hirtelen támadt érdeklődés és Lénárdfalvy Béla új megbízatása között az összefüggést. Apósa abban az időben lett megyei szakfelügyelő, amikor Muzsai kíváncsisága fölébredt iránta. Azt azért valamiképp megérezte, jobb, ha ezekről a látogatásokról és spontánnak ható beszélgetésekről nem szól odahaza. Még Kisbélának sem. Pedig Kisbéla is tartozott egy embernek az övéhez hasonló szolgáltatással, mióta külföldi munkát vállalt. Hazajövet rendszeresen kellett jelentést adnia a kint tapasztaltakról, társa-iról. Ám Kisbéla erről éppúgy hallgatott, mint Olga a naivan ártatlannak vélt társalgásokról Muzsaival. A férfival való ismeretsége hirtelen szakadt meg. Egyszer csak leváltották Kovait. Olga el volt foglalva saját sérelmeivel, fel sem tűnt neki, hogy Muzsai látogatásai egyszerűen elmaradnak. Nem találkozott vele azóta, hogy kicsöppent az igazgatói titkárságról, egészen 1990-ig. Az új kormány elleni tüntetésen – akkor, amikor blokáddal napokra bénították meg az életet, a forgalmat, az egész országot – találkozott a szeme egy hirtelen nem is tudni, honnan ismerős szempárral. Muzsai volt. Lelkesen tapsolt a nyugati politika ellen ágáló alkalmi szónoknak. Olga nem tüntetőként, hanem bámszokóként került a tömegbe. Kíváncsisága azonban csak addig terjedt, míg egy közismert sajtófotós szájából nem hallotta fröcsögni a fölizgató hírt, hogy itt hamarosan vér fog folyni.

Mások mondták, a kamionsorban állók között már előkerült egy fegyver. Valaki tudni vélte, hogy lőttek is vele. Olga ekkor hagyta ott az utcasarki tömörülést.

Amikor Kovai elvtárs távozott a vezetői állásból is és a városból is, Olga átkerült a szállítmányozási osztályra ügyintézőnek. Az új vezér hozta a saját titkárnőjét onnan, ahonnan jött. Olga a szerepváltozást lefokozásként élte meg. Kelletlenül végezte munkáját új helyén. Ingerlékeny lett és udvariatlan. Nem szerették, de ő sem szeretett senkit. Kisbéla hazajött. Azt mondta, elege van a cigányéletből. A gmk-ban itthon is megkeresi azt a pénzt, amit a németektől hazahozott. Pedig sikerei voltak. Nem csak szakmaiak. Alain Delon-i vonásaival mindenütt rokonszenvet váltott ki, ahol csak megfordult. Még azokban is, akik már nem tartoztak életkoruknál fogva az Alain Delonért rajongók táborába. Olga rendszerint úgy tett, mint akinek minden mindegy. Kisbéla után egy-két napig kesergett, aztán megbékélt helyzetével. Ahogyan az elutazások nem hozták ki a sodrából, férjének végleges otthonmaradása sem jelentett már neki se jót, se rosszat. Bekövetkezett tehát, amit Bendegúz, Kisbéla keresztgyermeké oly mulattatóan állapított meg, mikor a nagyszülők elragadtatással nyilatkoztak kisebbik fiuk és újdonsült menyük példaszerűen harmonikus házasságáról.

– A második gyerek után majd nem beszélgetnek egymással olyan szépen! – mondta Bendegúz.

– Gyerekszáj! – derültek rajta, akik hallották, pedig tudhatták volna, hogy a mamája hangját visszhangozza az ötéves kisgyerek.

Kisbéla hazatelepültekor már a három csemete, az öregek, a folyton jövőmenő családtagok-rokonok, vendégek töltötték ki az asszony életét. S Karolina. Karolina mind fontosabbá vált számára, ahogyan teltek az évek. Afféle pótmamai vagy házi pszichológusi szerepben sokat forgolódott a háznál. Ő lett legfőbb bizalmasa. Már-már többet tudott róla, mint azok, akik egy fedél alatt éltek vele. Többet, mint a férje. Türelmesen hallgatta a munkahelyi panaszokat. Natália anyu zsémbességéről. Béla apu fukarságáról.

– Miért nem nyitsz egy kis üzletet? – állt elő az ötlettel egy ilyen alkalommal Karolina. – Kisbéla csak hozott annyi hasznot a németektől! Ennyit igazán megtehet érted! Ott akarsz besavanyodni, abban a félreeső kutricában? – utalt Olga újabb munkahelyére. – Ne hagyd magad! Használd ki ezt a helyzetet! – biztatta barátjánőjét, amikor az hitetlenkedve ingatta fejét.

Karolina hatására Olga addig rágta Kisbéla fülét, míg az tényleg be nem adta a derekát. Megvettek egy helyiséget a nemrég kialakított üzletsoron. Karolinával hetekig vitatkoztak, mit forgalmazzon az üzlet. Mert butik tucatjával volt már a városban. Papír- és könyvesbolt is elég. Fodrászkellék és drogéria, gyógynövény szintűgy.

– Legyen kötőelem! – tartotta mutatóját Karolina az égnek.

– Az meg már micsoda!?

– Hát csavar!

– Csavar? Nem nőnek való...

– Megvan! Legyen kutyaeledel!

– Tudod, hogy nem bírom az erős szagokat!

– Virág?

- Nem rossz! De a virágok roppant kényesek.
- Lámpastúdió!
- Jól hangzik!

Olga egyre szebb hangulat- és olvasó- meg állólámpákat, csillárokat állított ki a kirakatba. Való igaz, volt ízlése a legjobb áruk beszerzéséhez. Élvezettel töltötte el a rendezkedés, szervezkedés. Új arcot öltött, erősen sminkelte magát. Óriási, hol sötétlila, majdnem fekete, hol égővörös műkörmököt viselt. Az eddiginél sokkal merészebb frizurát talált ki magának, mikorra megnyílt a boltja. Mintha csak rég elfelejtett vágyai teljesültek volna, módosult formában. Mert szerep volt az üzletasszonyosság számára. Hálás szerep. Sajnos azonban nem volt megfelelő forgalma ezeknek a drága fényforrásoknak. Csodálójá az üzletnek ugyan akadt szép számmal, vevő viszont alig. Évekig Kisbéla gmk-s bevétele ellensúlyozta Olga veszteségeit. Egyszer aztán a férj bement a unalmast. Nyersen közölte Olgával, hogy nem hajlandó tovább szakszerűtlenül vezetett és buta üzleteit finanszírozni. Ő is vállalkozni akart. Ahogyan ekkor már mindenki, aki – Natália anyu szerint – megértette az idők szavát. Olga némi hitel segítségével profilt váltott. Ezúttal fagyfaltozót nyitott. A cukormentes gyümölcsfagyaltokat mindenki csak egyszer próbálta ki. A vendégek fancsali képpel továbbálltak, a tölcser tartalma pedig rendszerint a legközelebbi szemetesekukába került. Egy se akadt visszaterő fogyasztó. A fanyar ízekkel elriasztotta Olga a fagyaltkedvelőket, pedig kezdetben azt hitte, szenzációs újításával kápráztatja el a fogyni akaró, az élvezetekről lemondani mégsem képes fogyasztót. Nem ez volt első tévedése. Nem is az utolsó. Befuccsolt vele, mint majd a műkörömstúdióval, a barkácsbolttal, a rövidáruüzlettel is. Talán a videotéka üzemelt a leghosszabban. Olga belefáradt a csődök és újraépítkezések, tervek és válságok sorozatába.

- Biztonságra vágyom. Egy nyugalmas állásért lemondanék minden önállóságról – jelentette ki Karolinának.

- Biztonságra? Te beteg vagy! Ebben a világban?

A vállalathoz már nem mehetett vissza. Pedig föltette volna azt a bizonyos pléhpotát, hogy visszakéredzkedjen – szégyenszemre. A céget, amelyet akkor magánosítottak, felszámolták. Valamikori munkatársai munkanélküliként tengetik az életüket. Vagy egyik helyről a másikra hányja-veti őket a jószerencse. Olga, míg újra az iránt sóvárgott, hogy végre valaki vegye ki a kezéből a döntés felelősségét, elvégzett egy üzletkötői meg egy számítógép-kezelői tanfolyamot. Bonyolultabb feladatot nem tudott volna a gépen megoldani, de papírja volt róla, hogy használni tudja. Így lett egy biztosítótársaság üzletkötője. Arról álmodott, hogy majd a helyi irodájuk vezetésével bízzák meg. Ezt a munkakört azonban nem ő kapta meg, hanem egy fiatal férfi. Olyan, aki meglehetősen macsósra vette a figurát. Olgánál jobban ő se értett pedig a biztosításhoz. Autószerelő volt az eredeti szakmája, amit utált. Egy napot se dolgozott ekként. Olga tehát beletördött abba a szerepbe, amelyet nagyon nehezen, mégis elfogadott. Egész nap ismeretleneket hívogatott telefonon, hogy rábeszélje őket olyasmire, ami ezeknek az embereknek egyáltalán nem állt szándékukban. Ilyen-olyan biztosításokat próbált rájuk lócsólni. Szinte zsarolta baráti körét, rokonait, ajánlják őt gazdag ismerőseiknek figyelmébe. Gazdag ismerőse pedig épp nem akadt senkinek,

vagy nem akarták kiadni őket. Már-már ott tartott, hogy elveszíti barátait is az okvetetlenkedő kérdésekkel.

– Most már csak beteg szeretnék lenni – sírta el magát Karolinának. – Súlyos, hogy rokkantnyugdíjas lehessenek.

– Vigyázz, mert a végzet hamar utolér, hát ha még meg is hívod!

A sors azonban rövidesen megoldotta ezt a dilemmát. Még mielőtt Olgát támadta volna meg valami súlyos kór, mind a két öreg lebetegedett. Előbb Natália anyu esett le lábról, de rövidesen követte őt Béla apu is. Akármilyen abszurd, Olgának épp ez, hogy ápolója lehet férje szüleinek, lett a menedéke. Nem kellett munkanélkülivé válnia. Tisztos nagyszonyi szerep várt rá. Pedig nem volt könnyű dolga a két idős emberrel. Natália anyu elmeállapota a műtét után rohamosan romlani kezdett. Erőt vett rajta az időskori elbutulás. Általában nem ismerte föl a közvetlen családtagokat sem. Kisbélában a saját apját látta, Olgához sokszor úgy beszélt, mintha az anyjához szólna. Így hát Natália anyu-nak voltaképpen nem kellett elszemvednie a kiszolgáltatottságot, amelytől oly nagyon szorongott, amikor még előtte volt betegségének, mentális leromlásának. Öregedőben sokszor szó esett erről barátnői beszélgetésekben, mi lesz, ha elhagyja majd az ereje, ha nem tud magáról és Béla apuról gondoskodni. Olgától tartott, noha sokat változtak az idők folyamán a vele kapcsolatos érzései, lassan-lassan kiveszőben voltak menye elleni előítéletei.

– Milyen ellehetetlenülés lesz az! Alávetve egy idegen nő kénye-kedvének – sopánkodott ilyenkor.

Tudhatta volna pedig, mondta Karolina, olykor a bennünk gyanakvást keltő egyének is képesek a jóra. De mekkora jóra! Az ember a legképlékenyebb lény talán. Oly könnyen fordul a rossz jóra, s oly könnyen a jó is rosszra. S épp a nem tetszetős, a taszítóknak látszó lesz legfőbb támaszunk. Aki megölt volna egy kanál lében, ha valóban bajba jutunk, mindent latba vetve igyekszik fölemelni. Megvan ennek a miértje is, bizony. Az uralkodni vágyó, ha megfosztatik attól, hogy uralkodjon, rögvést elérzemesedik egy kis magatehetetlenség láttán. Van ilyen is. Az effélét a másik életereje, sikere háborgásra, haragra ingerli, míg az elesettet ellágyulón fölsegíti.

De hisz Natáliának is lehettek efféle tapasztalatai régről, akár a kitelepítések idejéből. És nem csak arról, ahogyan a rabtartó még egyet rúg az amúgy is összetört fogolyba. Volt ő is jogfosztott, mindenéből kiforgatott. Maga mesélte – hányszor –, hogy jó emberekkel mindig találkozott. Bár azt is rendre hozzátette, hogy a legmegvertebb, legmegalázottabb nagyon tud örülni a legkisebb jónak is. Parányi részvétekből is menedéket épít magának. Nem baj, ha túlzás. Nem baj, ha fele sem valós, fele sem igaz. De menedék. Natália azonban efféle okoskodásait egyszer csak már nem oszthatja meg senkivel, mert nem képes semmiféle okoskodásra. Sem összefüggő gondolatok másokkal való közlésére. Pedig barátnői látogatják hetente. Bözsike és Aranka csütörtök délután ott ülnek az ágya mellett. Nem gondolván arra, hogy a meglátogatott személy vajmi keveset fog föl az ő figyelmességükből és ragaszkodásukból. De talán nem is azért jönnek el, hogy hűségüket mutogassák. Nem a betegnek, sokkal inkább a látogatóknak van

szükségük ezekre a Natáliánál eltöltött két-három órákra. Amíg a párnái között némán trónoló barátnő közelében lehetnek, megfélelmeznek a maguk keservéről, egészen parányinak, mondhatni bolhapiszoknyinak látszik a saját bajuk. El-elhallgatva állapodik meg tekintetük Natálián, aki valami megmagyarázhatatlan befelé mosolygással néz a semmibe. Mint aki mindent tudomásul vett már, és mindent elfogadott. Egykedvű derűje odamerevült az arcára. Különös, hogy Natálián nem hagyott nyomot búskomorság. Nyoma sincs depresszióknak, ami a magatehetetlenség egyenes következménye lehetne. Olyan vonások rögzültek arcán, mint a meglegedett embereknek, úgy rendeződtek el redői, mind lazább izmai, mint aki boldog. A Kaskantyú utcai délutánoknak megvan a hozadéka Olga számára is. Ezek az öreg hölgyek viszik a híret az ő kiválóságának. Mert Olga valóban mestere az ápolásnak, gondoskodásnak. Natália semmiben sem szenved mellette hiányt. Mindig tiszta az ágyhuzata, makulátlan a hálóinge. Naponta fésüli, mosdatja a menyecske. Kenegeti a bőrelváltozásokat, vigyázva, ki ne alakuljanak a végzetes felfekvések. Többnyire néhány lépést járatják is, még akkor is, amikor összeroskadna. Kétoldalt karolják-emelik – Olga és Julcsika.

Béla apu türelmetlenebb. Noha – míg egészséges volt – ő volt a könnyedebb, engedékenyebb. Most azonban egyre zsémbesebb. Megállás nélkül méltatlankodik, miért nem vette már magához az Isten. Miért büntette őt a kerekesszékel? Pedig Olga igyekszik a kedvében járni. De semmi sem jó, semmi sem elég. A televízió, amelytől nem tud szabadulni, se vele kibékülni, talán még a rászabott betegségnél is nagyobb ellenfél. A televízióval Béla apu folyvást hadakozik. A legtöbb műsor haragra gerjeszti. Olga ötletére az unokák felolvasnak neki, hiszen a szöveget szemüveggel se tudja kibetűzni már. De a felolvasás is sokszor zsörtölődésbe fullad, mert Béla apuban nem tompult, inkább erősödött a kritikai hajlam helyhez kötöttségében. Szigorúan kijavítja a rosszul kiejtett idegen szavakat.

Bezzeg, amikor még kötelező volt a latin, ilyesmi a gyengébb tanulókkal sem fordulhatott elő.

A gyerekek módfelett unják a bezzegezést. De Béla papa (ahogyan a gyerekek szólítják) füle érzékeny a félrecsúsztott hangsúlyokra, a természetellenes intonációra is.

– Honnan veszik, Olgám, ezek a gyerekek ezt a lehetetlen kiejtést, ezt a nyafogást?

– A tévéből, apuka!

– Hallatlan! Mintha nem is a mieink volnának!

Hogy végre oka is legyen a vég nélküli kioktatásoknak, egyik alkalommal vulgáris szavakkal, káromlásokkal teli posztmodern szöveget olvasnak fel a nagypapának. Csaknem infarktust kap ettől Béla apu. Olga pedig már-már fölpofozza Mesikét. Ő volt a csíny kiagyalója. Édesanyja keze lendül, de a lány éles pillantása megállítja a levegőben. Pár másodpercig farkasszemet néznek egymással. Olgát meghökkenti az a konokság, amely ott ül a kislány tekintetében.

– Nem, nem olvasok fel többé Béla papának! A tököm tele van!

Az anyának ideje sincs erre a méltatlan stílusra válaszolni. A gyerek elviharzik. Nem lehet vele tisztázni, egy leánygyermek miért nem beszélhet így, ezekkel a

szavakkal. Talán Mesikében föl sem merül, hogy nemcsak az illendőség határát lépte túl, hanem amit mondott, biológiai képtelenség. Vele egyébként is egyre több baj van. Kamaszodik, veszélyesebben, mint a fiúk. Olgának pedig csak emlékeznie kellene, mert ismerős lehetne ez a szituáció. Ha a szülő képes volna a Mesi-féle jelenetet összevetni hajdan volt gyermekkorának hasonló eseteivel, talán a megszakadó párbeszéd rövid időn belül folytatódna. Erre azonban csak az egészen kivételesen érzékeny és gondolkodó szülő alkalmas. Ki más állapítaná meg, mint Karolina: Vannak anyák, apák, akik olyannyira belemerevednek szülői szerepükbe, hogy már sosem tudják a másik, a lázadó gyerek szemszögéből szemlélni a kipattanó konfliktusokat. Ezért a családi viszonyok egy-egy fölnevelődés során valóságos beháborúvá fajulnak némelykor. Olga pedig végképp nem szokott visszafelé tekintetni. A múlt, mint egy veszélyes hulladékkal lezárt tártály a földbe temetve, érintetlenül és érinthetetlenül lapul a rárétegződött évek, évtizedek alatt. Sosem fogja tehát megbocsátani leányának azokat a hibákat, amelyeket maga is elkövetett egykor. A haragvások, nem beszélések szokása így öröklődik bizonyos családokban nemzedékről nemzedékre.

Szerencsére anya és leánya összecsapásának Béla papán kívül nincs tanúja. Így sértetlen marad az a városszerte csodálatot kiváltó legenda Olga gondozói erényeiről, amelyet – Karolina szerint sem érdemtelenül – Bözsike és Aranka néni sző a személye köré. Ők ketten csak azon vannak fennakadva, a férj szülei iránti jó szándék, ennyi odaadás, amellyel Olga teljesíti ezt a súlyos kötelességet, hogyan fér össze azzal az érdektelenséggel, amelyet viszont saját szüleivel szemben tanúsított.

- Hagyta őket az elfekvőben elpusztulni!
- Nem volt önáluk, Arankám, rendes családi élet.
- Gondolom, Vargánét elvitte a politika más irányba. S a mozgalom!
- Hát! A párt!
- Olyan rideg teremtés volt ez a Vargáné!
- Mintha nem is anya szülte volna, hanem a párt... – S hogy Bözsike még mindig húsos, élénkpiros rúzzsal kihúzott szájának vonaglása meg a most fölöttébb rendellenesen hullámzó arcúak milyen érzéseket árultak el a szavakon túl, annak Karolina a megmondhatója, mert ekkor ő is ott ült az öreg hölgyek között Natáliánál.

\*

A buszsofőrnek bizonyára sikerült megegyeznie Sárszeg határában a tüntetők vezérével, mert most visszaül a vezetőfülkébe. A traktorok és nehézgépjárművek előidézte útzár fölnyílik, szabad az út a városba. Jó, hogy megmozdult a jármű, mielőtt hajba kaptak volna rajta az utasok. Mindenki kommentálja a látottakat. Van, aki szitkozódik, vádol, van, aki makacsul hallgat. A hangoskodók egyik része az országvezetést bírálja, másik része a demonstrálókat átkozza el. Heves szócáták hangzavara kering a levegőben. Egy testes, lángvörös hajú nő épp most esik neki egy vitakozó férfiúnak.

– Hazudik! Hazudik! – kiáltja torkaszakadtából. Erre fölzúg a buszbeli tömeg is: Hazudik, hazudik. Bár nem tudják, kire, miért akasztják ezt a címkét.

Olga érzékeli ugyan a zűrzavart, de semmit nem ért a kiabálók indítékaiból. Megint elveszettnek érzi magát, mint utazása során már annyiszor. Kétségbeesve hívja Karolinát, noha tegnap még ő szakította meg a beszélgetést. Tapintatlanul, sőt otrombán.

– Hol vagy? – hangzik Karolina felől. – Válaszolj! Hallod? – nógatja, mert Olgának nem jön ki hang a torkán. Mintha vasmarokkal szorítaná valaki a nyakát. Levegőhöz alig jut, annyira görcsbe rándul a gégeje.

Hogy bajba került-e, netán elrabolták kérdésre csak valami nyöszörgésszerű feleletet lehelt a telefon mikrofonjába a törődött asszony. További hosszás kéréésre aztán elárulja, hogy autóbuszon ül.

– Mondd el szépen, hová tartasz? – fogja szinte könyörgőre.

– Hová is? Hát ahová mindnyájan.

– Ne kábíts, Olga. Beszélj értelmesen.

– A lehető legértelmesebben beszélek.

– No, meséld el, miért indultál útnak!

– Látnom kell...

– Kicsodát?

– Nem kicsodát! Ahol születtem.

– És hol születél? – faggatózik Karolina, de csak azért, hogy tájékozódjon Olga elméleti állapotáról. Ahogyan nyilatkozik, ahogyan hallani vontatott, messziről érkező hangját, szakadozott mondatait, úgy hat, mintha megbomlott volna. Be kellene valahogyan avatkoznia Karolinának. De hogyan? Hol éri el? Merre keresse? Kit küldjön utána?

A beszélgetés megint megszakad. Most azonban nem Olga akaratából, valószínűleg nincs térerő, amikor egy alagúton át befutnak Sárszeg állomására. S minthogy már nem képes kapcsolatba lépni Karolinával, nem értesülhet arról, amit a barátnő bizonyára megjegyzett volna a település nevének hallatán: hogy furcsamód ugyanaz, mint Kosztolányinál. Az ő prózájában tűnik föl több helyen is Sárszeg, mondaná Karolina, ha nem volna most lehetetlen az érintkezés és az értekezés arról, hogy Sárszeg voltaképpen nem is létezik, csak a képzeletben.

Olga ennek ellenére (bár nem lehet tudatában annak, hogy Karolina szerint ez a város talán csak holmi írói fantázia szüleménye) nagyon is valóságos tehetetlenséggel roskad le a váróterem padjára, amikor tájékoztatják, hogy már csak holnap indítanak újabb járatot, amellyel továbbutazhatna. Mitévő legyen? A stoppolást megelégtelte tegnapelőtt. Még jó, hogy nem dobták be végül a kutyamenhely dögöket megsemmisítő részlegébe, mint egy alkalmatlan, használhatatlan tárgyat, bűzös húscsomagot. Megnézze, hátha itt a vonatok mégis járnak? Fogjon egy taxit? De miből fizesse ki?

Olga töpreng, hová is akar eljutni. Mint az agyér-elmeszesedéssel sújtott emberekben, lehet, hogy benne is föltámadt a kóborlási kényszer? De korai volna még az agyér-elmeszesedéssel számolni hatvan felé. Olga mindenesetre most úton van, de nem képes végiggondolni, miért. Hová? Megint a pillanatnyi ötleteknek adja át magát. Meleg van. Milyen jó lenne lehűtenie magát egy frissítővel. Fagylaltárus a főutcán. Ez majdnem olyan alkotmány, mint a hajdani, amely kerekeken gurult. Voltaképpen tricikli volt, és pedálozni lehetett rajta. Hajtott



utcáról utcára a fagyaltos bácsi. És csengetett. A gyerekek pedig szaladtak utána, vele hosszan-hosszan. 50 fillér volt egy gombóc. Ma már 1-2 forint sem pénz, nemhogy a filléreket számon tartanák. Ma nem is ismerik a 10, a 20, az 50 fillért. De volt lyukas kétfilléres is. Különösnek találja, vajon miért adódik most ennek a merengésnek ennyire régi, negyven-ötven év előtti tárgya.

\*

Nem volt szokása régi időkre gondolni. Vannak folyton emlékező, az emlékezésben kedvüket lelő emberek. S vannak a múltjukat siratók. E kettő keveredett Natália anyuban is, Béla apuban is. Olga nem ilyen. Nekik voltak legendáik a fölmenőikről. Egész részletekbe menően tudtak róluk sok mindent. Olyan elődökről is, akik vonásait nem őrizték fényképek, mert a fényképezés kora előtt éltek. Mégis úgy beszéltek róluk, mintha tegnap váltak volna el az útjaik. Ismerték valahonnan jellegzetes szóhasználatukat. Szokásaikat, gyengéiket. Ki, kiről, mit tartott? Hogyan viszonyultak egymáshoz? Megőrizték tárgyaikat, melyekhez szintén történetek fűződtek. Natália anyut gyakran látta kincsei között matatni. Kinek-kinek ékszereit, naplóját, levelezését rejtették az ékszerdobozok, ládikák. Megvolt dédanyja első bálós legyezője. Kalapok, főkötők, fűzők, a női öltözködés elfelejtett kellékei sorakoztak egy naftalinszagú szekrényben. Olga nem tudja meghosszabbítani magát úgy az időben, ahogyan ez a képessége megvolt a Lénárdfalvyaknak, Aranyossyaknak. Kisbéla is el-elmerült az emlékeiben. Látta, hallotta, tapasztalta, míg együtt éltek. Talán csak a gyerekekben szakadt meg a múlton rágódás, múltbeliek iránti vonzalom. Se a fiúkban, se a kislányában nem fedezett föl – ha csak azóta ki nem alakult bennük – olyan fokú érdeklődést családi ereklyék és históriák iránt, mint a nagyszülőkben. Olga nem foghatta föl mind ez idáig, hogy vannak életkorok, amelyekben a közvetlen tapasztalatokból szerzett élmények fölé nőhet egy régi történet újramondása. Hogy kimondhatatlan élvezet egy-egy emlék boncolgatása. Meglehet, hogy versenyre képes kelni az érzékek emlékezete az eredeti tapasztalással. A mai naptól mintha egészen másképpen gondolkodna arról, ahogyan anyósa dédelgette egykor az elődöktől rámaradt tárgyakat. Szeretett volna ő is egy dédmamai holmit szorongatni. Ám nemhogy a dédanyától, a nagyanyától, anyjától sem őrzött meg semmit. Egy zsebkendőt se. Nem akart kötődni. Nem akarta, hogy bármi is fogva tartsa őt a saját és a családja múlt idejéből. Csak minél távolabb lenni attól, ami volt. Nem ábrándozott, nem nosztalgizált. Nem vágyott arra, hogy még egyszer fiatal lehessen. Gyermekek pedig még annyira sem. Ezen a nem tudja miért kezdődött utazáson, melyről nem lehet sejteni sem, meddig tart, s pillanatnyilag az sem világos előtte, hová vezet, egyszerűben emésztő hiányérzet lepi meg. Felzaklatja mindaz, ami nincs. Ahogyan nincs múltja, elképzelhetetlen a jövő is. Olyan, mint aki homályból érkezik, és homályba tart. Mindeközben semmire sem emlékszik. Képtelen fölidézni arcokat. Most úgy érzi, se nagyszülők, se szülők nem élnek benne egyetlen mozdulatukkal sem. Egyetlen jellegzetes gesztusra, egy jellemző mondatra sem képes visszaemlékezni. Sírtak-e, volt-e mosolyuk? A kérdés megválaszolhatatlan. Minden-minden így hull szét az időben. Először gondol a saját

elmúlására is mint lehetőségre. Kimondhatatlan fájdalommal tör rá a felbomlás, az eltűnés féelme: nem marad semmi utánam, a gyerekeim is elfelejtenek.

Karolina szerint az emlékektől, a múlttól való megfosztatás nem magyarázható meg egyedül azzal a pszichiátriai kezeléssel, amelyben tizenhét évesen volt része Olgának. Az ő családjában úgyszólván nem éltek lelki életet. Nem beszélgetett senki senkivel. Nem adódott tovább semmiféle tudás abból, amit a nagyszülők nemzedéke még megkapott elődeitől. Szülei nem tartottak erre igényt. S ők sem közvetítettek családjuk múltjából semmit a gyerekeknek. A múltat végképp eltörölni... ez volt a jelszó a mozgalomban, ahová Vargák tartoztak. Ennek szellemében váltak felnőtté. Ennyit kaptak szellemi muníció gyanánt az iskoláiktól. Ezt sulykolták beléjük a tanfolyamokon, szemináriumokon, amelyeket megszámlálhatatlanul sokszor ültek végig.

Karolina, hogy megint csak műveltségét fitogtassa, úgy látja, Olga hiába keresi a maga teába mártott madeleine-kekszt s annak ízét, sohasem fog rátalálni. Náluk nem volt jelentősége az efféle apróságoknak, finomságoknak még az érzéki észleletekben sem. Olga ugyan a részletekre nagyon is tudott figyelni, de csak a jelen idő szeleteiben. Amint az idő túlhaladott valamit, érdektelenné vált számára. S így volt ez lánykorában, így volt asszonykorában is.

\*

Míg most a hiányérzeteivel volt elfoglalva, elért a fagyaltos pultig Sárszeg főutcáján. Tölcsérbe kért három, talán négy gombócot is. Lassan, azzal a jellegzetes ringó járással, amely az ő sajátja, továbbindult, miközben a jókora adag édességgel is próbált megbirkózni. Alig érintette még az olvadékony gombócot, amikor egy szembejövő fiatal férfi hirtelen belenyalintott Olga fagyaltjába. Mindez egy szempillantás alatt történt. Olyan gyorsan, hogy az asszony meg se tudott nyikkanni. Az undor mozdulatával dobta a megdézsmált tölcsért s a tartalmát a legközelebbi szemetesekukába. A férfi azonban, mint aki nem akar leválni áldozatáról, követte Olgát. Ugyancsak a pillanat műve alatt kikapta a szemetesekukából a megviselt fagyaltos kelyhet a maradék fagyalttal, és a legnagyobb elégedettséggel belakmározta, hátát egy hirdetőtáblának vetve. Olgát az elképedés, az utálkozás, a kétségbeesés egyszerre környékezte meg. Mit kell még elszenvednie? Ami most történt vele, olyan meghökkentő volt számára, hogy órákig a hatása alá került. Ezen az úton – úgy látszik – már minden megtörténhet. A legképtelenebb is.

# Géczi János

## Címtelen

Szárnyra kelő ragok, jelek nincsenek.  
Se egynapos alakok, se sokéves hőstörténetek,  
se az egészből származó aljarész, amely fakó,  
oly könnyű, mint a tó síkjéének a hó,  
égig fölhajított pöttyös labda se,  
amely a Napot takarja le, és ígéri a napnak örömét.  
Kifosztott, üres ez a lét.

A rím gombjai alól kirí a ruha rongya.  
Számolom a szövet szitájának tömérdek lukát,  
miként a kincset, az anyag rengetegének haramiáit,  
bősz elvtársaimat, hú ellenségeimet.  
Halmozom a nincset,  
szétdörgölöm az esthajnal hunyorgó csillagát.  
Latolgom fanyar kedvem – hol nő, hol apad,  
ahogy a lélek, ha gazdára akad,  
mely jó vagy rossz; hol, ha adódik istene,  
hol pedig ha nincsen. Néhol látom a kelmerostot,  
néhol a hiátusát. A rend  
lassan így járja a világot át.

Nincsenek karcsú ragok, légies jelek,  
mert a rend, mint templom a súlyos zenével, eltelik,  
és szétomlik a szavaktól menten. A hasonlatok vizébe  
hínárhajú emberek merülnek, húsuk foszlik,  
kéksavban a hang. Lehúz a test,  
engem is, a lélek nehezéke, s nincs szó, amely fel-, fel-,  
felemelhet. Szétoszlok, ahogy a levegőben  
az eget illető sóhaj,  
cinkeszárnyak által a repülés.  
Szólítom magamat. Nincs aki felel.  
Sziwoacs a tengerrel, hajó a lékkel,  
teltem meg emberrel.

## Ha elhagysz

*Elhagysz engem s akkor meghalok,  
suttogom, az nem, az nem lehet.  
Bennem nincsenek életek.  
Kerubrajok és verebek  
a fejem fölött, s mézes, őszes őszi  
sarlószárnyú levelek.*

*Galambarcúvá leszek, te meg  
kese, majd novemberhajú,  
szemed legmélyén, korodra tanú,  
forr a sársárga aszú,  
de nem hagylak el, nem én,  
drága szív, és te se tedd.*

*Fával rakott tűzön a mirha  
sercegek, mint a mintha  
egy délvidéki hasonlat közepén. Pörög  
a szoknyád, magad pörgeted.  
Meghalsz, és meghalok.  
Hol vannak, hol nincsenek angyalok.*

*Az orsó táncol a tér kövén,  
szívzaj e zsibvásár évben,  
piros ringló a márvány fényhégján,  
lehetne forgószél, lehetne boszorkány,  
lehetne a cipőd túsarkán  
a nyár úttestéről felragadt kátrány,  
darázson a sárga derék,  
keskeny, miként szűkül  
össze a torkom, vagy feletted az ég.  
Édesem, csak maradj velem.  
Nélküled nincs újabb életem.*

## Befejezetlenül

*Egyszer csak kihíztam az ifjúságomat.  
Belül levedlett rólam, amit hívtam:  
fiatal testnek, szőke hajnak, vértlen kék szemnek,  
s ahhoz, ami lett, mintha nem volna közöm.  
Hogy bevégeződöm, mint az a mondatok szokása*

*vagy viselkedés és alkat szerint az évszakoké is,  
akkor sem derült még ki,  
amikor félkopasszá csupaszodtam,  
s hogy nem zavart már, ha látták  
himbál féloldalt herém, s miként hegyül orrom,  
végtére is, a megjelenésemet,  
csupán, hogy rám dült egyetlenegy szám, azaz egy szó,  
a szám neve.  
Hevertem alatta, mint akit letepert a heves szerelem.  
Nem, e történet nem arról szól, mindenekelőtt  
belőlem táplálkozik valami rém,  
hanem, hogy magam válok a szörnyé.  
Kit szétkúrnak az egymást követő kigyúrt testű évek.  
Akiben az a nevetséges,  
hogy Madame Tussaud panoptikumában  
álldigál az ifjú lény, örökre befejezetlenül.*

# Markó Béla

## És mégse

*Megérkezünk Annával, s lerohanjuk  
az álmából felrezenő cseresznyét,  
s már válogatjuk is az édesebbjét,  
gyűjtünk egy-egy marékkal, kóstolgatjuk*

*csak úgy mosatlanul, hiszen tisztára  
moshatta számtalanszor már a zápor,  
és letörülte a nap, valahányszor  
elázott, élvezzük hát, elkínálva*

*egymásnak újra s újra a sötétebb-  
s cukrosabbakat, egymás örömének  
inkább örülve, mint a tényleg omló,*

*szájunkban ismét napra s vízre bomló  
friss cseresznyeíznek, pedig cserélve  
a jót, ugyanoda jutunk, és mégse...*

## Forró kézzel

*Csak kapdosom mohón az édes meggyet  
forró kézzel a hűvös lomb között,  
és hogy jöttömre gyorsan megszökött  
néhány madár, megnézek egyet-egyét,*

*s látom, a duzzadt, bíbor cseppek szinte  
mind tépettek már, hát teszem-veszem,  
visszahőkölve, hogy mit is eszem  
most más csőre után, szét-széttekintve,*

*figyelnek-e az éhes seregélyek,  
hogy éppen tőlük és belőlük élek,  
megállok, aztán csak tovább szedem,*

*de bujkál bennem egy szemernyi szégyen,  
nem több, hogy végül azzal megelégsem,  
mit Isten s egy-két madár hagy nekem.*

# Majd tört aranyként

*Megint próbálgat ezt-azt kint a kert:  
ribizli, egres, alma, szilva, körte,  
hogy aztán végül ismét összetörje,  
s majd tört aranyként, ami kitelelt,*

*újból megnézza, hogy vajon mi lesz  
belőle, hajlítgatja erre-arra,  
cifrázza, elengedi, visszatartja,  
szorítja, megbuggyantja, ki-kivesz,*

*hozzátesz, és itt-ott még kerekít  
rajta, s már lassan ismét betelik  
a megszabott idő, kigömbölyödnek*

*a változatlan formák, s a mindenható,  
mint mondatot, ha megmarad a szó,  
már mindent újra darabokra törhet.*

## Ismétlések

*Néhány év múltán természetesen  
rutinná válik, hogy ismét kinyílik,  
nyújtózkodik, majd szétterül, mint mindig,  
és nem lepődsz meg rajta már te sem,*

*élet s halál között mind rövidebb  
s egyre könnyebb az út, amely először  
csupa borzongató giccs volt a könnytől,  
nyáltól és vértől, ahogy a hideg*

*fényre kicsúsztak, mint a kisdedek,  
parányi tokjuktól a levelek,  
megnőttek, integettek, és elégtek,*

*de mint tavaly, gyúlnak megint s megint,  
szokott örömmel, míg a terveink  
s emlékeink már lassan egybeérnek.*

## Mindig ars poetica

*Van néhány új rózsabokor megint  
a jegyzetfüzetemben, egy-két szöcske,  
tücsök, mind-mind érdem s nagyság szerint  
felleltározva, és mézédés körte,*

*fanyar ribiszke, gyűrött lapokon  
virágszirmok s színes pillangók szállnak,  
s vinnének engem, ha le nem fogom  
a milliányi cifra rajzú szárnyat*

*s a nyüzsgő verset, mint egy bogarat,  
míg motoszkál a tenyerem alatt,  
mert nem én írtam, én csak kézbe vettem,*

*de most látom, hogy nem kottázható  
a tücsökzene, s a mindenható,  
ki rám lelt, ugyanígy töpreng felettem.*

## Már kettényílna lassan

*Hogy kint a test, s a lélek van belül?  
Fordítva inkább! Mint egy láthatatlan  
és éveken át elszakíthatatlan,  
rugalmas hártya, amely ráfeszül*

*a húsra, s néha-néha feldereng  
mégis, nagyritkán megcsillan, ha éppen  
úgy fordulsz el a mozdulatlan fényben,  
majd elválnak egy-egy levél, kereng,*

*lehull egy foszlány, egyre több a seb  
körös-körül, és egyre fényesebb  
s fáradtabb is a héj, már kettényílna*

*lassan, itt-ott kibuggyan, meghasad,  
s könnyű halállal biztatod magad,  
mint kertedben a magvaváló szilva.*



## Időnként boldog

*Kemény faágból puha szirmokat  
buggyantani, rugalmas szárat gyúrni,  
vagy egy-egy pitypangot a sárba szűrni,  
s felborzolni a szilvafák alatt*

*a szikkadt földet, hogy zöld fű legyen  
belőle, és kívánatos, lágy húsba  
bújtatni a magot, majd újra s újra  
szétbontani, parázsló tűhegyen*

*billegtetni egy könnyű mákszemet,  
elcsorgatni egy esőfelleget,  
próbálni mindent, ami lehetetlen,*

*s csodák csodája, mégis sikerül,  
lángol, bezárul, ismét kiderül,  
időnként boldog, aztán visszaretten.*

## Feszít, majd nyugtat is

*Csak forgat felhőt, holdat, csillagot,  
a mennyboltot kinyitja, összehajtja,  
hullámoztatja, néha kiloccsantja,  
járatja körbe-körbe a napot,*

*elégedetten sóhajt, megpihen,  
aztán folytatja, ide-oda rázza,  
mintát rajzol az égszínkéék zománcra,  
kibont egy-két virágot sebtiben,*

*s végigsimítja ujjbeggyel belül,  
lenget, szikráztat, görget, hömpölyögtet,  
míg itt-ott apró cseresznyék pörögnek,*

*feszít, majd nyugtat is, ha felderül,  
madár-morzsákat szór egy könnyű tálra,  
s egyedül marad mindig éjszakára.*

# Győri László

## Az álnok

Egy véletlen folytán egyszer csak ráragad az emberre, hogy ezt vagy azt szereti a legjobban, a kék a kedvenc színe, a hortobágyi palacsinta a legkedvesebb étele, csütörtök a szerencsés napja, csütörtökön kell neki kedveskedni, csíkos inget vesz föl a legszívesebben, odavan a marcipánért, igen, valami tévedés folytán olyan hiedelmek ragadnak rá, amelyekre sohasem gondolt, a kéket egyáltalán nem kedveli, a hortobágyi palacsintának már a nevétől is borzong, a marcipánt odébb tolja, lehetőleg nem csütörtökön veselkedik neki a legkisebb munkának is, de hát úgy élünk, hogy bármennyire is szeretjük egymást, bármennyire igyekszünk is figyelmesek lenni egymás iránt, az efféle tévedések egy-egy óvatlan, nem kellő figyelemmel kiejtett mondat folytán a legendáriumba kerülnek, előbb csak halványan, később, amint az ember ismét óvatlan, mintegy meghelyesli a lassan formát öltő hiedelmet, s később már – hiába szeretné – nem bírja magáról levakarni, s ha erőtlen jellem, már semmit sem tesz, hogy megfordítsa a biztos hitet, örökre ráakaszkozik.

Alásónyi Vilmos valószínűleg az erőtlen, a könnyen beletörődő jellemek közül való, minden ünnepre Sportszeletet kap, sőt nem is egyet, általában kettőt-hármat, s Alásónyi, a gyöngé jellem, össze szokta rá csapni a kezét: – Nahát, mit nem kaptam! Sportszelet, nem is egy, három! – S a fia meg a felesége szintén összecsapják a kezüket: – Nahát, mit nem kaptál! Sportszelet, nem is egy, három! – Mindig ugyanaz a játék esik a csokoládéval, s mind a hárman ironizálnak rajta, ketten, a kisleány meg a felesége abban a jóhiszemben, hogy a férj, az édesapa valami rejtélyes oknál fogva istenbizonnyal a Sportszeletet imádják mindenekfölött. Alásónyi ironiája anélkül, hogy tudná a család, egészen más, a kétféle ironia látszatra mindig egyforma, Alásónyi pontosan ugyanazzal a hanghordozással, mondatdallammal szól, mint ők, így aztán a békés harmónia burka veszi őket körül. Ebben a békés harmóniában egyformának tetszik mind a három mondat, mintha Alásónyi ugyanazzal a tartalommal ironizálna, mint akiktől kapja a csokoládét. Ha megkérdeznénk tőlük, hogy Vilmos, az édesapa, a férj mióta is rajong a Sportszeletért, bizony nem tudnának rá válaszolni, erre a kérdésre jószívről maga Vilmos úr sem tudna világos feleletet adni. Egyszer véletlenül a Sportszeletre nézett a boltban, s odanyúlt érte? Vilmos, aki azt szereti. Időtlen idők óta szereti, időtlen idők óta a legjobban szereti, el kell neki hinnünk, bármilyen furcsa is, hogy egy közön-

séges, elég jellegtelen, habár időtálló, halhatatlan csokoládéfajta a bálványa. Az első szeletet sürgősen ki szokta bontani és körbekínálja, szertartásszerűen, ők pedig szertartásszerűen fejüket rázzák. Már nem mondják ki, hogy nekik bizony nem tetszik ez az állatfajta, csak elfordulnak tőle. Már nem borzonganak bele, szelíd lélekkel viselik el a Sportszelet szeretetét.

Alásonyi a Sportszeletet életében csak egyszer szerette, egyetlen egyszer. A boldogság tettetése vitte rá a lelkét úgy érezni, hogy szívből szereti.

Hajnalban kelnek, a disznófalka hangosan visít. A négy gyereknek, a négy unokatestvérnek egytől egyig maga vágta botja van, vékony, vesszőnek is lehetne mondani, azzal hajtják a tarlóra őket. A malacok, a süldők, a kocák, a kanok iramodnak a bejárón kifelé, a dűlön túl tarló van, tarló, két kukoricatábla közé szorítva. A tarlón megállapodik a jószág, leszegi a fejét az egész falka, kalászt keres, árpakalászt, búzakalászt, az aratás mindig odateríti a maga ajándékát, hiába húzzák el a tarlót, a gereblye ritka fogai közt hátracsuklik a kalász, a tarló torzjai közé bújik, a falka azon csámcsog, nagy szőnyegben hullámszik előre, nem tolakszik egy sem, hiába éri a sok disznóhát egymást, hiába súrlódik egymáshoz a sörte, egyik sem agyarog, egyik sem kap oda a másikhoz, mégis lel mindegyik egy-egy jó kalászt, s ahogy csámcsognak, kibukik pofájuk sarkán a hab, egyre vastagabban, egyre fehérebben, még hallgatni, nézni is öröm. Legalábbis úgy véli a négy kanász. A csemcsezés minden egyéb hangot a levegőbe fullaszt, nem hallani a légyzűmmögést, amely legyek a falkát elkísérték, szomorún hagyják el őket, eloldalognak, szerteszélednek a tarlón elhullajtott trágyahalmok felé. Némelyik a kiskanász lába szárára ül, a kiskanász odacsap, az is megesik, hogy feledékenységében a botjával suhint oda. Lábbeli van rajtuk, szandál, vagy ahogyan ők mondják: szanda. Aminek természetesen megvan a maga oka, ami azonban ezen a délelőttön érdektelen. A két lány idevalósi, a két fiú a városból érkezett. A tanyasi suhancok mezítláb hasítják a tarlót, mégsem szúrja a talpukat, a bokájukat, ügyesen úsztatják a lábukat a torzson, nem fölülről talpalnak alá, előrehúzzák, úgy, hogy lehajlik tőle a torzs. A négy kiskanász nem tudja utánuk csinálni, jobb a békesség, tehát *szandában* járnak.

A tizennégy éves kislány sír. Nem tudják megvigasztalni. Most járta ki a nyolcadik osztályt, tegnap hozta a levelet a postás, hogy nem vették föl a technikumba. Én miért nem járhatok iskolába? – kérdezi a szeme. A nővérem orvos lesz ma holnap, én meg a disznót őrzöm majd örökké? Utána is iramodik annak, amelyik beóllkodott a kukoricásba, s csépel a bottal: – Kustyi, te, az apád hétszentségit! Mész vissza rögtön! – A disznó visítva inal vissza a jó magaviseletűek közé. Vili már éppen elindult, hogy ő is adjon egyet neki, de már nincs rá szükség, helyreállt a rend. A falka egyre nyugtalanabb, veszettül tűz a nap, az eleje kinyúlik, a tanya felé ömlik, tíz óra felé járhat az idő, szomjasak, a víz befelé hurcolja őket. Hát akkor neki! Némelyik már veri a port, a többit ők verik befelé. Vizet húznak a betonvályúkba, Hektor, a kutya ki van kötve, ugrál, dühösen, a láncon előre-hátra

zökkenve ugat feléjük. Nincs módja egyébre, csak éjszakára veszik le a nyakáról kóbor lelkek ellen, olyankor kölönc csépli, nehogy héthatárnak menjen. De az még messze van. A disznókat berendezik az ólakba, zöldet kapnak, mislinget, lucernát, hogy teljessé tegyék a csemecseget, mert bármennyire is meg van a tarló gazdagítva, az a teríték csak vékony azon az abroszon. A bejárón egy férfi imbolyog befelé, lassan lépked, a fejét leszegi: a Miska! A bolond Miska, a falu bolondja, szerencsétlen. Fekete a szeme, sűrű fekete a lobonca, a kezét ökölbe szorítja, a karját, mind a két karját könyékig a derekának szorítja, alsó karjai előrenyúlnak mereven, mozdulatlanul, úgy lépked lassan befelé. Gödröt ás, kimeri az árnyékszékot, oda hordja, ami a fatákolmány mélyén dagadozik. Egy kis pénzt vetnek, ebédet adnak neki, meg van elégedve a világgal.

Az ebéd egyelőre odébb van, még csak fő a zöldbaleves, a tészta. A gyerekek árnyékba húzódnak.

A nagyobb lány, Ella szipogva gyúrja a sarat. Talán az iskola miatt, vagy talán az apjára gondol, aki egy rossz helyen kiejtett mondat miatt Rákosi börtönében senyved második esztendeje. Odanéz az ökrökre, a két nagy szarvú szürkére, a két-két hatalmas ág föl-alá imbolyog, ahogy bólogatnak. A vályúra kéne vinni őket, de kedvetlenül elfordítja róluk a fejét.

Vili is leguggol, vályogot vet, egy gyufásdoboz a formája, sár a vályog, a fal aljában, ahová a legerősebben tűz a nap, hogy éget, kiteríti őket szép sorjában száradni. Már a harmadik héten van idekinn a tanyán, kezd már nyugtalankodni. Nem túl anyás ugyan, de azért csak hiányzik neki az édesanyja, már két vasárnap is úgy múlt el, hiába ígérte, megnézlek, hogy rosszalkodsz, elnyelte a város. Ervint mind a két vasárnap meglátogatta az anyja, nem hosszú időre, sőt még egy inget is kapott tőle, egy rövid ujjú nyárit, vadonatúj, nem a váltást, azt is, de újat is. Milyen jó neki! A váltás ruha már neki is ráférne, új ing, ha nincs, nem baj, nem is kell. Jó az a két régi, ősszel, majd az iskolába. Tűnődik: vajon most éppen mit csinál? Eteti a tyúkokat? Vizet húz? Hát a nagyanyja? Bibliát olvas? Főz? Fát hasogat télire? Biztos már a tönköknek is nekilátott, s ahogy veri beléjük az éket, még kisebb, még hajlottabb, vagy Isten bocsássa meg a szavát: még annál is görbébb, mint amilyen volt. Volt-e vasárnap templomban? Persze, hogy volt, miért ne lett volna, még így, betegen is. Egyre soványabb, valami baj érte, minek hasogatja most is a tuskókat? Hát az édesapám? Két hónapja nem látta, idestova már két hónapja, úgy eljárt az idő. Lent van a bányában? Milyen az a bánya? Amilyet a filmekben látott? Mi tagadás, összeszűkül a szíve, mit csinálhat az én édesapám oda messzire, északon?

Vizet húz a kútból, Ella odakiált neki: – Itt van apukád! – Vili hátrafordul, csakugyan egy ember nagyobbodik a bejárón. Már ő is megismeri. Lejáratja a vödört a kútba, s lassan az ember felé indul az udvaron át. Nem fut, csak lépked. Összeérnek. – Szervusz, kisfiam – mosolyog rá az édesapja. – Szervusz, kisfiam, szedelőzködj, meghalt a nagymamád. – Vili nem érti. Meghalt? Hogy történhetett? Nem szokás csak úgy meghalni! – Én meg otthagytam a bányát, nem lesztek most már egyedül. – Hát a disznókkal mi lesz? – kérdezi a kisfiú. – Meglesznek

azok nélkül is. Köszönj el a nagynénédétől, még elérjük a vonatot. De hoztam neked valamit.

Az édesapa elővesz a zsebéből egy zöld csokoládét. Egy labda röpi rajta, az van ráírva, hogy Sportszelet. A nagy melegben puhára olvadt, egyik sarkán kifelé türemlik, alaktalan, bágyadt, elfonnyadt csokoládé. Lehasogatja róla az ezüstpapírt, az ujjja tiszta ragacs, boldogan majsolja, hogy örüljön, aki hozta. Pedig belülről nagyon el van keskenyedve: ilyen hitvány, filléres csokoládét hozott csakugyan az édesapja? Egy kicsit azért megemberelhetette volna magát, nem tett neki egy kicsit jobb, egy kicsit érdemesebb csokoládéra? Az anyukája szebbet, finomabbat hozott volna. Egyáltalán nem boldog, kis híján arra a gondolatra vete-medik, bárcsak ne is jött volna ki érte! Kemény, szívtelen ember, ennyit ér csak neki? Egy Sportszeletet? Boldogan kell ennie, mert ezt a csokoládét az édesapja hozta, és lassan-lassan boldogan is harapdálja.

# Tandori Dezső

A kb.-n

## Lesz, árad, leszárad

kb. Babits, példának venni a piciny  
fűszálat rövid ü-vel, miért nő, hogyha  
majd leszárad, miért szárad le, hogyha  
stb. (újra nő), TD módosítások

*A tengeren a szél  
fu, a kínai  
tengeren ráadásul  
Fu.  
Korea táján Phu,  
Japán vizein Fu-Phuh.*

*De a szél  
(majdnem)  
mindig leszárad,  
a tenger azonban  
nem szárad fel.*

*Fel-felszáradgat a  
tenger a szélbe.  
De füve mi?  
Tengeri fü.*

*A tenger füve,  
adott helyeken  
a tengeri fu,  
Fu és a tenger füve,  
árad,*

leszárad.  
Lesz, árad,  
le...stb.  
Tu Fu nyomán  
TD-fu.

Fu, fú, phu,  
phú a szél (a szel,  
pl. szellő, itt szel).  
Az egeket és a tengereket  
szeli a szellő.  
Szél szel, had,  
füvek hada, hajtogat,  
le is szárít, száradsz  
te magadtól is,  
el, le, franciául elle  
(hölgyfű, pl.).  
De magyarul helytelen:  
„El-e szárad a phu”, ne is  
lássak ilyet.

Helytelenséget  
ne is lássak.  
Pl. hejteléség,  
ablaktalan helység,  
talán a hejség alak  
már kihalt.  
De sejkiség van!

Ne lássak hirtelen  
helytelenséget.  
Mert vagy a hült helyét  
látom pl. a tengeri fűnek (fünek),  
de azt minek  
nevezném helyének,  
igaz, miért is ne nevezném.  
Bármit a leszáradt tengeri fű  
helyének nevezhetek.  
Sejktelen sejkiség? Sejkiség?

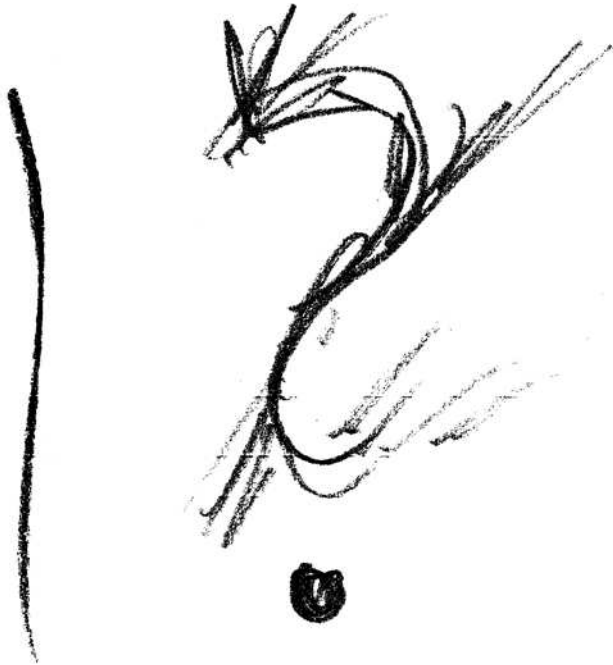
De a tengeri füvel  
(például/pláne a kínaival!)  
nem lehet kukoricázni.  
Tengeri füvel ne kukoricázz!  
Ne, tengerivel,

*hallod, tengerivel ne  
kukoricázz!*

*Mert a kukorica  
felkiálthat:*



*rád kérdezhet:*





És (bef.) ahogy (pl.)  
a régi avantgárd (etc.) mondta:

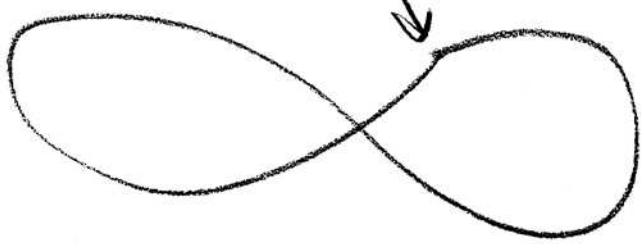
a gyökvonás pontosságának  
esélye így csökken egyre:

négyzet  
köb  
kb.

Ilyenkor vagy  
kb. gyökvonás,  
amiről szó van,  
nagyon pontatlan dologról,  
avagy  
nem gyökvonásról,  
és akkor a „kb.” akár  
(a legnagyobb)  
pontosságnak is tekinthető.  
de a félmúlt avantgárdja is  
így mondhatta:  
„Miért ne lehetne a kb.  
a legnagyobb pontosság.”  
Itt minden a központozáson múlik.  
S a kérdés-felkiáltás pontja se mindig  
alpontozás. (Ld. fel-szárad.)

# Bafids nyomán

a végét itt sem  
lelő (18)  
idő →



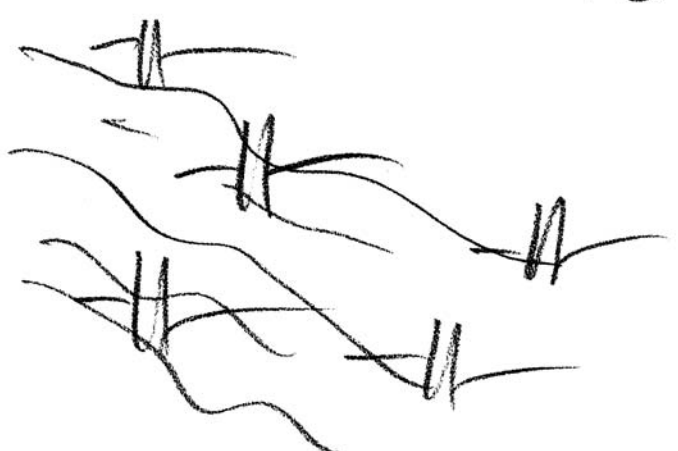
Ar idő vége  
a végtelen!!

A tenger füve

a tengeri

fü (Babits  
nyomán

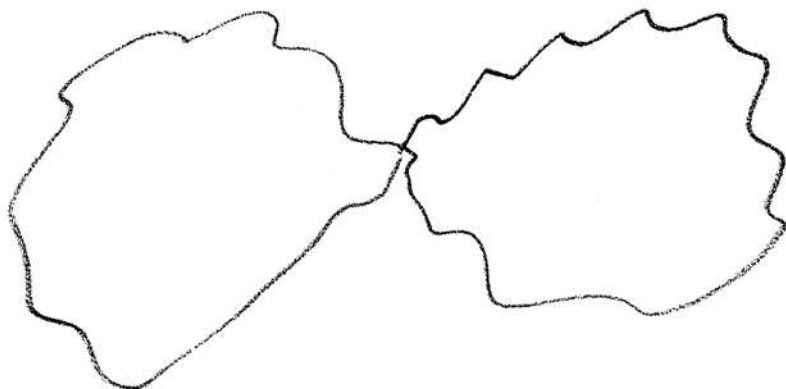
B)



A szél (Fü) tengeri

hüvet fog füjni!

Dröudd megi mi ez



a) A Teuger

végtelenje

b) A végtelen

menüvege

c) Eayeb

A kínai tengeren Fű,  
a kél  
(és iránya)

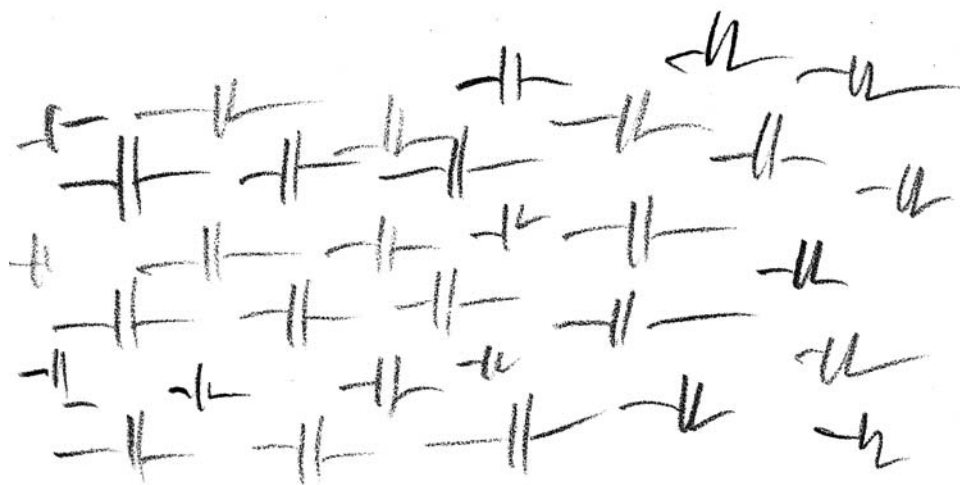


fű, és lessarad,  
de miért,  
ha újsis újra jó?

"Lesz, arad!"

Mondd meg,

ez kb. mi:



- 1, ismétlések sora
- 2, babitsi "fü"
- 3, egyéb (egyékb.)

## Központosság (a köbön)

*Központosság a köbön:  
a kb.-pontosság a közöny.*

*Pl. nem mindegy,  
mit mond Meursault:  
bocsánat, Meursault:  
úgy, mint somersault  
(egyfajta bukfenc):*

*„Ma meghalt anyám.”  
Avagy:  
„Ma meghalt Anjám.”*

*Én erre, egzisztencialista,  
egy egész regényt alapoztam.  
Kiderül,  
látható lesz-e.  
Lehet, visszavonom.*

*Szépen tartok!  
Ez itt mindenesetre: menjen. Aló mars! Stb. grenadír Mező.*

## Éjáron-vakáció

Jön valami (Babits, Dsida, Eliot, sokan, így)

*Éjáron foglaltam vakációmát.  
Per éj áron. És szúnyogok per éj,  
ez vona félvonalat valami elioti  
és valami magamféle törekvés köze.*

*A szél, fű, fü, fu megvolt, szellő,  
szelés, szélütés esélye mi,  
nem épp több megerőltetés kéne-e  
tizennyolc fölös kiló leadásához  
(hús is megvan az, és meddig lesz meg?),  
fölös kilókkal a szívszél hűtése (hűdése stb.)  
sok évnyi esély, lesz feleségem özvegy,  
lesz borzalom mi mindennel*

*mi, nem semmi,  
annál rosszabb.*

*Nem Semmi Annál Rosszabb.*

*Na. Nem?*

*A felszáradt leszáradt,  
a le fel,  
a fel-le a liftel az agyam  
W.S. mester nyomán  
(ld. kb. lóima kiköpöm a zagyvelóm,  
s azóta mennyi zagyvelőlöpás).*

*Ja., jav. lóima=lórima, Lóri, ma. Na.*

*A többit nem ismétlem.  
Na van.  
Navan egy ír városka lópályával.  
Mellémentem busszal.  
Beszélést mellé nem kérek.  
De mi a főétel, a fő etetés,  
a fő etetés a némaság,  
mellé beszédet nem kérek,  
két fogam is kitört újabban.*

*Szebb nem lesz, legföljebb  
(állkapocs) műtét lesz,  
de ebből a tétből nem kérek.  
Fohászodom, de ez komoly,  
mint egy europolinéz.  
Térjünk valamire vissza.  
A Nem Semmi már csak az Annál Rosszabb.*

*Mert nem remélek, mert  
nem remélem, hogy megfordulok,  
mert nem remélek új fordulatot,  
ha használjuk, kavarjuk,  
ha kavartuk, kajáljuk  
– semmi kajánság, kaján élünk –,  
és Babits amott, nem térek vissza,  
a fű (a fü) tér csak vissza, tereget,  
teregeti magát, nem kéreget,  
tegnap egy erőteljes kéregető*



fiatalembernek (a nője ott ült  
tőle két lépésnyire) azt mondtam:  
„Látja, ezért nem járok én erre!”  
S mentem. És annál semmibb.

Mit meg nem értenek ma már sokan.  
Nevetett, képzeljük. Megfordultam,  
hallottam, azt mondja (sablon szó bár):  
„Ez érdekes.” De 99,999999... zenóni az „1”-hez  
százalékunk ilyen közszavakból áll.  
A központosság ez a se ide, se hús,  
se oda, se hal zagyvaság, ázalék.  
Még jó, hogy nem rosszabb, még így jobb (a rossz).

Bármilyen borzasztó lesz.  
Csak ami van, az maradna.  
Bánom is én, tulajdonképp, nem tulajdonom.

Az éjáron (éjjáró, önjáró stb.)  
nem a vízi bukfencről jutott eszembe,  
ó, a de rég nem látott delfinek, Adria,  
1977, volt oly év? Az éjárok  
arra is felmentek,  
felszáradt az olcsóság,  
leszáradt, ahogy tetszik.  
Már nem tetszene,  
ha viszontlátánánk az egykor  
oly szent (oly mindennapi) helyet,  
azt a helyiséget,  
szobánkat, a helyiséget,  
hej, hej, sej, kedveni nincs mondom,  
jav. mondani nincs kedvem.

Nem tetszeleg, csak tetsz elég, mint tetszhalott.  
Írtam minap: nem akarok (mert nem tudok)  
mondani élőszóval senkinek semmit,  
helyet és időt összehozni nem bírok,  
nem bírok nem ugyanazokkal a hiányzó fogakkal járni,  
ugyanolyan kopó-hajú fésületlenséggel,  
max, sapkában, fekete kalapban (kis vászon, nyárra),  
nem kell úgy járnom, hogy nincs járásom.  
Félek, elsősorban lustaként, hogy fogyni  
próbáljak (járásom úgyis akaratlag gyarapodhat csak),  
nem is félek. Nem az esélyek vannak. Jön valami,  
amit minden ért, csak ő nem. Azt hiszem,

ez Babitsnál nem az állat, hanem az ember.  
Jó, ilyen értelemben akkor az ember, de madárral, lóval etc.  
Szenelegnek itt madárkámnak közben a rádiózenék.

„Most szűnök meg”, írtam volna, mely ízléstelenség!  
S ó, tetsz áron, tetsz elégül, tetszeleg,  
tetszelgésül régi nagyok előtt, hadarom,  
na, hogy tetszelgek, kérdik ma annyian,  
a kb. emberek, tetszelgőn, hossztestek,  
akik azt hiszik, emberek ők, hossztestek a köbön,  
a köbön, rost parti, rostessek, rost-estek, rost-éjek,  
ezt húzzák-vonják, rossebbe, perek árán, per áron,  
gyökérhúzás, köbvonás, fuldoklom az érzéstelenítőtől,  
ó, inkább valahol mégis a köz-gyökérenél,  
Istenem, add, hogy legalább soká maradhassak így, bármi is ez  
aztán már – és a „már” a kulcs szó –,  
már annyira ezt érzem, ödéma jön, kivezető csővel a néma,  
aztán már úgyis ordító, vérző,  
gézes, felfeküdt, gyulladt,  
gennyedző, elakadó, fülő  
néma csend. A vad rohanat az, már nincs rá utóélet.  
Minden halál fulladásos halál?  
Ó, Szabó Lőrinc, te is de nagyon igazán tudtad,  
mily egyszerű szavakkal szóltad,  
könnyű a csendnek akkor már,  
csak annak nehezebb, aki fül.  
De hiszen egy pillanat múlva a kivégzett sem „lesz”.  
Ki szenved akkor, mikor bárki is kiszenved?  
Ki-bárki? Mondd, Meursault!  
Mondd, éjáron-somersault!  
Ó, bocsánat e nálam ritkaságnak... míg ritkulok, s „szűnök meg”.

# Cserjés Katalin

## A Hajnóczy-hagyaték

### TÁNYÉRAKNÁK

Mint az érverés, mint amikor /a Dobozban/ rád mosolyog az érgörcs, az embólia; az infarktus; nehéz vagy vérnek: sok és kevés. Szikla robog az érben: /megállni akarsz!/ az emberség úgy szakad le rólad, mint gombokról a koldus.

*Dobai Péternek, 1973. június 16-án 8h 27'.*

*Hajnóczy Péter*

A Hajnóczy-hagyatékból első publikációul választott szöveget a levelezéseket tartalmazó nagydobozban leltem, Szőrényi László Firenzében kelt 1980. karácsonyi képeslapja szomszédságában („*Kedves Bátyuska! ...*”<sup>1</sup>) és egy Paál István fogalmazta levél társaságában, mely bizonyos Fábrián Lászlónénak szóló válasz Hajnóczy „postumus monodramájának” színpadra állíthatóságáról. Diszes társaság e (véletlen) dokumentum-együttes, külön kommentárokat igényelnek elemei; most csak a *Tányéraknák* „egyperceséről”, e vérbeli Hajnóczy-százról. Jutalom a hagyaték széljegyzetelőjének! S mindez, mint írtam, a 02 jelzetű *dobozban*: egy dobozba zárt Doboz, s a „szöveg-doboz” még bezáratva a maga két zárójele közé is. Vérrög az érben: szabadulni vágyik, vagy robbanni. A *tányérakna* a biztos, de az ellépésig szabad akarattal prolongálható halál: szétszaggattatás, szétrobbanás – nincs ennél szörnyűbb határhelyzet, benne látszólag az aleatorikusság: lépsz vagy állva maradsz; észreveszed, vagy sem... a *taposóaknával* tévesztem össze? Következzék róla egy szakleírás (akár a FÉG BOCK puskacsálád 12-es sörétes versenypuskájáról a DELTA 1973/5. számából [sic!], a *Perzsia* ötödik rémképébe ágyazva):

*Az aknatest és az aknafedél acélból, a gyújtó sárgarézből készült. Az aknafedél három, sasszeggel biztosított tüskével csatlakozik az aknatest oldalára erősített fülekhez, minden tüskén két-két furat található. Szállítási helyzetben, amikor a gyújtó nyílását a szájbetét zárja le, a fedelet a felső furatokba illesztett sasszegek tartják a helyükön. A beállított gyújtó becsavarása után az óvatosan visszahelyezett fedelet már az alsó furatokon át dugott sasszegek rögzítik. A gyújtó nyomógombjára támaszkodó domború aknafedél bármely pontjára ható nyomás működésbe hozza az aknát, még akkor is, ha az csak a szélét éri.*

Most bemutatom a szöveg legfőbb sajátosságait, árulkodó nyomait, így adva át az olvasóknak a Reményi József Tamástól kapott és Végh Ágnes által ez átvételt jóváhagyott hagyaték-test első darabját.

---

1 A képeslap 1980. december 9-én kelt Firenzében, és Domenico Ghirlandaio *Pásztorok imádását* ábrázolja a Basilica di Santa Trinitából.

A szöveg sárgult A4-es levélpapíron olvasható gépirásban, címmel és címmel (ajánlással) a végén, dátum, aláírás (csak gépelve, kézzel nem). El sosem küldték. Miért nem? Miért írták, miért címezték, ha nem küldték el? Nem küldték el, de *oda* szánták. A cím nagybetűkkel szedve, kezdve bekezdéssel, mindössze négy sor az egész: benne két zárójel-les közlés és a mérethez képest sok, dinamikus vagy épp szétszaggató írásjel.

Mint annyi másszor, most is azt látni, hogy Hajnóczy vissza-visszatér legfontosabb témáihoz: ott köröz felettük *da capo al fine*, illetve ott köröznek azok az életmű bogyraiban szavak, szintagmák, mondattömbök vagy kisszövegek méretében, számosan.

Nem gondolom most feladatomnak e pengeéles, kalandos rövidpróza értelmezési kísérletét; csupán prezentálni szeretném, ajándékként és *talált tárgy*ként Hajnóczy híveinek, szegedi kutatóműhelyem tagjainak.

A címszót Hajnóczy Péter tudomásom szerint sehol másutt nem írta le. Mátis Lilla *In memoriam Hajnóczy Péter* című filmjének<sup>2</sup> lakójától elhagyott szobafalán háborús képek sokaságát látjuk: lövészárkot, kínzást és kínoztatást, frontot, kivégzést egyaránt. Talán tányérraknak borította mező is van köztük; de bizonyosan van Hajnóczy kép-kivágatai közt, melyekből óriási halmot őriz az egyik hagyaték-doboz. A címszó nem nyer magyarázatot, és explicit kapcsolatba sem lép a szöveggel: ez ismerős Hajnóczy-vonás. A mosoly, a görcs, az embólia, infarktus, az ér s – a vér: felismertetik, attribúálják a szerzőt. Erős szavak, majdnem csak mag-szavakból, sarokpontokból áll össze a pársoros szöveg. Kicsiny méretbe roppant szorítatik itt, s a *Teként* történő odafordulás ugyancsak ismerős, jóllehet önmagához beszél, ki itt megszólal. A beszélő magát jeleníti meg életében és halálában: ő az, aki menekül, s ő, aki saját ereiben robogva, embóliaként robban. „*Bennem-történik, s kínja keresztre feszít.*” A gyilkos és az áldozat; a bíró és a *hóhér* – ugyanegy ő:

(*Ne feledjük Embólia kisasszony titkát. Ő gyilkol, de a gyilkos mindig az áldozat; ő az, aki egyedül lépked tányér alakú, szénfekete koporsód után, ő az, aki elkísér utolsó utadra. Borraválót oszt a sírásók közt, és sírodra szemed színéhez hasonló, soh'sem volt virágot helyez.*)

Az utolsó mondatban József Attila-allúziót érzek („*A kultúra úgy hull le rólam, mint ruha másról a boldog szerelemben*” [Nagyon fáj]). De olyan kínos érzésem is van, hogy e frappáns (a „*Sötét volt, mint egy fasirtban*” – *Parancs*-kezdőmondat pendant-ja), a pesti tréfamondás határát súroló hasonlatot hallottam már valahol. Valaki másnál, netán magánál Hajnóczynál, nem jut eszembe.

A *tányérrakna* szó többes számban áll, a veszély elkerülhetetlen.

A hasonlítás *mint* szócskája három ízben szerepel a levél szövegében. De mi a hasonlat tárgya, s e mosolygó, mozgó, tudattal bíró testdarabok pulzálása értelmezhetetlen helyen zajlik. Egyszerre dübörögnek bent, az érfalak közt, a szív tájékain, s odakint, a takaróbőrön kívüli világban, de fenyegető közelségben.

A *Doboz* pedig a Szív. A Doboz a Koporsó. Tányérrakna és Koporsószív.

Hogy megint csak bevégezni koponya egymaga a sötétben az üres térben nincs nyak nincs arc csak a doboz utolsó hely mind közül a sötétben az üres térben. Maradványok helye ahol valaha ragyogni szokott olykor fel szokott ragyogni egy maradvány. Nappalok maradványai napfényé soha olyan alig-fényt mint az övök olyan halványat.

---

2 1981, 1985. BBS, 15 perc, fekete-fehér. Melis László zenéjével.

Dobai Péter levele, melyben, kérésemre, a *Tányéraknák* szövegéhez fűzi gondolatait

Idézni talán nem is kell (hiszen Ön fejből tudja már ezt az „üzenetet”) Hajnóczy Péter (megboldogult, ha ugyan valaha is megboldogult barátom...) három enigmatikus, rejtélyes sorát, amelynek kifejezetten személyemet célzó rejtélye is külön „dekódolásra” szorulna, ti. hogy miért éppen nekem ajánlotta '73. június 16-ának reggelén ezt a szöveg-torzót. Ez azért is érdekes, mert én ez idő szerint írószövetségi ösztöndíjjal éppen Cubában tartózkodtam, másfél évig, tehát egy Óceán választott el minket egymástól azon a régesrég, múlt századi nyáron elmúlt nap reggelén... Én, ellentétben Hajnóczyval, voltam katona, és nagyon jól tudom, mi a különbség (a harcokcsik ellen használt) t á n y é r a k n a és (a gyalogság ellen halálosan hatékony) t a p o s ó a k n a között.

Mindenesetre mindkettő borzalmasan csonkító, gyilkos robbanószerkezet. Ha akarnám, versnek is fölfoghatnám ezeket a tulajdonképpen igen ijesztő, méghozzá ÖN-IJESZTŐ sorokat. Hajnóczy nem volt agresszív ember, ellenben mindig is AUTO-AGRESSZÍV volt. Sok példa igazolja ezt rövid életéből, ezt most itt mind nem sorolhatom fel. Bizonyos diszkréciónak is visszatart ettől. Talán. Hiszen Ő már nem cáfolhat semmiféle róla szóló állítást vagy esetleg egy téves elemzést Ő többé már nem igazíthat helyre. Bizonyos hypochondria is zavarta személyiségének integritását, akár ez is lehet mérgező forrása az ilyen szavaknak, asszociációknak, mint: „érgörcs”, „embólia”, „infarktusz”. De említettem Önnek azt is, hogy Péter ifjúsági úszóbajnok volt, igazi atléta, és elég sokáig tartott, amíg szép és erős testét, nagy fizikumát alkohollal és az alkohol-hatást fölfokozó gyógyszerekkel „sikerült” lerombolnia.

Nagy trauma volt számára az is, hogy nem vették fel az ELTE Bölcsészkarára, más kérdés, hogy a felvételre egyáltalán nem is készült fel. Tehát:

1. kiemelném, mint tisztán szubjektív mozzanatot, hogy Ő időben észrevette: privát életútja aknamezőn vezet keresztül, s bármikor fölrobbanhat a szíve, a tudata, egész teste, vagyis meglehetősen dinamikus, „visszajáró” halálfélelemben élt, s ezt nem egy publikált írása is alátámasztja.

2. Mint objektív „háttérét” és erősen indulati indítékát e három sornak, én abban látom, hogy Hajnóczy Péter megvetette, gyűlölte az ún. „emberarcú” szocializmus, a „létező szocializmus” szürke, egyén-ellenes, ugyanakkor ál-közöségi társadalmát, miközben nem rajongott a nyugati, a fogyasztói, a kapitalista társadalomért sem! Ellenkezőleg. Lehetőleg forradalmat remélt, ennek utópiájában élt.

Tehát a szovjet-megszállásos, kádárjánosi, egypártrendszer antidemokratikus, végső soron párt-diktatórikus, dísztribünös komisszár-rendszerét úgyszintén aknamezőnek tartotta – méghozzá joggal – és félelmeit legyőzve, íróként aktívan harcolt ellene. (Azt én nem tudhatom, hogyan viselkedett volna Hajnóczy a bariádokon...) Én semmiképpen sem tekintem Örkény-féle „egyperces novellának”, H.P. 3–4. sorát, mivel Örkény „groteszkjei” végül is lojálisak voltak!, ezt ne feled-

je! Én ultimátumnak tekintem e 3 sort önmagához és embertársaihoz. Egyetértek azon kiemeléseivel, hogy: „Vérrög az érben”: szabadulni vágyik, robbanni. Vagy: „lépsz vagy állva maradsz”, ez csakugyan nagy dilemmája lehetett Hajnóczynak, mindaddig, amíg egészségi állapota egyáltalán megengedte, hogy még „lépésre” gondolhasson. Ő végletes határhelyzetben élt, a fent említett szubjektív okokból (alkohol + gyógyszer) és még inkább azért, mert még az Írásnál is erősebb fegyverekre vágyott ama társadalom ellen, amelyben élni volt kénytelen, cenzúra és ön-cenzúra között, szabadságvágyának kielégíthetlenségét, sőt megtöretését élni „parancsoltan”. Azt is helyes észrevételnek tartom az Ön részéről, hogy ennek a 3 sornak (dátummal, címmel együtt: 4), nem én voltam a címzettje azon a régmúlt reggelen, hanem bizony önmaga! Az utolsó mondatban félreérthetetlen a józsefattilai erős intellektuális intervenció. A Mátis Lilla... (kit oly régóta ismerek... Istenem... Magyar Dezső: Büntetőexpedíció, Huszárik: Csontváry)... filmjében látható szadista, háborús, tortúrás, frontokat, kivégzéseket ábrázoló fotókon egyáltalán nem kell meglepődni, mivel, aki csak néhányszor beszélgetett Hajnóczyval, annak észre kellett vennie, hogy folyamatosan apokaliptikus látomásokat gyötrelmében él, és ez írásaiban is nyomasztóan manifesztálódik, amelyeket végül is korai halála „kanonizált”. Az itt emlegetett 3–4 sor egyáltalán nem üt el Péter életművének meghatározó „motívumhálózatától”, sőt, életútjával, sorsával szerves együttthatásban, mintegy konok „kontextusban” áll, mint egy mozgóképből, egy filmből kimerevített állókép, egy fénykép, hogy ne mondjam: önarckép.

Meglepődve láttam a hagyatékában talált könyvek nagy hiányosságát. Közösen töltött napokon-éjszakákon Ő sokkal több olvasmányát emlegette nekem. Igaza van, mert M. L. Vulkán alatt című regényét Hajnóczy úgyszólván mindenhol magával hurcolta, ez lett volna talán az „etalon”. Talán sikerült volna felülmúlnia ezt a nagyszerű regényt, ha élete oly korán nem omlik össze egy mindent egybe vetve banális halálban, amit végzetesen-banális okokból Ő el nem kerülhetett. Hajnóczy mindenkor önkéntes „partnere” volt tulajdon végzetének. S.O.S. jeleket soha senkinek nem adott. Általában zord kedélyét sokszor frenetikus, mély lét-humor váltotta fel.

(...)

Last but not least: Hajnóczy Péter életművéből lehet ugyan hősi kultuszt csinálni, de nem muszáj... Ha tanítványait ráhangolja H.P. írásaira, az éppen elég. Az Ő tragédiájában túl sok gonosz véletlen játszott szerepet, ezeket a véletleneket nem volna szabad az Ő írásait feldolgozó munkákban föltétlenül szükségszerűségként minősíteni.

A félpályán találkozott a rá váró sorssal, ill. az akkori társadalmi „elvárásokkal”: épp annyira Ő áldozta fel önmagát, mint amennyire áldozata lett annak a lélekvesztő politikai rezsimnek. Talán lehetett volna H. P. egy kicsit lojálisabb önmagához, akkor talán még ma is közöttünk „sétálna” a ma is létező, élesített, időzített aknamezőkön...

## A Hajnóczy-hagyatékban föllet könyvek listája

*Auden*, Wystan Hugh: *Achilles pajzsa*. Válogatott versek. Ford. Fodor András, Gergely Ágnes et al. Vál. és utószó: Fodor András. európa Könyvkiadó, Bp. 1968

Dr. Ballagi Ernő: *1848 és a zsidóemancipáció*. Neuwald I. Utódai Könyvnyomda, Bpest, VIII. Üllői út 48. 1941 után (lásd utolsó/20) lap lábjegyzete

Benda Kálmán (szerk.): *A magyar jakobinusok*. Iratok, levelek, naplók. Szerk. és a bevezető tanulmányt írta: Benda Kálmán. Bibliotheca Kiadó, Bp. 1957 („Elek Jutkának jakobinus köszöntéssel Benda Kálmán”)

Bónis György: *Hajnóczy 1750–1795*. Művelt Nép Könyvjókiadó, 1954

*Bulgakov*, Mihail: *A Mester és Margarita*. Ford. Szöllősy Klára, Európa Könyvkiadó, 1971 (megjegyzeteltségéből ítélve intertextek tárháza lehet)

*Büntetőtörvénykönyv*: Összeáll. Dr. Kádár Krisztina és Dr. Moldoványi György. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1979

*Epiktétos Kézikönyvecskéje vagyis a sztoikus bölcs breviáruma*. Kerényi Károly előszavával, Sárosi Gyula fordításában. Kétnyelvű klasszikusok, 1943. (eddig észrevett intertextusok, 14–16. o.)

Fraknoi Vilmos: *Martinovics és társainak összeesküvése* (szétszakadva, előlap nélkül, papírtokban)

Heisenberg, Werner: *A rész és az egész*. Beszélgetések az atomfizikáról. Gondolat, Bp. (1975) 121–122. lapot a tulajdonos kitépte (félbetépte)

Ivaki Tosiko: *Ikebana*. Szerk. P. Szabados Katalin Natura, Bp. 1977. (intertext 46–47. o.)

*Jakovlev*, N. N.: *Pearl Harbor rejtélye*. Ford. Hangay Sándor. Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1974 (1974)

Kautsky, Karl: *A kereszténység eredete*. Történelmi tanulmány. Ford. Faludi János. Szikra Kiadó, Bp. 1950

Dr. Kiss-Vámosi József: *Pszichiátriai osztály struktúrájának kialakítása* (Különnyomat a Magyar Pszichológiai Szemléből. A Magyar Tudományos Akadémia Pszichológiai Bizottsága és a Magyar Pszichológiai Tudományos Társaság Folyóirata, XXVII. kötet, 1. szám, 1970

*Levelek egy államférfiúhoz*. Budapest, 1875. Tettey Nándor és Társa. Előszó: Kivonat C.C. Salustius leveléből C. Caesarhoz

Pálffy János *Emlékezései I. Magyarországi és erdélyi urak*. Sajtó alá rend. Szabó T. Attila, Erdélyi Szépművészeti Céh, 1939

Platón: *Szókratész védőbeszéde*. Ford. Devecseri Gábor. Utószó és jegyz. Devecseri Gábor. (1957)

Thürk, Harry: *Pearl Harbor*. Ford. Imre Katalin. Zrínyi Katonai Kiadó, Bp. 1976

Wankowicz, Melchior: *A Monte Cassinói csata*. Ford. Kovács István. Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1979

Zimándy Ignác közlése: *Bírálat Kossuth Lajos Emlékiratainak VII. könyve fölött*. Bp., nyomtatott Bagó Márton és fiánál, 1899

Ha kommentálni akarnám e könyvhagyatékot, először is a fájdalmas hiányok, majd a maradványok speciális volta ragad meg.

Nincs a könyvek közt a *Vulkán alatt*, melynek agyonjegyzetelt, tele-margószerű, aláhúzogatót példányára nagyon számítottam. Annál is inkább, ha megengedhető itt egy személyes megjegyzés, mert ha Hajnóczynak „Nagy Indiánkönyve”, varázskönyve lett a *Vulkán*, úgy Hajnóczy révén nekem magamnak is azzá vált. Hajnóczy-tanulmányaim nélkül talán sosem kerül kezembe (látószögembe) ez az elképesztő mű a maga rétegzettségével, különleges narratívájával, időtördelésével, metalepsziseivel, mise en abyme-jaival, nem beszélve a számtalan megnevezett és meg nem nevezett intertextről. A *Vulkán alatt* tehát hiányzik a könyvek közül, mit nem adnék érte, ha tudnám, hol van most: talán Végh Ágnes ez egyetlen mégis magával vitte új életébe?<sup>3</sup>

Nincs *A vak bagoly* vagy az Akutagava- és Abe Kobo-kötet sem, de ezekről példának okáért nem is tudom, hogy saját példánnyal rendelkezett-e belőlük a szerző. Marquez viszont, úgy képelem, a *Mester és Margaritához*, a *Vulkánhoz* hasonlóan: megvolt neki mint alapkönyv, viszont a *Száz év magányt* sem leltem fel a dobozban.

A könyvek iránya nem vall szükségyszerűen szépíróra: történelmi és filozófiai érdeklődésű emberre vall, sokoldalú, a legkülönbözőbb regiszterek iránt érzékeny, kíváncsi, határozott (és alig kiismerhető) karakterű olvasóra.

Könyveivel ez az olvasó brutálisan bánik: többféle írással (a spirálfüzetek is: akár egy pszicho-thriller, legalább három betűtípust mutatnak) jegyzetel, vonalaz, zárójeloz, vastagon megnyomva a golyóstollat, ceruzát, a könyv „szentségével” mit sem törődve. Nem áttal kitépni sem: nemcsak lapokat, hanem féllapokat, szövegdarabokat is akár, szabad kézzel. Adott pillanatban, amire szüksége van.

Amit pedig aláhúz, amit megjegyzetel: hosszas, kitartó munkával lesz majd követendő a könyvhagyaték feldolgozói részéről.

## Első jelentés a kutatásról

A Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Modern Magyar Tanszékén évek óta működik egy kicsiny, oktatókból, PhD-sekből, nemrég végzett fiatalokból álló munkacsoport, akik mind egyértelműbb szorgossággal és kíváncsisággal munkálkodnak Hajnóczy Péter (1942–1981) életműve körül. Valamennyien elkötelezettek a modern próza radikális törekvései iránt; valamennyien erős szálakkal kötődnek Hajnóczy Péter szövegeihez. Az idők során komolynak mondható műhely alakult ki a tanszéken és holdudvarában, mind többen kapcsolódnak a diákok közül a munkacsoporthoz, és tárnak föl egyre gazdagabb intertextuális szálakat, motívumhálózatokat, narrációs és kronotopikus összefüggéseket Hajnóczy Péter munkásságában, kötve ezzel a szerzőt – és saját ismereteiket – mind több vonatkozásban a közelmúlt és jelen magyar és külföldi irodalmának és irodalomelméletének mozgásirányaihoz. Birkózva a legendával, a „korpusszal”; vizsgálva és alakítva a mindeddig bizonytalan Hajnóczy-kánont.

A vállalkozás egy 2002-es Hajnóczy-szemináriumból nőtt ki. A szeminárium vezetője magam voltam (1987 óta oktatója a szegedi egyetemnek), ki is egy nagyobb Hajnóczy

---

3 Azóta tudom, hogy mindez nem így történt. Végh Ágnessel lezajlott a találkozás Mátis Lilla lakásán, Reményi József Tamás baráti jelenlétében, a hagyatékátadás így formálisan, papíron is megtörtént. A *Vulkán alatt* nem nála van. Mátis Lilla szíves közlése fájdalmas tényt tárt fel: a *Vulkán*, végül, több társával együtt, egy antikváriumba vitetett vissza. Elvenni azonban e könyvet sem Hajnóczytól, sem a Hajnóczy-szövegektől, sem tőlünk, olvasóktól nem lehet többé: csak a könyv-tárgy veszett oda (lett *valakie*).



(PhD)-tanulmány létrehozásán dolgoztam éveken át. E disszertáció egy „Hajnóczy-kalauz” első nagyfejezeteit tartalmazza (*Applikációk a Hajnóczy-korpusz szövegében. Expanzió és kilépés. A hagyományos szövegformálás elhagyásának módoszatai Hajnóczy Péter életművében*). Azóta könyv alakban is megjelent: „*a lebegő orgonagyökér*”. Egy Hajnóczy-próza-kalauz első fejezetei (Yespress, Tótkomlós, 2009), lábjegyzet-apparátusával a Műhely hypertextuális munkálkodásának további alapját képezve.

Az első Hajnóczy-szemináriumot újabbak követték, majd az elhatározás, hogy időközben megszületett tanulmányaikkal a szerzők nyilvánosan is mutatkozzanak meg. Első fórumként a székesfehérvári Árgus vállalta 2004 november–decemberében a csoportot egy Hajnóczy-blokk erejéig. E bemutatkozást követte 2006-ban az első tanulmánykötet a szegedi Lectum kiadásában: *Hová lettem. A párbeszéd helyzetébe kerülni. Hajnóczy-tanulmányok*. 2008 áprilisában látott napvilágot a műhely második kötete *Da capo al fine. Folytatódó párbeszédben. Hajnóczy-tanulmányok II.* címmel, ugyancsak a Lectumnál. 2008. év decemberében szerveztük országos Hajnóczy-konferenciánkat a szegedi Grand Café Irodalmi Kávéházban. Az itt elhangzott tanulmányokból egy évvel később konferenciakötet jelent meg (*Tudom. De: tudom-e? A párbeszéd kiterjesztése. Az újraolvasás lehetőségei. Hajnóczy-tanulmányok III.*, Lectum).

Hajnóczy Péter 29 éve halott. Azt gondoljuk, a mai fiatalok éppúgy megtalálhatják benne izgalmas olvasmányukat, mint közülünk az idősebbek, valamikor.

A 2010-es év elejétől Reményi József Tamás, ki pártfogója, szakmai irányítója csoportunknak, folyamatosan átadta nekem mint a Hajnóczy-műhely vezetőjének a hagyaték hat nagy dobozát (még négy doboz átadását a napokban várom), s a feldolgozás munkája a tanszéki hagyaték-bemutató után idén nyáron kezdődik meg, munkacsoportom odaadó részvételével.

E dobozok (melyek a Hajnóczy-szövegekben oly gyakran feltűnő, gyűrött papírhalmot tartalmazó sportszatyor helyébe’ realizálódtak) tartalma változatos, áttekintésük, katalógizálásuk roppant munkaigényes. Személyes dokumentumok, levelek, naptárak, noteszfüzetek, újságkivágások, fényképek, legfőképp pedig nagyszámú, alig olvasható írással telerótt spirálfüzet tölti meg e dobozokat: kincs valamennyi, hozzáférésükért meg kell majd küzdenünk.

Munkacsoportom e megtisztelő ajándék átvételekor nagy felelősséget és szerteágazó feladatokat vett magára.

Elhatározásom szerint mostantól, a feldolgozási munka előrehaladtán, eredményeinket folyóiratokban fogom közzétenni. A *Forrás* főszerkesztője, Füzi László volt szíves részt venni az első tanszéki hagyaték-bemutatón, s azóta is tanácsaival segít, így a szövegek megismertetésének első lépéseit e lapnál szeretném megtenni.

Ez első alkalommal a Zsámbéki út 4. szám alatt talált könyvek listáját mellékeltem, és egy levélformába’ rögzített kisérték-adtam a fentiekben közre, a „címzett”, Dobai Péter szíves kommentárjaival.

# Pünkösti Árpád

## Egyperces Fischerek

*Mikor találkoztam az Aachenből élő, 1936-os, kolozsvári dokumentumfilmfes Fischer Istóánnal, hogy újságportrét írjak róla, öt órán át nem álltunk fel az asztaltól. Azóta beszélgetéseink századik óráján is túl vagyunk. Mindig filmes akart lenni, de az illegális kommunista szülők gyermekét elzavarták Leningrádba politikai gazdaságtant tanulni. 1956 után hazavágták, utána öt éven át lakatosként dolgozott Kolozsváron. Aztán Bukarestben befejezte a közgazdaságit, majd elvégezte a filmművészetit. A román tv munkatársa lett. 1973-as disszidálása után német filmsként a nagyvilág számos szögletébe eljutott. Filmjei tekintélyes része a kelet-európai országok, illetve Oroszország és a szovjet utódállamok Nyugaton alig ismert életét mutatta be, és olyan nagyságok portréját készítette el, mint Braham, André Kertész vagy Soros György. Életéről, történeteiből könyvet írok.*

*Miért disszidáltam?* Sokszor gondolkodtam azon, hogy tulajdonképpen miért jöttem el? Az egész olyan reflex volt, mint az, hogy a forró kályháról elrántod a kezdet. Sok apróság gyűlt össze: innen egy kis információ, onnan egy kicsi, amiből sejthető volt, hogy ennek a rezsimnek nem lesz jó vége. Hogy meddig sülyed Románia és Ceaușescu, azt senki sem tudta előre, nem is tudhatta. Mondjak egy apróságot? Egy úgynevezett nullás protokollós operatőr, aki állandóan Ceaușescut kísérte – egyébként élete végéig – ritkán jött velünk a Dom Kinóba. A vaskapui vízerőmű avatása után ott volt, és egy pár pohár bor után elmesélte, hogy az elvtárs felesége... – megállt a pohár a kezében, mert akkor még nem tudta senki, hogy Ceaușescunak felesége is van, nemhogy politikai szerepet nem játszott az asszony, de nem is tudtuk, hogy létezik, mert ezeknek a boncoknak nem volt nyilvános családi életük. A vaskapui avatáson viszont megjelent a feleség is, és nagyon rosszkedvűek voltak mindketten, mert a jugoszláv részen – Titónál – minden sokkal jobban sikerült. Ez az operatőr félrészegen elmesélte, hogy azt mondta az asszony a férjének: hányszor szóltam már neked, hogy rúgd ki Grozát! Groza Párizsban végzett villamosmérnök, energetikai miniszter volt, és ő felelt a vaskapui erőmű építéséért. Az első csodálkozás ugye az volt, hogy értesültünk Elena asszony létezéséről, a második, hogy ilyen stílusban tárgyal apuval. A teteje az egésznek, hogy három nappal később olvashattuk a pártlapban, hogy Traian Groza energetikai minisztert leváltották. Megjelent a

fenyegető ujj: ha ez így megy, hogy van itt egy anyu, aki szól apunak, és erre ő kirúg egy minisztert, mi lesz ennek a vége? Még legalább tíz ilyesmi volt, és ezekből jött össze, hogy elég. Akkor szép lassan kiszotyorogtam Nyugatra. Ekkor már úgy mentem ki, hogy senkinek nem ígértem semmit, se Palinak, se másnak. Még a szüleimnek se szóltam, de mindenki sejtette, hogy le fogok lépni.

Mikor 1973. augusztus 24-én kilógtam Romániából, Bodor Pali papírt adott arról, hogy magammal vihetem három filmemet. A határállomáson a vámossal regisztráltatni kellett a kivitelt, de a securitátésok durván elzavarták, semmi keresnivalója a saját irodájában sem. Az épületben ugyanis bankettre volt terítve: a román felszabadulási utóünneplésre várták a debreceni, Hajdú megyei vezetőket. A vámossal megkerültük az épületet, és hátul, az ablakon keresztül bemásztunk a szobájába, így pecsételte le a filmkiviteli engedélyt. Aztán ahogy jöttünk, úgy távoztunk, az ablakon át. Alighogy átléptem a határt, jött velem szembe a fekete Volgák konvoja, a debreceni küldöttség. Mindezt azért csinálhatták, hogy ne legyen honvágyam.

*Az őskommunista Mózsi bácsikám fordulata.* Kahána Mózes költő, író, Mózsi bácsikám őskommunista volt. Amikor 1971-ben vonattal mentünk ki Oberhausenbe, jó órát álltunk a Keleti pályaudvaron. Ő Bécs, Párizs, Berlin, Kisinyov, Moszkva után akkor már két éve Budapesten élt. Szerencséje volt, mert a Szovjetunióból Romániába szeretett volna repatriálni, de akkor Bukarestnek éppen nem kellett veterán kommunisták. Gheorghiu-Dejnek nem volt szüksége azokra, akik még látták, milyen küld ki, hívd be kisfiú volt a pártban, a húszas években. Dej halála ellenére végül Budapesten kötött ki, ahol '56 után nagy szükség volt a veteránokra, és nagy hurrával fogadták. Kiadták a könyveit, istápolták, etcetera. Hozott magával egy orosz feleséget, egyszer meg is látogattam Pesten. Viszont mikor Oberhausenbe tartottam, a Keleti pályaudvaron megláttam egy automata telefont, felhívtam. Elmondtam, hogy átutazóban vagyok Nyugat-Németországba. Nehogy nekem valami butaságot csinálj, nehogy ott maradj – és kezdte cifrázni a morálpredikációt. Mérges lettem, hiszen a tulajdon fia is az ilyen szövegek miatt emigrált. Gorombán megmondtam, azért hívtam fel, hogy az egészsége felől érdeklődjek, nem azért, hogy szemináriumot tartson nekem, úgyhogy a viszonhallásra, és letettem a kagylót.

Mikor 1973-ban szotyogtam kifelé a kis ócska Volkswagennel, gondoltam, ha már átutazok Pesten, meg kell őt keresnem. (A nemzeti ünnep utáni napon, augusztus 24-én léptem át a román határt, az egész ország zászlókban úszott. Na, ez nyilván annak szól, hogy én most eltűnök innen!) Felhívtam a nagybácsit, a Hidegkúti úton volt valami kis dácsája, és hívott, menjek ki hozzá. Ott rögtön azzal kezdte, te kinn akarsz maradni Németországban? Na, megint jön a predikáció! Nem tudom, hol akarok maradni, válaszoltam, hogy ne provokáljam. Fiam, neked semmi jövőd nincs Romániában, nehogy visszamenj! Azt hittem, leesek a székről: két éve nem erről volt szó! Kérdezte, mihez kezdek. Nem tudom, egyelőre elmegyek Németországba. Tudod mit, van nekem egy fiatalkori ismerősöm Párizsban, adok hozzá ajánlólevelet. Ki ez az ismerősöd? Brassai, a fényképész,

valamikor a *Brassói Lapok*nál dolgozott. Bátyám volt a tulajdonos, én meg jóban voltam vele, igaz, akkor még Halásznak hívták, nem Brassainak...

Mózsai bácsi nemcsak biztatott a disszidálásra, hanem szabályos ajánlólevelet is írt Brassaihoz. A második meglepetést az új novellája okozta. Arra sem volt még példa, hogy kéziratot mutatott volna, aztán maga az írás! Az elvszerűnek elkönyvelt író szokatlan hangvétélű elbeszélése arról szólt, hogy egy fiatal pár házassága hogyan megy tönkre, mert nincs lakásuk, mert nem tudnak nyugodtan kénytelenek lakáshoz jutni, kénytelenek együtt lakni a szülőkkel, nem tudják kitombolni magukat szexuálisan, amire rámege a házasságuk. Nesze neked osztályharc! Egyébként *Íratlan könyvek könyve* címmel kiadták az önéletrajzi regényét, a gyergyóbékási gyermekkor, amit ebben a kicsiny kárpáti faluban megéltek, legfeljebb dokumentum, de szerintem nem jó irodalom. Felpuffasztotta, nem az én ízlésem.

Szóval egy teljesen kicserélt nagybácsitól búcsúztam el. Nem tudom, mi változtatta meg ennyire a világnézetét másfél-két év alatt. Biztos, nem az utolsó felesége, az rettenetes nő volt, menekültem tőle. Valami szovjet fejes özvegye volt, a férjét az 1937–38-as tisztogatások során lőtték agyon, őt pedig bevágták a gulágra, ahol lehúzott vagy tizenkét évet. Szabadulása után is feszt puffogtatta a kommunista frázisokat. Nekem ez nem volt rokonszenves, soha nem tudtam vele megbékélni. Mózsai egyébként a budapesti Munkásmozgalmi Pantheonban van eltemetve – ha nem szedték még szét. Vicces, mert a legidősebb bátyja, Bernát – a család kapitalistája, aki isten tudja, hányszor váltotta ki őt a Sigurancáról –, ő meg egy izraeli kibuc temetőjében nyugszik...

*Házasságközvetítésért öt font.* Meg fogsz lepődni, az első nyugati keresetemet házasságközvetítésért kaptam... Egy tizennégy éves ócska Volkswagennel csurogtam kifelé. Saarbrückenbe akartam menni először, mert ott volt az ismerősöm, és ő megígérte, hogy küld nekem Bécsbe poste restante száz márkát. Mert én a következő dolgokkal vágtam neki a világnak: egy lengyel sátor, egy gumimatrac, másfél kiló szalonna, két kaniszter benzín és feketén vett harminc dollár. Pillanat: volt még körülbelül tíz kis kerek dobozos májpástétomom. Rohantam Bécsbe a postára, hogy felvegyem a száz márkát, de kiderült, amit senki sem említett a poste restante-ról, hogy ha tíz napon belül nem veszi fel senki, automatikusan visszaküldik a feladónak. Így tettek, ők viszont elutaztak Kanadába nyaralni. Kínomban egyik kempingből mentem a másikba. Az első volt a Kemping Wien Süd, ott húztam le vagy három napot, utána elmerészkedtem Salzburgig, ahol felmentem a legolcsóbb kempingbe, valahová a város fölé, és ott lesátoroztam. A sátram mellett ott állt a román rendszámú ócska kocsim, és odajött hozzám egy 40–45 körüli szivar, és rettenetes angolsággal elkezdett göcseji tájszólásban beszélni, és rögtön rákérdeztem, hogy magyarnak tetszik lenni? Áh, persze, ugye! Kiderült, hogy '56-os emigráns, mesterségére nézve vízszerelő, aki Angliában sok pénzt keresett, és egy szép utánfutóval közlekedett. Rögtön behívott a lakókocsijába, lepálínkáltunk, elkezdte szidni előbb Churchillt és az angolokat, aztán még keményebben az angol nőket, hogy rettenetes, kibírhatatlan társaság, utána elmondta a nagy szomorúságát, hogy hát bizony ideje lenne, hogy háza-

sodjon, de ő angol nőt nem vesz el, mert zsigerből utálja őket, Magyarországra viszont nem mehet vissza, mert ő '56-ban lőtt, és rajta van valami listán. Neki pedig magyar feleség kéne. Ne haragudj, nem értelek. Beülsz szépen a kocsidba, átmész Jugoszláviába, onnan Romániába, ott elmész Székelyudvarhelyre, bemész a cukrászdába, és ott vannak a feleségnek való székely lányok. Ott ülnek a cukrászdában. Az egész világ tudja, hogy a legrendesebb, legbecsületesebb, legdolgosabb, legtisztább asszonyok a székely asszonyok, te meg itt nyavalyogsz. Miért kell neked pont Magyarországról asszony? Menj el Erdélybe, és hozzá! Erre rám nézett, eltátotta a száját, és azt mondta, micsoda marha vagyok, hogy ez nem jutott eszembe! És adott az ötletért öt angol fontot. Ez volt az első keresetem, azonnal rohantam és beváltottam, az akkor pontosan harminchat márkát ért. Ez a jóember elhúzta a csíkot, hogy hova, nem tudom, de nagyon szerettem volna megtudni, hogy hozott-e Székelyföldről feleséget. Körülbelül egy évvel később, amikor már volt valami keresetem, és volt Euro-csekkem, amit akkor még bármilyen pénzben ki lehetett tölteni, elküldtem öt fontot a pasas címére, de a csekk visszajött, hogy címzett ismeretlen. Valószínű, hogy kamu címet adott meg nekem, mert félt, hogy a nyakára megyek. Azóta sem tudom, hogy ez a házasságközvetítés beütkött-e.

*„Operatőrként soha nem fog dolgozni”*. Jelentkeztem Németországban mint menekült. Egy árva szót sem tudtam németül, azért elküldtek a munkaközvetítőhöz. Közben Bodornak köszönhetően kiloptam három filmemet, mivel azokat elvittem a saarbrückeni stúdióba. Az volt a téveszmém, hogy ebben a tartományban, ami ugye 1957-ig francia fennhatóság alatt volt, mindenki tud franciául. Fészkes fenét. Egyetlenegy műsorigazgató tudott, úgyszólván később, mikor közös műsorokat kellett csinálni a franciákkal, engem küldtek, mert a jónép nem tudott franciául. Ez a műsorigazgató megnézte egy szerkesztővel együtt a filmjeimet, és azt mondta, nagyon jó, tudnánk magának munkát adni, de mint szakember tudja, hogy ez teamwork, itt kommunikálni kell a többiekkel. Jöjjön vissza, amikor megtanult németül, és akkor tárgyalunk a részletekről. A munkaközvetítőnél azt mondták: mi filmoperatőrt nem közvetítünk, ilyen nincs. Végül a csinovnyik hoztette: maga Németországban soha nem fog munkát találni. De tud fényképezni is? Tudok, de nem vagyok fényképész. Lenne egy állásunk egy fotólaboratóriumban. Hát oda nem megyek, mert az egy egész más szakma. Akkor engedélyezünk magának egy hat hónapos nyelvkurzust, aztán ki kell valamit találnia, mert operatőrként soha nem fog tudni dolgozni.

*A nyelvtanuló ne cigarettázzon!* A nyelvkurzusról, a Sprachlaborról azt hittem, valami német csoda, felteszik rád a fülhallgatót, és tölcserrel beletöltik a fejedbe a nyelvet. A francot, tökéletes hülyeség volt az egész. Egy lengyel csoportba kerültem, seggfej társaságba, elkezdtem hát magam tanulni németül, mégpedig a Bild-Zeitungból és a tévéből. Este néztem a tévét, máskor szótárral olvastam a Bild-Zeitungot, ami a legprimitívebb, ami létezik, itt talán a Blikk a megfelelője. Tíz nap után a nyelvkurzuson kimentem cigarettázni a folyosóra, és egy olyan tizenéves kis titkárnő rám szólt, hogy Herr Fischer, maga túl sokat van a folyosón. Mi? Hogy én túl sokat vagyok a folyosón? Igen, mondja, maga

nem azért van itt, hogy dohányozzon, hanem azért, hogy tanulja a nyelvet. Erre elkezdtem artikulátlanul, ám németül ordítani, hogy mit képzelsz, maga fog itt engem fejelem? Nekem két diplomám van, és eddig még senki nem szabta meg, hogy mennyit dohányozzak. Az ordítózásra a főnök kiszaladt és kezdett nyugtatni, hogy hát ez azért van, mert a munkaügyi hivatal fizeti a kurzust, és sokan hosszabbítást kérnek, mert nem tanultak eleget, és akkor megint fizetnek hat hónapot, de néha épp emiatt ellenőröket küldenek ide, hogy lássák, miképp megy a munka. Én kikérem magamnak, hogy egy tinédzser hölgyike figyelmes legyen. Tudja mit, nekem elegendő is van ebből, elmegyek innen. Azt mondja, de uram, ha maga egyszer az életben lemond az Arbeitsamt fizette tanfolyamról, akkor azt maga soha többet nem tudja megkérvényezni. Nem baj.

*Reppüülünk!* Másnap visszamentem a már ismert műsorigazgatóhoz, és kezdtem vele németül beszélni. Megint szerencsém volt, mert kiderült, hogy aznap megbetegedett egy operatőrünk. Letelefonált, hogy tudunk valamit kezdeni ezzel a Fischerrel? Mondták, ha tud elektronikus kamerával dolgozni, akkor jöjjön le a stúdióba. Öt percen belül volt munkám. Aztán szép lassan, lassan jött a többi.

Operatőrként sok helyre eljutottam, tehenistállókba meg a Bundestagba is. Még fél éve sem dolgoztam, amikor kiküldtek az országos híres saarlandi Luftlandebrigade, a Bundeswehr ejtőernyős elithadtestének, pár száz katona ejtőernyős gyakorlatát filmezni egy közeli amerikai bázisra. Számomra ez kissé ijesztő volt, egyrészt, mert hidegfrászt kapok minden katonaságtól, de főleg azért, mert még román állampolgár, külföldi szőkevény voltam, szép hazámban egy katonai repülőtér közelébe se mehettem volna – mi lesz ebből? Jelentkeztem az őrségnél, azonnal a parancsnokhoz vittek, aki két szavamból megállapította, hogy „külföldi” vagyok, és megkérdezte: honnan? Mondtam, Romániából. Tyű, ez nagyon érdekes, mondta az ezredes, még sohasem volt alkalma odaátról érkezett emberrel beszélni! Tényleg olyan komisz ott Keleten a katonaelet, ahogy hallotta? Bevallottam, hogy kínok kínjával elblicceltem a haza szolgálatát, épp azért, mert én sem hallottam erről semmi jót. Erre elmondta: bizony ő is keményen sanyargatja kiképzésen a katonáit, viszont szabadidőben nyitva a kaszárnya, nála bejöhettek látogatóba szülők, rokonok, azt sem bánja, ha barátok, menyasszonyok pár órát kettesben töltenek a legényekkel, hiszen másképp hogyan várhatná el tőlük, hogy kibírják a kiképzés kegyetlen terheléseit? Végül kifejezte reményét, hogy szép felvételeket csináljak a gyakorlatról. Fellelkesültem az egyenruhás emberektől még sosem tapasztalt bizalmas fogadtatástól, és előadtam: a földről már sokszor filmezték kiugró ejtőernyősöket, a szállítógépből, az éppen kiugrók mellől szintén, talán eredetibb lenne, ha ezúttal felülről vennék a tömeges ugrást, ha a kamera a Transall szállítógépek fölött lehetne. Nem gond, mondta, a parancsnoki helikopter a rendelkezésünkre áll, és máris hívta a helikopter pilótáit. Megjelent két ultraelegáns, kölniszagot árasztó, kifogástalanul vasalt overalljukhoz selyemsálát és szarvasbőr kesztyűt viselő fiatalúr, és az ezredes kiadta nekik az utasítást. A két ficsúrnak azonban más terveik lehettek a gyakorlat idejére, mert kemény bosszút álltak a pluszmunkáért. Miután az asszisztenssel együtt bekötöttük magunkat a gép nyitott ajtaja mellett és felszálltunk, végigcsináltak

velünk mindent, amire csak egy helikopter képes: himbáltattak jobbra-balra, előre-hátra, zuhantattak, emelgettek, forgattak, közben a szemük sarkából figyelték, összehányta-e már magát a két tetű civil? A reggelim már a torkom körül járt, de valahogy még vissza tudtam tartani. Nem sikerült a két divatfinak megszerezni az örömet, hogy összemocskolom a gépüket és magamat. Végtelennek tűnő idő után végre belenyugodtak ebbe, és segítségükkel tényleg sikerült jó felvételeket készíteni.

*Szmoking és bohócruha.* Még új fiú voltam a stúdióban, amikor elküldtek egy német kollégával együtt forgatni a szövetségi állam létezése óta egyfolytában kormányon lévő kereszténydemokrata saarlandi miniszterelnök, a „Landesvater” huszadik évfordulója tiszteletére rendezett esti fogadására. A mindig írásban kiadott feladaton, a „diszpón” egy szokatlan pecsét állt: „Bitte entsprechende Kleidung!”, azaz: megfelelő öltözéket kérünk. Nekem akkor a jeansen kívül más cuccom még nem volt, ijedten elrohantam hát és vásároltam egy öltönyt erre az alkalomra. Kollégám viszont csaknem bohócnak öltözve érkezett: kanárisárga női zsaketthez – később bevallotta, a lányától kölcsönözte – hatalmas lila csokornyakkendőt viselt. Mikor megkérdeztem, hogy gondolja ezt, azt felelte: „ezeknek az uraknak pontosan ez az öltözék felel meg”! Így akarta a fogadáson jelezni, hogy ő nem a kormánypárt híve, hanem ellenzéki szociáldemokrata. Senki sem tette szóvá az öltözékét, bármennyire is kirítt a szmokingos urak és estélyi ruhás hölgyek közül.

*Elhagyta a paradicsomot? Antibrechtista vagy?* Ide tartozna még, amit nekem nemigen akarnak elhinni, hogy a nyugatnémet tévészerkesztőknek talán a többsége erősen baloldali volt. Nem lett volna ellene semmi kifogásom, ha nem néztek volna hallatlanul gyanakvóan minden Keletről jött szökevényre: miféle alakok ezek, akik otthagyták a paradicsomot? Ők ugyanis a szocializmusról ábrándoztak. Nemrég kerültek kormányra a szociáldemokraták, jött a Willy Brandt-féle Ostpolitik, emlékezetben volt még az 1968-as diáklázadás, elkezdődtek a Baader–Meinhof-banda ultrabaloldali terrorakciói, igen erős volt a politikai polarizáció. Furcsa idők jártak: miközben a „béketábor” java már rég tisztában volt azzal, hogy a szovjet típusú szocializmus vegytiszta átverés, butító diktatúra, a nyugati értelmiségiek jelentős és igen befolyásos része még mindig szocialistának vélt illúziókat kergetett. Voltak még elegen, akiket sem Budapest 1956-ja, sem Prága 1968-a nem ábrándított ki. Ők a Keletről szökötteket a szélsőjobbos reakciósok közé sorolták, a Landsmannschaftokba, az akkoriban még valóban revansista, volt nácikkal teli szudétanémet meg sziléziai menekültgyletekbe. Nem is nagyon kérdezték, mit csinálsz, mi a véleményed, ha eljöttél a szocializmusból, nem vagy kóser!

Lehet, hogy többek között ezen bukott meg egy filmtervem. Volt egy szimpatikus szerkesztő, akinek beadtam egy ugyancsak Páskándi darabjából készült szinopszist. *A bumeráng* című kis darabjának a kéziratát lefotózva, előhívatlan filmen csempésztem ki. Szóba elegyedtünk, és megemlítettem neki, hogy van Romániában egy irodalmár házaspár, Szász Jancsi meg német költőnő felesége, Anemone Latzina, akik valóságos Brecht-kultuszt celebrálnak. A Brecht-összes

külön, oltárszerű díszpolcon sorakozik, csak a gyertyák meg szentkép hiányzik. Naivan azt is hozzátettem, hogy nekem Brechtből elegendem van, egyrészt mert túl sokat kaptam belőle, másrészt nem szeretem, ha összetévesztik a színházat a politikai szemináriummal. A híres brechti elidegenítő effektust tanultam, de a gyakorlatban ez úgy nézett ki, hogy a Kurácsi anyóban a néma lány addig dobol a színpadon, amíg szem nem marad szárazon. Tehát Brecht a legjobb darabjaiban gyakran pontosan az ellenkezőjét csinálja a teóriájának. Na, ezzel betettem az ajtót. Ha én nem kamelom a brechti szeminárium-színházat, csak fasiszta lehetek.

*A sógor csak nem hazudik!* A Keletről jött mesélhetett bármit a hazai viszonyokról, nem hitték el. Volt egy szintén romániai hangtechnikus, akivel sokat dolgoztunk egy idősebb, kedves német operatőrrel. Viktor, ez a bukaresti fiú rengeteget mesélt otthoni kínjairól. Hogy egy kamrában lakott, hogy végtelenek a sorbaállások, hogy szigorú a cenzúra – nyomta a szokásos romániai siralmakat, és ez a német bácsi türelmesen hallgatta, soha nem mondott neki ellent, nem is kommentált. Egy szép napon ez a bácsi megállít engem a stúdióudvaron és azt mondja nekem: képzeld, van egy sógorom. Mondom, az jó. És a sógorom a Mannesmannnál dolgozik. Az még jobb. És képzeld, elküldték Romániába montázsra – valaminek az összeszerelését németül is és románul is montáznak hívják –, és ott volt két hónapig. Akkor biztos jól keresett. Igen, de tudod mi a legfurcsább? Képzeld, ugyanazt meséli Romániáról, amit ti! Bevallom, én soha nem hittem el, amit regéltetek. Egy szót sem, azt gondoltam, magyarázzátok a bizonyítványt, hogy miért lógtatok el. Erre jön a sógorom, és ugyanazt hallom tőle!

Én aránylag korán rájöttem, hogy sokan gyanúval élnek a szövegeinkkel szemben, és nem túl sokat meséltem, de ez a Viktor, és aztán egy még később jött romániai disszidens, vég nélkül siránkozott. A németek számára valóban hihetetlen volt az, ami Romániában folyt. De nemcsak Romániával voltak így. Az ismert lengyel filozófus, Leszek Kolakowski megírta, hogy némely szerkesztőségben vele se nagyon akartak szóba állni, mert ultrareakciós lehet, ha otthagya a demokratikus Lengyelországot. Ez volt a hangulat. Némely szerkesztőséget úgy is becéztek, hogy „Rotfunk”. Aztán persze megvolt az ellentéte: a Bayerische Rundfunk – „Schwarzfunk”. A hamburgi szerkesztők között különösen sok volt a doktrinér baloldali. Nekem nagyon meglepő volt például, hogy nem sokkal távozásom előtt a bukaresti filmes kocsmában, a Dom Kinóban összejöttem két operatőrrel, akik egy hónapot töltöttek Észak-Koreában, mert Románia szállított oda, ha jól emlékszem, egy hengerművet, és kiküldték ezt a két fiút, hogy filmezze le a Koreában épült román csodát. Elmesélték, hogy Észak-Koreában egyedül nem tehettek egyetlenegy lépést sem. A hekusaik állandóan mellettük voltak, pedig ők nem az imperialistáktól, hanem szocialista testvérországból érkeztek, mégis... Ha kiment a kolléga az étkezdéből a vécére, akkor a hekus követte, és ott állt az ajtó előtt, amíg nem végzett, és visszakísérte. Tehát hallottam már egyet-mást Észak-Koreáról ahhoz, hogy felfigyeljek a nyugatnémet televízióban egy hamburgi riporternő észak-koreai riportjára. Még az Indiából vagy tán Pakisztánból származó hölgy fura nevére is emlékszem, úgy hívták, hogy Navina



Sundaram, aki arról lelkesedett, milyen gyönyörű ez-az, milyen példás a gyermeknevelés, milyen remek az egészségügy: az észak-koreai élet igazi szocialista éden. Ültem a német tévé előtt: álmoznék? Megértettem a leckét és tanulságát: a szabad, cenzúramentes nyugati médiában sem szabad mindent készpénznek venni... Évekkel később, egy fejtágítón talákoztam a hölgy hamburgi főszerkesztőjével, egy nagyon jó nevű, ismert külpolitikai riporterrel. Nem álltam meg, hogy el ne meséljem neki egykori meglepetésemet a kollegina hazug riportjától, ami a hetvenes években az ő szerkesztőségében készült. Tényleg – kérdezte –, Navina csinált volna valami ilyesmit? Nem emlékezett. Pont úgy nem emlékezett, ahogy a komszomolka Tamara a jampec napszemüvegre. Vajon mi az, amire most én „nem emlékszem”?

1989 decemberében, de lehet, hogy már januárban, miután Ceaușescut már kinyírták, és folyt a lövöldözés, a tévében egyébről sem volt szó, mint Romániáról. Egy közismerten ultrabalos, állandóan agitáló szociáldemokrata világozó ezekben a napokban odajött a kintinban az asztalunkhoz, és elkezdett előttem hajlongani: bocsánat, bocsánat, bocsánat! Kérem, mi van veled, mi bajod? Azért kérek bocsánatot, mert soha nem hittem, amit meséltetek Romániáról, és most a tévében mutatják...

*Történet a cenzúráról.* Beosztottak hozzám egy huszonéves német fiút gyakorlonoknak. Vittem egy külső forgatásra, én vezettem, ő mellettem ült. Megkérdezte, hogy Romániában tényleg van cenzúra? Erre elmagyaráztam neki, amit csak tudtam. A tévében minden anyag adáskartotéjkját le kellett pecsételnie a cenzornak, e nélkül nem mehetett adásba. A cenzorokat belső telefonon éjjel-nappal le lehetett hívni „átvételle”. Ám ha azt mondta, hogy egy szövegből ezt és ezt ki kell vágni, nem volt apelláta, ki kellett akár egy félmondatot is nyesni. A cenzorokkal azért sem lehetett vitatkozni, mert legtöbbször a szerencsétlenek maguk sem tudták, miért kell ezt vagy azt kidobni, ugyanis naponta kapták egy könyvatosban, hogy épp miről nem szabad szót ejteni. Hogy ne ugorjon a kép a cenzúrázott résznel, a vágólányoknál mindig volt két „vágókép”: az egyik egy mikrofont tartó kezet, a másik egy forgó Nagra magnetofont ábrázolt. Annyiszor használták őket, hogy végül mindenki tudta, itt vágtak ki valamit. Erre fel betiltották: inkább ugorjon a kép! Ám nemcsak részleteket törölhettek, egész anyagokat is letilthattak, minden magyarázat nélkül... Ez a fiú végighallgatta a kiselőadásomat, majd egy idő után így szólt: Herr Fischer, maga hazudik!

Jó száznegyvennel mentünk a sztrádán, de nekem ettől felforr az agyvizem. A kurva életbe, mit csináljak ezzel a taknyos szarházával? Üssem agyon, rúgjam tükön, rakjam ki a sztráda szélére? Nyeltem egy nagyot, aztán megkérdeztem: mondja kedves uram, ha már a szerencse összehozta valakivel, aki első kézből képes felvilágosítani magát a román cenzúra működéséről, miért gondolja, hogy én itt, a szabad Németország kellős közepén hazudok erről önnek? Válasza ropant tanulságos volt: amit ön itt mesél, egyszerűen nem lehet igaz. Ha így lenne, Romániában már régen kitört volna a forradalom, ezt a román nép nem tűrné! Ja, vagy úgy? Ezt melyik marxista szemináriumon tanulta? Ezt nem árulta el. Visszafelé már nem én hoztam, soha többet nem láttam.

*André Kertésznél New Yorkban.* Engedélyezték az első önálló rendezésemet, portréfilmet a New Yorkban élő nagy magyar fényképészről, André Kertészről. Egy marosvásárhelyi származású bukaresti kollégával, a kiváló operatőr Olasz Tibivel együtt elmehettünk egy hétre az Óperencián túlra őt megörökíteni. Az öreg németül sosem tudott, franciául jól beszélt és angolul – harminc év Amerika után is – pocsékul. A film úgy kezdődött, hogy ő próbált németül beszélni, de nem ment, akkor áttér franciára, és végül inzertáltam: „Beszéljünk inkább magyarul!” Irózatos büszke voltam, hogy New Yorkban német pénzen magyar filmet forgatok. Ezt leadta aztán a magyar királyi tévé is, de a kritika fintorgott. Az egyik a szememre vetette, miért maradt ki, hogy André Kertész Párizsban Ady motívumait fényképezte. Mintha Németországban közismert lenne Ady! De ott sikert aratott a film, azzal is, hogy rekordidő alatt készült, mert utazással együtt egy hét alatt megfordultunk New Yorkból.

Azt hiszem, ilyen nagy művésszel még soha nem találkoztam. Amikor forgattunk vele, nyolcvannégy éves volt, és már megöszvegyült. Akkor nagyon rossz volt a közbiztonság New Yorkban, és félt kimenni kamerával az utcára, mert a fejére ütnek és kitépik a kezéből. Viszont azt se tudta elképzelni, hogy ne fényképezzen, és a szobájában improvizált csendéleteket fotózott. Hihetetlenül közvetlen, ismétlem: ilyen nagy emberrel azóta se hozott össze a sors.

*Piacrontó gyors munka!* Az operatőröm két évvel előttem szökött ki, és őt még távollétében nyolc évre ítélték, engem csak hatra. Ez mindig bántott, miért kapott Tibi két évvel többet, mint én? De kiváló operatőr, sokszor dolgoztunk még együtt, és mind a mai napig jóban vagyunk. Engem egyébként a disszidálás miatt azon az alapon ítélték el hat évre, hogy szolgálati útlevéllal szöktem ki. Apám méltatlankodva felhívott, hogy nem is volt szolgálati az útleveled, a tévé nem adott egy fillért sem az útra: hamis a vád! Hát nem mindegy, mit mondanak? Itt vagyok Németországban, úgysem fogom leülni azt a hat évet soha. De a keményfejű apámnak hiába bizonykodtam, hogy semmi értelme fellebbezni, neki „csak az igazság számít”! Elköltöttek egy csomó pénzt az ügyvédre, a perre, az elutasításra. Semmi értelme több szót vesztegetni rá.

Német kollégáim meglepetésére legalább háromszor gyorsabban megcsináltam egy negyvenöt perces dokumentumfilmet, mint ahogy akkor szokás volt. Azt hittem, ezért vállon veregetést és simogatást kapok, hiszen itt kapitalizmus van, az a király, aki olcsón produkál. Ehelyett olyan leszúrásokat kaptam a kollégáktól... Volt egy nagyon nagyképű „kartárs”, aki egy német képzőművészről csinált Hawaii-on hatodmagával négy hétig filmet, és akkor jött vissza. A kintinban lekezelő modorban elővett, hogy maga tényleg leforgatott egy dokut New Yorkban hét nap alatt? Igen. Meg van maga bolondulva, le akarja rontani a piacot? Nekem is felment a pumpám, és mondtam, majd ha engem is visznek Hawaii-ra, négy hétre, akkor szólhat. Elgondolkodott, de megjegyezte: na jó, beszállónak elmegy, de többet elő ne forduljon!

*Milliomossal a pápuáknál.* 1979-ben, szabadúszó koromban egy német milliomos szervezett egy expedíciót. Pápua Új-Guineába. A sziget egyik része önálló állam, Papua-Nugini néven, a másik, a nyugati fele Indonéziához tartozik. Az

indonéz részen voltak még fehér foltok. A milliomos Ausztráliából, Svájcól meg az isten tudja honnan, beszerezte a hozzáférhető összes térképet. Ahová bemehetünk, fehér volt mindegyik térképen. Ferences rendi misszionáriusok segítettek minket, akik szorult helyzetben voltak, mert az indonézek úgy tekintenek rájuk, mint a gyarmati uralom örökségére. Az egykori holland gyarmaton a holland franciskánusok létesítettek missziós állomásokat, és próbálták tartani magukat. Erre a turisták elől lezárt területre én például úgy kaptam beutazási engedélyt – nem tudom, mit fizetett érte ez a pasi –, hogy az egyik misszionárius a testvérem, és őt látogatom. A filmfelszerelést teljesen szét kellett szedni, és eldugni a bőröndökbe, nehogy kiderüljön, hogy filmezni készülünk. Egy öreg holland pap bácsi várt a jakartai repülőtéren. Az én két bőröndömben rengeteg tekerics film volt, és az egész szétszedett felszerelés. Kitért a frász, mikor láttam, hogy az érkező koffereket szalagra teszik és átvilágítják. Herr Koopman, mondom ennek az öregúrnak, óriási baj lesz. Miért? Ott jön a két bőröndöm, és mindjárt bekerül az átvilágítóba! Abba? De hát az még sohasem működött! Úgy is volt. Heccből vitték át rajta. Kifelé jövet megint kellett vigyázni, mert ez félig titkos akció volt, de nagyon érdekes.

*Rossz film lett.* Három hétig meneteltünk a dzsungelben. Összesen vagy 320 kilométert tettünk meg oda-vissza. Ebből nagyon rossz film lett, nem is szívesen beszélek róla. Az expedíció mindennap reggel hattól délután négyig masszírozott. Négykor megindult az eső, és reggel ötig tartott a trópusi zuhó, és az elől el kellett bújni. Volt tizennégy pápua teherhordó és egy nagyon vagány, abszolút kisportolt fiatal holland franciskánus, Páter Jan. Ott megtanultam tisztelni ezeket a barátokat, mert ellentétben a hülye amerikai hittérítőkkal, akiket itt rendszerint megettek, a franciskánusok felkészültek voltak. Az amerikaiak, ahol látnak valami nyomot felülről, ott kirakják a Texas-Driveket helikopterrel az őserdőbe, és akkor addig térít a kereszttel, amíg meg nem eszik. Hollandiában hihetetlen előkészülettel még a pápua nyelvre is megtanítják őket, és nem azzal mennek oda, hogy Jézus Krisztus az egyetlen. Az őslakosok vagy kétszáz szellemen hisznek, a franciskánusok azt mondják nekik, igen, vannak szellemek, de nekem van egy még erősebb szellemem, úgy hívják, hogy Jézus Krisztus, és az erejét be fogom neked bizonyítani. A veteményeskertekben csak a gyenge tápértékű édesburgonyát termesztik, és vannak területek, amelyiket a pápua nem mer megművelni, mert az a szellemé. A franciskánus erre azt mondja, bár a szellemé, de megmutatom neked, hogy bevetem, és nem lesz semmi bajom, mert az én szellemem erősebb. Rengeteg dolgot elmeséltek az öregek, és rengeteget nem. Nagyon diszkrétek. A hágai központjukban van a legtöbb információ a pápuákról, de alig közlik, mert rettenetesen félnek, hogy az indonézek kirakják a szűrüket. A pápuák között a harminckét éves már nagyon öreg, az átlagos életkor huszonnégy-huszonöt év, a legegyszerűbb betegségtől is meghalnak. A páterek mondták, hogy van egy olyan börgomba, amit valami közönséges kenőcs egyszeri használatával meg lehet gyógyítani, de mivel ők azt nem ismerik, ha összeszedik ezt a gombát, belepusztulnak. A franciskánusokon kívül senki sem segít rajtuk.

Hogy miért nem sikerült a film? Ez a milliomos rendező befektetett annak idején vagy kétszázezer márkát a filmbe, hogy a nevéen fusson, és eladta húsz-ezerért a stúdióknak. Persze az adóját azért csökkentette vele. Mikor a trópusi eső dobolt a sátrunkon, megkérdeztem: Fritz, minek ez neked? Azt akarom, hogy a nevem szerepeljen a „Hör Zu“-ban – a műsorújságban. És összevágott egy tipikus fasisztoid kultúrfilmet. Az egész illusztratív mese arról szól, milyen furcsák ezek a bennszülöttek, miféle szokásaik vannak! Úgy kezelte őket, mintha rovarok lennének.

*Négyszázötven munkanap egy évben.* 1981-ig mint szabadúszó dolgozhattam bárkinek. Hihetetlen, mennyit melóztam. Ezt mutatja, hogy a nyugdíjkassza levélben megérdeklődte, miképp lehet, hogy nekem 365 nap alatt 450 teljesítménynapom van. Megmagyaráztam nekik, ez úgy jött össze, hogy délelőtt az egyik cégnek dolgoztam, délután a másiknak és éjszaka a harmadiknak. Elfogadták, és egy csomó pénzt visszautaltak, évente 365 napnál többet ugyanis nem lehet a nyugdíjalapba elszámolni. Egyáltalán nem volt előnyös a szabadúszás, főleg a nyugdíj miatt, mivel az ember magára van utalva. Tehát az alapnyugdíjon felüli részt magad fizeted, míg az alkalmazottak nyugdíjalapját a munkaadó, de csak akkor kaphatsz belőle, ha legalább tizenöt évig voltál alkalmazott. Persze, hogy szerettem volna státusba kerülni. A stúdióban megsúgták, hogy az úgynevezett Planstelle is tipikus német módi, vagyis az alkalmazotti séma nagyon rigid, és mivel pénzügyi problémák vannak, azt várják el tőlük, hogy ne vegyenek senkit státusba. Viszont a német munkajogban van egy paragrafus, miszerint, ha valaki olyan munkaviszonyba kerül, hogy az egzisztenciája függ egy munkaadótól, akkor az köteles vele munkaszerződést kötni. A stúdió kvázi sugalmazta, hogy pereljem be. Mert ha a munkaügyi bíróság megítéli, akkor felvesznek, de per nélkül nem tehetik. Nem én pereltem, hanem az újságíró szövetség ügyvédje, én oda se mentem. Az elsőfokú ítélet után felhívtak az igazgatóhoz, aki azt mondta, Herr Fischer, mi fellebbezzünk, de nem maga miatt. Nekünk semmi bajunk önnel, de az olyan nagy tévéadók, mint a kölni Westdeutsche Rundfunk meg a müncheni Bayerische Rundfunk a saját pénzükből transzferálnak nekünk, és elvárják, hogy ilyenkor fellebbezzünk. Végül másodfokú bírósági döntésre státusba vettek 1981-ben.

*Königsberg, azaz Kalinyingrád.* Még mint szabadúszó operatőr dolgoztam a ZDF-nek, egyszer mint rendező is csináltam nekik egy riportot. Az volt az első eset, hogy egy német csoportot beengedtek Königsbergbe. A ZDF nagyon meg volt a filmmel elégedve. Döbbenetes, hogy ott mit műveltek: nemcsak lerombolták a várost, hanem az egész struktúráját kiforgatták. Budapest folyója a Duna, az övéké a Pregel. Annyira kiforgatták az utakat, hogy rengeteg merőlegesen fut a vízre, de nincs híd. Megbontották az egész városstruktúrát, a kastélyt felrobantották. Pedig a nagy königsbergi kastély aránylag jó állapotban maradt fenn, Brezsnyev idején barbárul mégis lerombolták, viszont a katedrális, Kant sírjával együtt, meghagyták. Ő most nagy tiszteletben van, Königsberg díszpolgára... Több esetben csináltam a Szovjetunióban úttörő munkákat, főleg az ARD-nek, és nagy sikerem volt velük, furcsa módon még az oroszoknál is.

*Márai: idegennek lenni annyi, mint nyomoréknak lenni.* Abszolúte nem értek egyet vele, és az integrációs nyavalygás szerintem nagy marhaság. Ahol nem piszkálnak, nem utálnak mint idegent, ott nem tudom, mi a probléma. Az írónál talán a nyelv. Nekem semmi ilyesféle komplexusom nem volt, viszont örületes marhaságokat láttam. Volt egy román házaspár, aki megkérdezte: nem szégyelled magad, hogy Peugeot-t veszel, amikor a németektől kapsz mindent. Elment az eszetek? Hát mi köze egyiknek a másikhoz? Egyszer egy sportriporter kolléga félrevont, hogy interjút készített a német kézilabda-válogatott edzőjével, Ivanescuval, a korábbi kiváló román játékoskal, aki rosszul beszél németül. Mikor megkérdezte, milyen nemzetiségű, azt válaszolta, hogy német. Miért mondja ezt, mikor köztudottan román, és nem is tudja a nyelvet, de kiváló edző, és győzelmekre vitte a csapatot? Hát azért szívem, mert azt kell mondania, hogy német, ahhoz, hogy állampolgárságot kapjon, és attól fél, ha egyszer azt mondja, hogy román, mindent visszavesznek tőle. Ilyen nincs! – felelte. Te tudod, hogy nincs, de ő nem tudja.

*Halálugrás.* Az emigráció azért nehéz sport, nem lehet pillanatok alatt beilleszkedni. Mondhatnám: halálugrás. Szellemi öngyilkosság, mert nemcsak a saját miliődöt változtatod meg, de ha újságíró, vagy történetesen filmes vagy, akkor a közönséged is más lesz. És a publikumot ismerni kell, ha meg akarod őket szólítani, hogy szót érts velük. Persze előfordul, hogy piszkálnak, de rólam ez könnyen leperog, kétszeres kisebbségi tréningem volt. Ha tudtam, gorombán visszapiszkáltam. Diszkrétan, de nyomatékosan tudtomra adták például, hogy kelet-európai jövevényként a melóban csak egyszer fogok hibázni, mert második alkalmat már nem kapok. Azonban a szakmai felkészültségem – akár a legtöbb keleti jövevénynek a filmbranchban – jobb volt a nyugat-németországi átlagnál. Megtörtént például, hogy a laborban rossz előhívással elrontottak egy tekerics filmet. A laborfőnök az emberei védelmében az én nyakamba akarta sózni a hibát. Mikor előadtam neki, hogy egy szimpla szenzitometrikus méréssel meg lehet állapítani a hibaforrást, csodálkozott: maga ezt honnan tudja? Onnan, hogy tanultam! Attól kezdve megkülönböztetett tisztelettel bánt velem és az anyagaimmal. Ma hasonló kibúvó aligha lenne, az átállás a videotechnikára lenullázta mindazt, amit filmvegyészetből, szenzitometriából tanultunk. Ma már a computerhez kellene érteni, más világból jönni.

A pénz értékét a németeknél kezdtem megtanulni. Romániában annyi értéke volt a leinek, hogy ehettél-ihattál belőle, ezenkívül szinte semmi mást nem lehetett kezdeni vele. A magam korabelieknek eszébe sem jutott autóra vagy lakásra, ingatlanra, külföldi utazgatásra gyűjteni, annyira elérhetetlen cél volt.

A saarvidéki kisvárosban, Lebachban, ahogy megérkeztem, beutaltak egy menekülttáborba, aminek csak a neve volt Lager, tulajdonképpen egy normális, őrizetlen lakótelep volt. Minden szövetségi államnak volt ilyen telepe – úgynevezett Landeslager. Mikor onnan először félve kitapogatóztam a sarki üzletbe, hogy vegyek valami kaját, megállított egy idősebb néni, és megkérdezte, hogy ugye a lágerből vagyok. Mondtam, hogy igen. És hová megyek? Dadogtam, hogy bevásárolni. Már majdnem ott álltunk az üzlet előtt, és a néni figyelmeztetett, ne

itt vegyek krumplit, mert háromszáz méterrel odébb két pfenniggel olcsóbban megkapom. Leesett az állam. Hát hogy lehet háromszáz métert menni azért, hogy két pfenniggel olcsóbb legyen a krumpli? Ez volt az első jóakarátú lecke abból, hogy bánnak a németek a pénzzel, és hogy kellene nekünk is bánni, ám ezt nem könnyű megtanulni. A németek feszt számolják, hol lehet megspórolni pár pfenniget, de miközben egész hónapban veszekedetten spórolnak, hirtelen a legnagyobb könnyedséggel hatalmas összegeket dobnak ki abszurd dolgokra. Ám én az első leckét gyorsan megkaptam.

*Képtelenség a gründolásra.* Leginkább az önállóság hiányzott, arra a szocializmus abszolút nem tanított meg. Arra, hogy a saját szakálladra próbálj felépíteni valamit. Nekem például a nyolcvanas években szüntelen mondogatták: miért nem gründolok egy tévés céget: tudod te, mennyi pénzt fialhatnak a szovjet kapcsolataid? Eszembe sem jutott ilyesmi. Minket arra idomítottak, hogy elsején és tizenötödikén felvesszük a fizetésünket, és abból vagy megélünk, vagy kölcsönkérünk, ha máshogy nem megy. Kevesekben volt kedv és tehetség az önállóságra, a vállalkozásra. Tisztelem, akiben ez megvan, ha veleszületett adottság is.

Utólag tudom, ha az én születésem nem a pártról szólt volna, ha jutott volna belém valami kahanabernáti örökség, nagy bizniszt csinálhattam volna. Szerencsém volt, hogy a hidegháborús időszakban a kelet-európai országokról, főleg a Szovjetunióról teljesen hamis kép élt a német, és általában a nyugati nézőkben. Nekik a Szovjetunió egy nagy, sűrű, pártparancsra működő kultúrsivatag volt, holott a pártos felszín alatt izgalmas dolgok folytak. Az, hogy én ebből egyet-mást meg tudtam mutatni, újdonság volt, és tisztességesen honorálták, persze a saját hasznuk mellett.

A kelet-európai országokat sem igen tudták megkülönböztetni, se Bukarestet Budapeستől, se Romániát Bulgáriától, ilyesmivel egyetemi tanár szinten is találkoztam. Ezen én alkalmazottként is sokat kerestem, mert olyasmit tudtam mutatni, amiről a nézőknek fogalmuk sem volt. Sokan csak annyit tudtak Kelet-Európáról, hogy ott a vécek mocskosak. „Tiszta Balkán!” Minden relatív. Az észak-németek már Bajorországot is megbízhatatlan balkáni társaságnak tekintik. Szerintük Balkán Ulm és Neu-Ulm között kezdődik, vagyis Württemberg és Bajorország határán. Ulm még Nyugat-Európa, Neu-Ulm már Balkán. Ismétlem, jól megéltem abból, hogy be tudtam mutatni, az elhanyagolt vécek mellett Kelet-Európában sok újdonság is van. De vállalkozást nem gründoltam ebből a tudásból.

# *Domonkos István*

## **Közöny és életöröm**

Levél Benes Józsefhez

Kell-e a színnek szó? A vonalnak? Miért van az, hogy manapság a képekről való szóbelizés olyannyira elterjedt. Alkalmi szövegek, értekezések, doktori disszertációk születnek majdnem kéretlenül, sokszor rámenősen, mint a reklám-szövegek.

A művek, melyeknek kapcsán szólnak, egyre inkább háttérbe szorulnak, már-már eltűnőben vannak, létjogosultságukat egy erősen szóbeliző elit (laza érdekszövetség) szankcionálja.

Szívesen sorolnám magam közéjük! Hiszen nemes célok szolgálatában állnak. Kiürült művek tömkelegét igyekeznek szavakkal feltölteni.

Benes képei nem igénylik ezt az eljárást, ő nem tartozik a világhálón szajrázók, a leleményes fénymásolók, a fotográfusok közé...

Az én szerepem az egészben viszont annál kétségesebb. Olyan képekről igyekszem szóbelizni, melyeket „élőben” nem láttam. A tulajdonomban lévő Benes-albumok anyaga elementáris erővel hatott rám, erőszakkal kiugratott kényelmes némaságomból. Új szemüveget, nagyítót vásároltam és a képek hosszas élvezettel telt tanulmányozásába fogtam. Csöbörből vödörbe estem. A kibírhatatlan tartalmatlanságból a kibírható benesi bizonytalanságba.

Le lehet-e tépni, kaparni a képről azt, amiről beszél? Beszéljen-e a kép? Benes nem beszél, nem magyaráz, Benes beszéltet.

Önmagunkkal kezdünk elsősorban foglalkozni a kép kapcsán, de gyorsan rájövünk, Benes nem énünkre apellál. Ne kérdezz, add fel korábbi meggyőződésed, szoktasd magad az idegenszerűséghez, az ellenszenveshez.

A kép nem eszköz!

Nem kínál fel magyarázatot!

Nincs szüksége érzelmeidre!

Nem te választod a képet, a kép választ téged!

Ne véleményezd, szólj általa, ne róla!

A képet nem magyarázni kell, élni kell vele. Az alkotó „beinvital” bennünket egy korábban sose látott, lecsupaszított helyszínre, mi azonban megtorpanva a küszöbön az intimitás veszélyeitől megrettenve szóbelizni kezdünk, morfondírozni, az első igen erős benyomás hatására (itt nem a „szép” regél) az esetleges veszélyeket latolgathatjuk.

Lelepleződik-e kezdeti érdektelenségünk? Mivel kell majd fizetnünk odabent a kép titkos gyümölcséért: önmagunk előtt való lemeztelenítettségünkkel, gyáva-ságunk, közönyünk, kényelmünk aprópénzével?

A kérdések helyénvalóak, mert Benes képei visszaütős képek.

Feltépiuk dédelgetett sebeinket, nem szembesítenek bennünket önmagunkkal, visszaütnek! Leleplezik kiegészítésünket. Felfedik közönyünk valódi méreteit, mélységét. Benes művein nem a csábítás technicitása aktivizálódik, a hogyan-ra felesleges rákérdezni, nem kapunk választ. (Lehet azért, mert kínszenvedésének forrása?!)

És honnan ered félelemérzetünk, miből? A „valóság” testszagából? Hisz itt minden gondosan be van csomagolva belekbe, erekbe: az erjedés, az anyagbom-lás, gyomorgáz, füst, vér, zsír, háj...

Mitől félünk hát mégis?

Üldözöttek? Kitaláltak? Valahol! Idegenben! Állnak.

Pirinyó lábak messzire nem mehetnek.

Csőkevényes karok: nincs ki után, nincs mi után kinyúlni! A háttér, előtér üres. Se fa, se bokor, se fű, vagy víz, itt nincs miért lépni, nincs mire legyinteni!

Lövik őket? Az égbolt hiányzik, a talaj cserepes, kiszikkadt.

Csak állnak. Még állnak!

Türelmesek vagy fásultak?

A freudi vagy a marxi kátyú rabjai?

Míntha a cél: az erőfeszítés, az azonosulás, a befogadás ellehetetlenítését szol-gálná.

A megnyújtott óriásborkára emlékeztető testek, a gombostűnyi fej – talán egyetlen szó szűkös lakhelye – időnkivülisége nyilvánvaló. Fejjel vagy fejtellenül, de hová?

Vörös vérhajszálak! Hogy csináltad, Jóska?

Suhancok álmaiban óriásira növesztett női testek: önmaga megsemmisítésére irányuló kéjvágy, melynek utolsó lehetősége a mézszárszéki idillbe kényszerített kétségbeesés kifinomultság.

A táj cserepes szája, a kiegészített föld magába szopja Húsikát, a lányt, akit feleségül akartunk venni!

Benes képeiről hiányzik a Te meg az Ő. A másik, akiről talán a dal szól. Hiányzik a kívülről a képbe nyúló kéz, de ott vannak a szemek, szájon a durva öltések.

Itt a csend is fölösleges, közléstől, kérelemtől nem kell rettegni már. Rozsdára csöpögő fehérjék, zsírok, háj.

Csupasz emlékeket ölel a vágó.

Mozdulatlansággal illusztrált a magárahagyatottság.

Érzelem, amelynek már nincsen iránya, se oka, se következménye.

Ismét: az érháló iszonyú szépsége, melyet még a reá vetett pillantás is megsemmisíthet.

A képből kilakoltatott, az élet, mely létrehozta.

De ott van a Húsikát szellőként körüllebegő közöny.

Vagy mégsem?



Az izgága nemi gerjedelem a szépség szükségletességét bizonygatja.

Az izgága, csapongó, könnyelmű nemi éhség nem válogató, nem igényel se koloritást, se sminket, se tartalmat, se formát.

Mindezt a szerelem igényli?

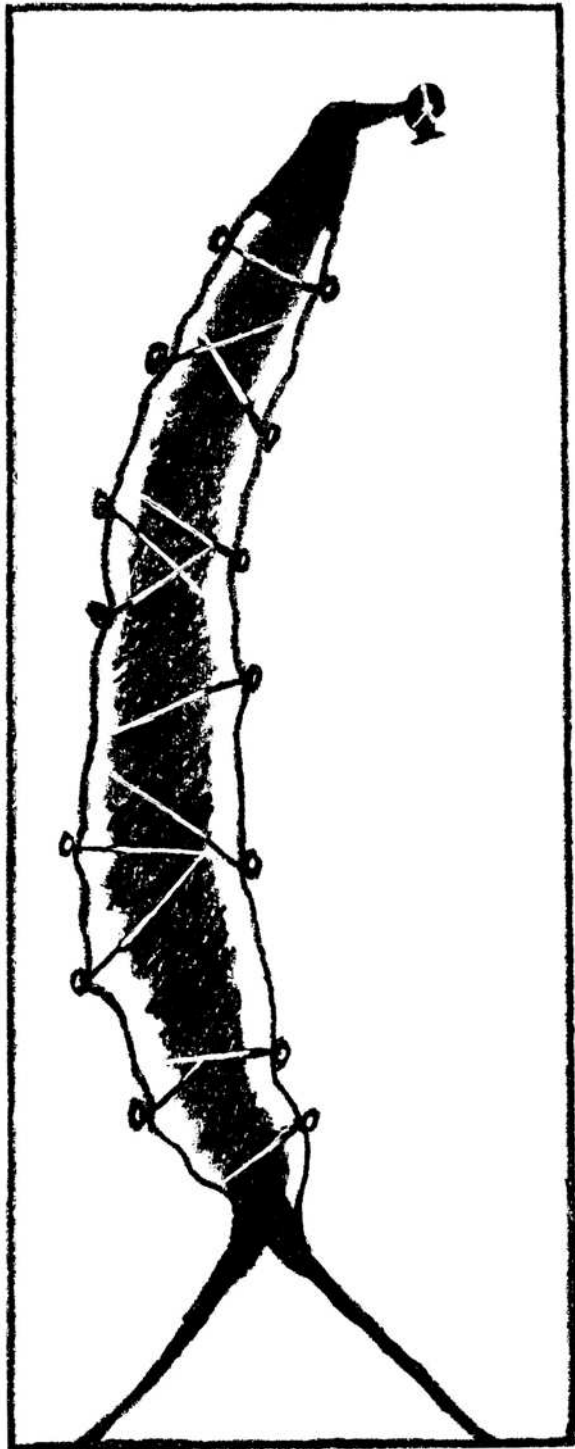
Ha az Isten hangja tényleg finom csendből áll, akkor Benes lényei reája hallgatnak.

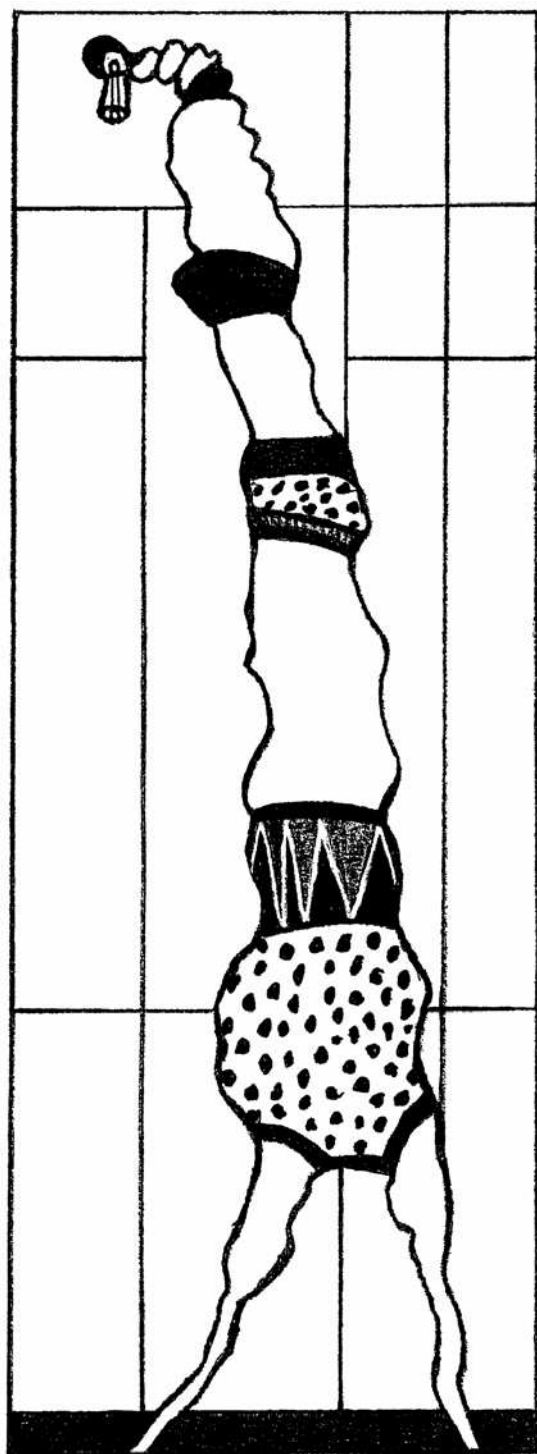
A párbaj a vásznon eldőlt. (Talán Jóska, te sem számoltad, hányadszor.)

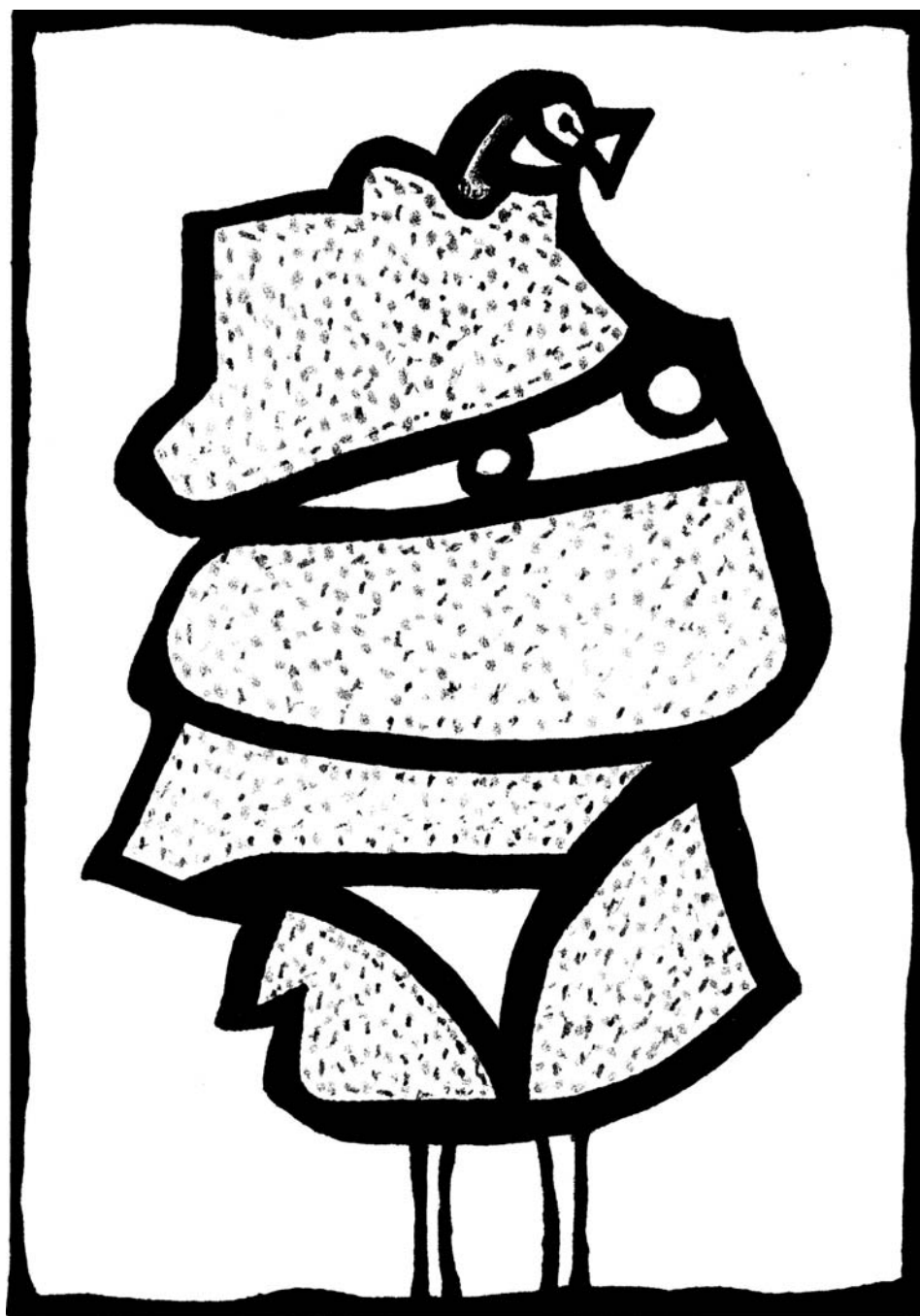
A győztes az ártalmatlanná tett ellenfelet (kétely?) felmutatja, a képet, a képet, a képet, melyen előzőleg a küzdelem legkisebb nyomát is eltüntette. A képhez vezető hosszú utat (helyesebben úttalanságot) belepi ismét az elégedetlenség gyomja.

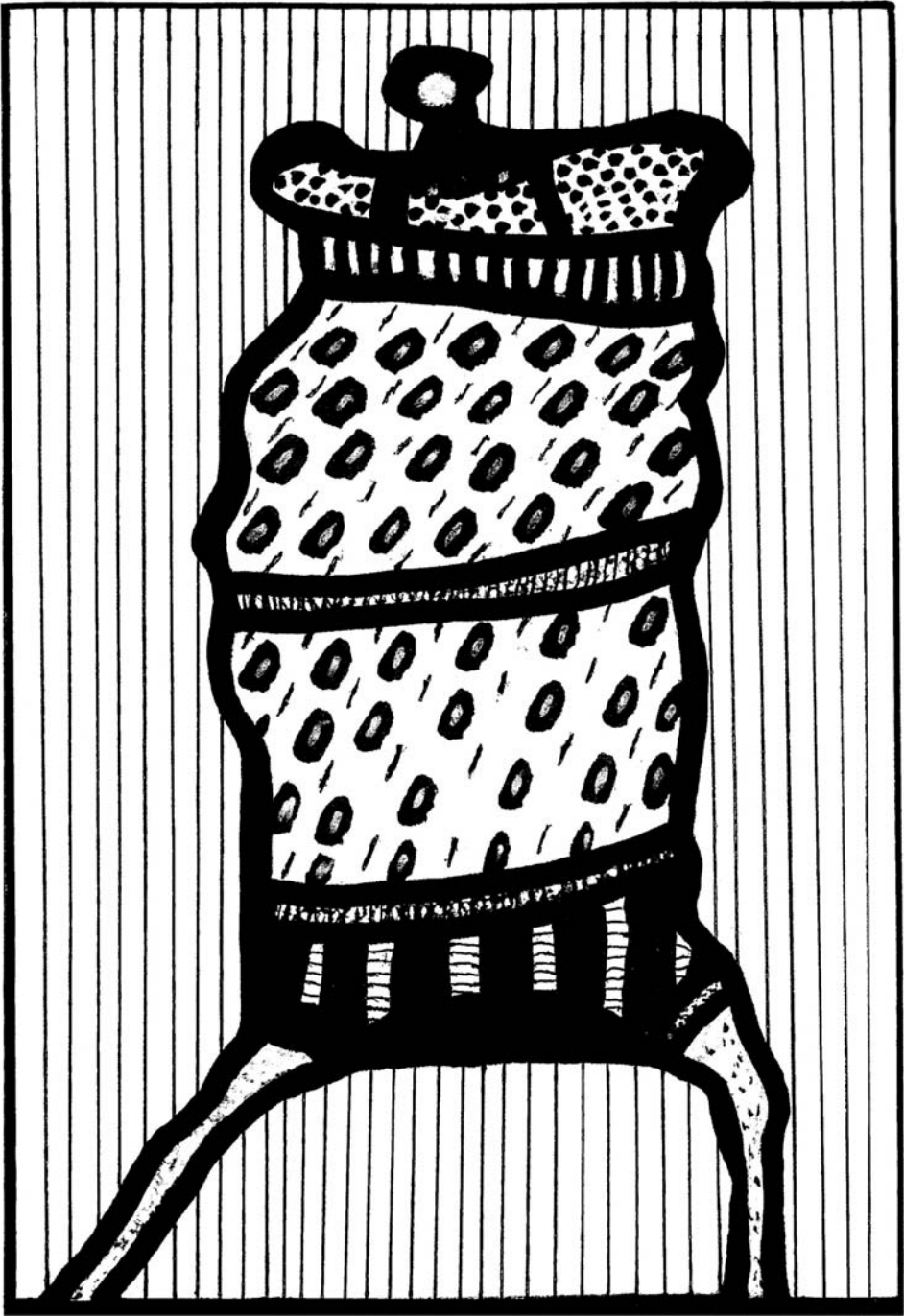
A műterem zugában (magánzárkájában) újabb üldöztetésnek néz elébe.

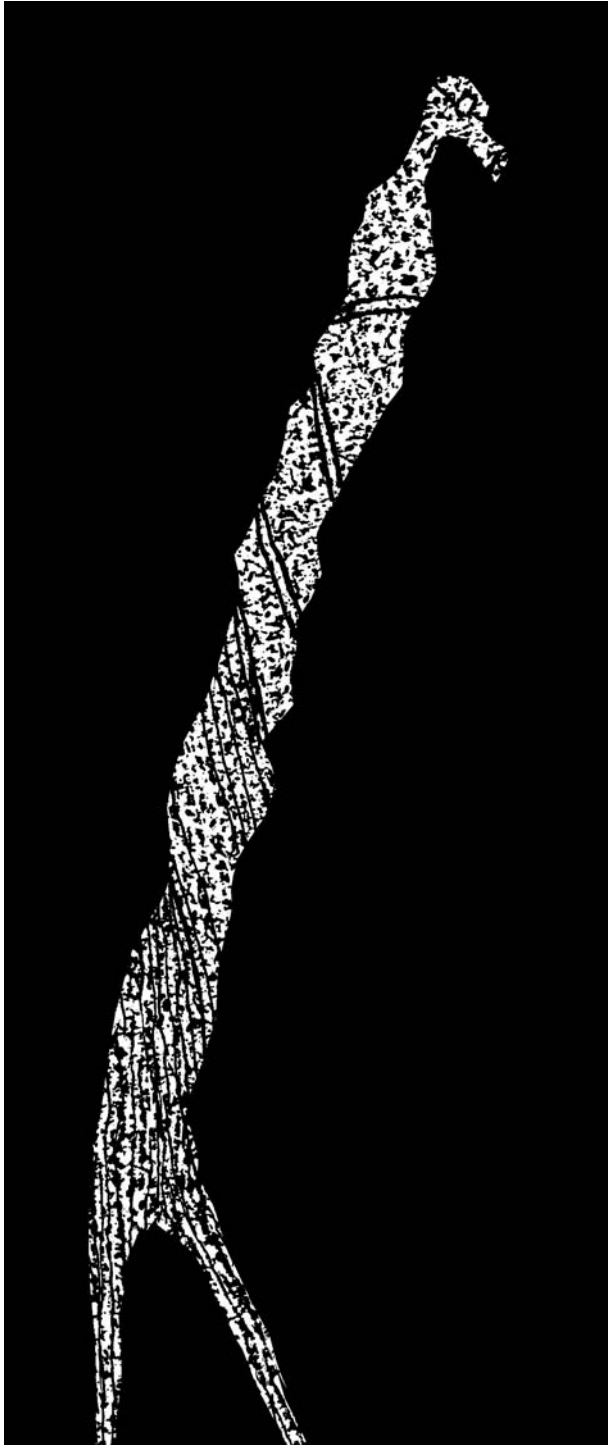
Képein egy tiszta, életre szóló barátság rejtjeles története is helyet kapott, és ami talán a legfontosabb, a rövid pórázon tartott veszélyes, ragályos benesi életöröm is.

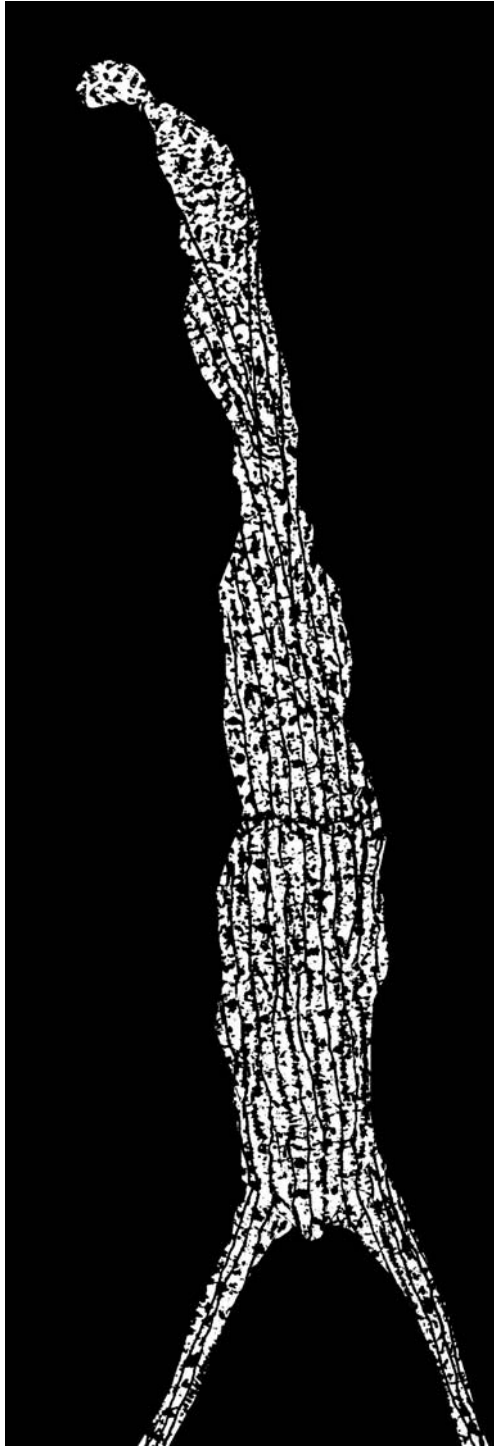


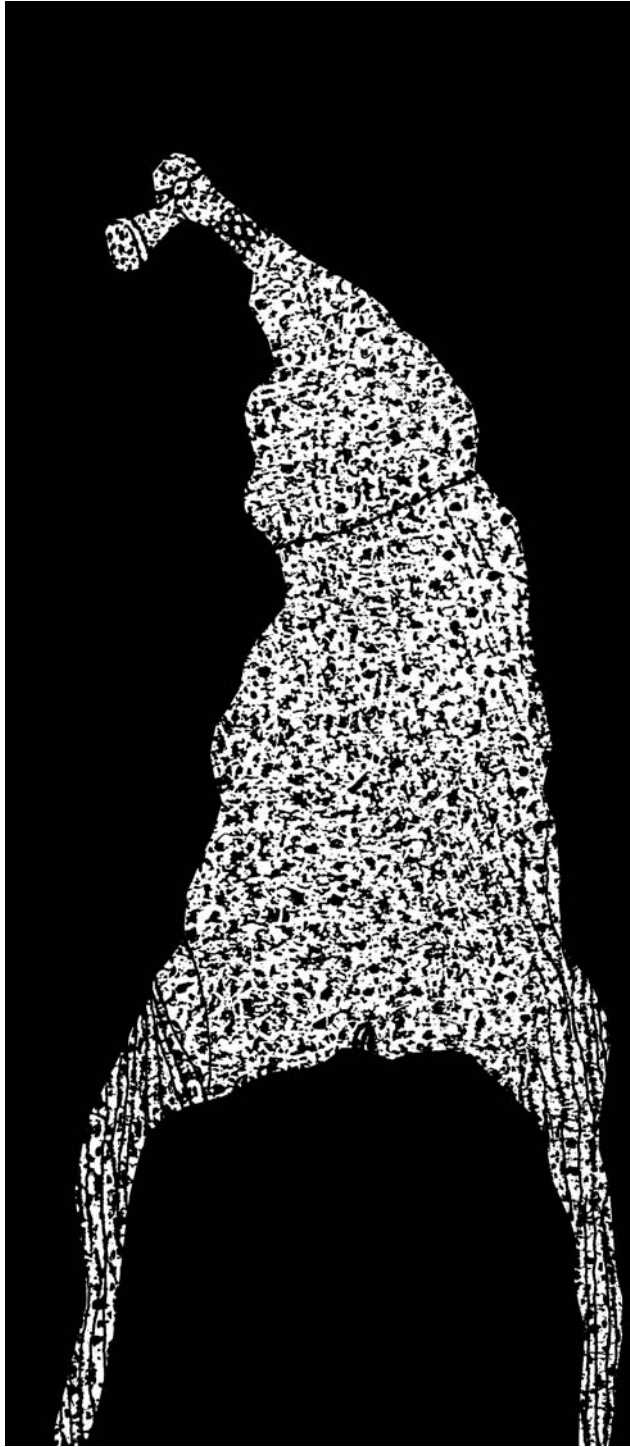














# Kovács Krisztina

## Tömeg és háború

Szomory Dezső regényéről

Kőbányai János Szomory Dezső műveit kiadó sorozatának harmadik köteteként bocsátotta közre 2008-ban a *Harry Russel-Dorsan a francia hadszíntéren* című regényt. A kiadó, szerkesztő, sajtó alá rendező korábbi kiadásai gyakorlatának megfelelően a kötetbe az első, 1918-as megjelenést követő recepció fontosabb darabjait is beválogatta. Kőbányai utószavának a borító fülszövegébe is beemelt megjegyzése szerint Szomory szövege „a legnagyobb háborús regény, amit valaha írtak”. Ha a minősítő besorolás igazságtartalmának nyomába eredünk, nehéz, igazából teljesíthetetlen feladat előtt állunk. A háborús narratíva univerzuma hatalmas, átláthatatlan szövegfolyam, így ez a kijelentés vitathatóan markáns. Abban azonban egyet érthetünk a Szomory előtt elkötelezett rajongással fejet hajtó kiadóval, hogy a rendkívül poétikus és sokféle irodalmi hagyományt egyesítő szöveg újbóli kiadása fontos esemény.

A regény kritikái közül talán a legtöbbet idézett írás Tersánszky Józsi Jenő bírálata. Az első világháború lövészárkait megjárt Tersánszky háborús tudósításainak élményeit regényeibe (*A margarétás dal; Viszontlátásra, drága!*) is beépítette. A Szomory szövegét méltató megjegyzése szerint „ugyan minek kellett nekem idejönni a harctérre, amikor valaki Pestről, az íróasztala mellől különbül látja meg a háborút, mint én innen a kellős közepéből?” A *Nyugat*ban folytatásokban közölt, majd 1918-ban kötetként is kiadott *Harry Russel-Dorsan* háborús történeteit az angol haditudósító álneve hitelesíti. Az önmagát és alteregóját gyorsan leleplező szerző az alakmások sokrétű, gazdag szépirodalmi hagyományába merül alá. Nem meglepő, hogy Kőbányai János fent idézett utószava is megidézi az irodalmi alteregók gazdag hagyományát, legismertebb magyar irodalmi példáit. Helyénvaló citálni a narratív és figuratív játékokat kedvelő szerzők teremtményeit (Csokonai Lili, Psyché), a *Harry Russel-Dorsan* azonban nemcsak a tradícióhoz kapcsolódik. A háborús, jelesül az első világháborús regények krónikásai kedvelték, gyakran alkalmazták az elbeszélői pozíciókat, nézőpontokat váltó szerkezetet. A Szomory-regényt csipkelődő lelkesedéssel méltató Tersánszky ugyancsak szívesen szórakoztatja magát és olvasóit a rejtőzködő, önmagát mégis lépten-nyomon leplező elbeszélő szerepeivel. A *margarétás dal* rögtön bevezetőjében körvonalazza ezt a gyakorlatot. Újságíró hőse a regény felütésében vázolja a különleges pozíciót: „Aki itt ezt a történetet közreadom, Nagy Ferenc újságíró vagyok. Mert bár eredetileg úgy terveztem, hogy egészen magának a Natasa kisasszonynak édes szájába adom a szót, aztán kénytelen voltam lemondani erről. Natasának ugyanis bizonyos szituációk megérzékeltesénél olyan fortélyos és zavaros az előadásmódja, hogy csaknem érthetetlen maradnék, ha hűen követném őt benne. Kiegyeztem tehát

ötven százalékra.”<sup>1</sup> A határozott hangot, szigorú formát előlegező elbeszélő, aki minden pillanatban uralni kívánja a szöveget, később így folytatja: „Mindenütt a Natasa bájos szájába adom a szót, ahol lehet, és én csupán mélyreható és szellemes megjegyzéseimmel kísérem elbeszélését, vagy a folyamatosságot kívánó részleteknél beszélek itt magam.”<sup>2</sup> Úgy tűnik tehát, ehhez a szöveg hagyományhoz illik a megbízhatatlan elbeszélőt kontrolláló mindentudó narrátor szerepeltetése. Szomory könyvében a szöveg születése körül motozó ellenőr szerepénél fontosabb maga a leleplezett irodalmi titok. A rajtakapottság aurája, a semmiből hiteles világot teremtő elbeszélő története a *Harry Russel-Dorsan* mitológiájának fontos összetevője, szimbiotikus módon tapad a regény szövetéhez.

Az írói alakváltozatok formai és szerkezeti megoldásait elbeszélője végig biztosan tartja kézben. Szellemesen játszik olvasói „hiszékenységgel”, egészen addig fokozva ezt a játékot, amíg a szöveg egy helyütt spontánnak ható „elszólás” formájában le is leplezi önmagát. Az önértelmező, saját rendszerével polemizáló mondatot Szomory egyik hőse, Kipling szájába adja. Az angol író a regény szereplőjeként, Harry Russel-Dorsan ismerőseként beszél az alkotás módszeréről. A regényben Kipling Harry tudósításait annak a Theophil Gautiernek az útleírásaihoz hasonlítja, aki szerinte színesen írta le Olasz- és Spanyolországot, anélkül, hogy valaha is járt volna ott.<sup>3</sup> Kipling persze nem csak íróként, a szöveg önmagát tükröztető eszközeként van jelen. Szerepe a hiteles környezetrajz finom kelléke, hiszen az író, a háború és az angol mozgósítás fő propagandistáját személyes tragédiája emeli a háborús szöveg folyam emblematikus pozíciójába. Saját fia, akit gyenge látása és nyilvánvaló alkalmatlansága ellenére maga biztatott a hadba vonulásra, meghalt egy támadásban. Kipling *My boy, Jack* című verse és az alaphelyzetét adaptáló azonos című angol tévéfilm a téma olyan patetikus reprezentációi, amelyek a nézeteiben meghasonlott ember történetét emelik értelmezési tartományuk középpontjába. Szomory főhőse természetesen még a tragédia előtt, propagandatevékenysége tetőpontján találkozik Kiplinggel. A *Harry Russel-Dorsan* egyébként is könnyed és nagyvonalú ujjgyakorlatként vonja szövegébe az első világháború szimbolikus alakjait, mitikussá növesztett történeteit. Harry ugyanolyan természetes könnyedséggel beszél Kiplinggel, mint Albert trónörökössel, de a naturalizmus irodalmaiban sokszor és kedvvel idézett Herbert Spencer („a vén bolond”) alakját is virtuóz módon, szinte észrevétlenül idézi.<sup>4</sup>

## A regény recepciója, kritikák, ismertetőik

A Harry recenzensei, alapos olvasói (Kosztolányi, Tersánszky, Réz Pál) egyetértének abban, hogy a kötet sikerének egyik titka a felkészültség, a terepismeret magabiztossága, a colour localt autentikusan megfestő elbeszélő teljesítménye. Réz Pál Szomoryról szóló kiváló monográfiájában hosszan és meggyőzően érvel amellest, hogy a krónikás a hadijelentések, a hírlapok kis térképei és az egykori franciaországi utazások segítségével képzeletben is hitelesen járja végig a frontot. Egyetérthetünk a monográfus azon megjegyzésével, mely szerint amit Szomory a *Harry Russel-Dorsan*-ban létrehoz, „a képzelet újjászülte valóság; mert mégiscsak a valóság elemeiből, azoknak ugródeszkájáról szövik a képzelet”. „Szomory megfesti iszonyatos látomását a háborúról, olyan színeket és hangokat gyűjtve, olyan szenvedélyeket és

1 Tersánszky Józsi Jenő: *A margarétás dal*. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp., 1970. 125–323, 127.

2 Uo. 127–128.

3 Szomory Dezső: *Harry Russel-Dorsan a francia hadszíntérről*. Múlt és Jövő Kiadó. Bp., 2008. 27.

4 Uo. 114.

*helyzeteket teremt, amelyek a vérző színek festőjének palettájára, nagyzenekari muzsikájába valók.*<sup>5</sup> A mindent átszövő zeneiség, a szöveg ütem és ritmus diktálta tempója első olvasásra szembeötlik. Ezt a jellegzetes, összetéveszthetetlen írói nyelvet a Szomory-életmű valamennyi értelmezője fontosnak tartja. Joggal nevezi Vári György a *Harry* újrakiadását üdvözlő írásában a „szomoryi stílus” alappilléreinek a nyelv „végtelen stilizáltságát, az ornamentikára való törekvést, a meglepő hasonlatok áradatát és a grammatikusság határoidékein járó mondatokat”.<sup>6</sup> A regény rajongói számára természetes, miért nyűgözi le Térey Jánost a Szomory-oeuvre kánonba állítását szorgalmazó esszéjében ugyanez: „Érdemes megfigyelni, hogy a hadászat a maga vérgőzös extremitásában mennyire »hálás«, mennyire testreszabott téma a számára. Teljes koncentrációval, kitartott, magas hangon éneklí meg a harctéri szcena borzalmát – márpedig hangnak és stílusnak ez a tisztasága, egyenletes temperáltsága Szomorynál sem állandó jelenség (később, ha szordínósabban is, pazar példa lesz a kitartott hangra A párizsi regény, s rengeteg kis és nagy novella).”<sup>7</sup>

## Térkép csata után

Szomory a tárgyakat, valamint az ismert, de a konkrét háborús helyzetben sosem látott tájat kimerítő részletességgel, az íróasztal mellől is nagyon közletről szemléli. Narrátorát végig a formák burjánzása, alaktalaná bomlásuk tartja izgalomban. Ennyiben a *Harry* bázisa a nagyobb szerkezetek között rejtőző életkép, a haditudósító leíró szempontjai pedig a fluktuálást megragadni vágyó világirodalmi hagyományhoz, a kimozdítás, elmozdulás tematikájához (Sue, Dickens, Balzac, Flaubert) kapcsolhatók. A töredékes formához, a fragmentáltsághoz való vonzódás, a zaklatott, egymást követő képek, a hirtelen vágások az utaztató szépirodalomnak is kedvelt eszközei.

Havas Gyula a regény első kötetként közreadását követő kritikájában Barbusse *Tűz* című munkáját hasonlíttja össze Szomoryéval. Álláspontja szerint a *Harry* Barbusse regényénél sokkal többet ad. Véleményével egyetértve is azt mondhatom, hogy a *Tűz* stiláris megoldásai, a fokozásra és halmozásra épülő rendszerei a *Harry* struktúráihoz nagyon hasonlóak. Barbusse könyve a háború állandósuló pszichopatologikus közérzetének élményét ábrázolja. Ezt az attitűdöt a téma mára már átláthatatlanná növő szépirodalmi és filmes feldolgozásainak halmazából jól ismerjük. Mindkét regényről elmondható, hogy a bennük ábrázolt háborús lelkiállapotban a frontharcok, a támadások csupán kezdetben váratlan kataklizmák. Később azonban, a háborús irodalmi hagyományba jól illeszkedő módon, váratlanságukban is otthonosként követik egymást. A szenvedések infernoja ilyen módon hasonlóan jelenik meg Barbusse és Szomory szövegeiben, esztétikai megoldásaik hierarchiájának felállítására ebből a szempontból elhanyagolható körülmény. Hiszen a téma ügyes és kevésbé sikertelen esztétikai reprezentáció is fontos kánonba emeli. A *Harry Russel-Dorsan* mondataihoz nagyon hasonlókat olvashatunk a *Tűz*ben, ahogy valószínűleg minden kevésbé, vagy jobban sikerült háborús regényben. Az idézett részlet a *Tűz*ből valójában a *Harry* szövegébe is problémamentesen beilleszthető lehetne: „A nagy sápadt égbolton sűrű a mennydörgés: minden robbanásra piros villámból zuhanva tűzoszlop gyullad ott, ahol éjszaka marad, felhőoszlop csap föl ott, ahol már nappal van.”<sup>8</sup>

5 Réz Pál: *Szomory Dezső*. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp., 1971. 153–154.

6 Vári György: *Az emberiség végnapjai*. Élet és Irodalom. 2009. március 27.

7 Térey János: *Páriz! Páriz!... Szomory Dezső vagy a megrendülés*. Holmi 2008. január. 49–58., 54.

8 Henri Barbusse: *Tűz*. Ford. Lendvai István. A Kultúra Könyvkiadó Részvénytársaság Kiadása. Bp., 1918. 6.

## A háború patológikus tájai, az ember és a technika találkozása

Szomorj regénye hatalmas embertömegeket, impozáns tárgydepókat, nyomasztó, a végítéletet sejtető és jelző tereket mozgat. Érzékeny környezetrajzait, finom interieurjeit sikeresen állítja a háborús tematika szolgálatába, bár a nyomasztó, patológikus térélmény megteremtése a szerző egyéb prózai szövegeitől sem idegen. Háború nélkül ugyan, de *A párizsi regény* is mesterien ábrázolta a zsúfoltsága vagy éppen határtalansága miatt nyomasztó helyek működési mechanizmusait. Szomorj legismertebb prózai munkájának környezetfestése, vizuális megoldásai nem állnak távol a *Harry* háborús pusztítás sújtotta tájaitól: „*Odakünn, az ablakokon túl, a Champs-Élysées felől az égen, oly fájdalmas magányossággal dőlt hanyatt a nap vérző matériákkal, hogy az egész égbolt szinte beleroskadt rubintavakba s narancsszűretékbe, ami mind fel volt kenve rá, egy távoli végtelenségben.*”<sup>9</sup> *A párizsi regényben* a mozgékony, mindenre kíváncsi, hihetetlen sebességgel nézőpontot váltó elbeszélői technikával is találkozhatunk. A két szöveget összevetve látnunk kell, hogy a csatateret „folyamatossá áttekintéssel” (Borisz Uszpenzkij) pásztázó elbeszélő a háború nyugati frontját a békés Párizs helyeihez hasonlóan reprezentálja: „*Nem kell túlozni a párizsi padlásszobák poézisét, mert az nem mind tündérmese, amit magasan Párizs fölött az emberi galambdúccok rejtenek. De lapos ablaküvegükről, vagy kiépített kalitkáik szögleteiről, mint egy hangszerről tanulhatja meg az ember a szél és az eső minden melódiáit.*”<sup>10</sup> A különbség az, hogy az otthontalanság érzetét, a modern tájak által kínált nyomasztó térélményt a lírától elszakadni képtelen prózanyelv a háború kulisszái közt még erősebben látatja.

A háborús káosz irodalmi univerzumának kiemelt átmeneti tája a vasútállomás és környéke. A vonat és az állomás köztes terei a búcsúzkodás, a régi élet felbomlásának szcénái. A „köztesség abszolútumaként” (Végl László) sokszor jelenik meg e szövegekben az utolsó vonat emblémája. Az utolsó békebeli, és egyúttal első háborús vonat zsúfolt, „emberszagú” terében minden szempontból szorongó hősök hagyják el végleg a korábbi békés életformát, ahogy erről Kuncz Aladár *A fekete kolostor* című regényének első fejezetében is olvashatunk.<sup>11</sup> Az apokaliptikus, bábéli vagonokban játszódó történetek meggyőző módon vonulnak végig a traumatikus korszakváltásokról, kataklizmákról szóló szövegekben. A második világháború és a holocaust irodalmi modelljei, a téma más műfajokból ismert feldolgozásai az infernális utazás gazdag példatárai. Semprun *A nagy utazás* című regényének vasúti kocsiában a végtelen éjszakába tartó vonatutak képei ugyanúgy hirtelen váltják a koncentrációs táborbeli emlékképeket, mint Barbusse vagy Szomorj regényeiben a harctéri beszámolókat. Ahogy Semprun regényében „*vastag pépet alkotnak az összezsúfolt és az éjszakában puhára főtt testek*”<sup>12</sup>, úgy az „emberszag” háborús toposzával Szomorynál is a vasúti kocsi terében találkozunk először.<sup>13</sup>

A *Harry Russel-Dorsan* vasútja nem csak a bábéli zűrzavar kifejezője, a szöveget uraló „lázadó gépek” (mozdony, vasúti váltó, autó, léghajó), az ellenőrizhetetlen civilizáció, az elszabaduló, önmagát felszámoló technikai fejlődés rekvizitumai. Tudósítónk nem csupán a modern háború paradox folyamataival, hanem a magas fokú technicizáltsággal is szembesül. Ez a gondolat, a „gépek lázadása” Vári György már idézett kritikájának is fontos gondolata.

9 Szomorj Dezső: *A párizsi regény*. Magvető. Bp., 1997. 21–22.

10 Uo. 27.

11 Kuncz Aladár: *A fekete kolostor*. Bp., 2006. 7.

12 Jorge Semprun: *A nagy utazás*. Ford. Réz Pál. Európa Könyvkiadó. Bp., 1993. 55.

13 Szomorj 2008. 17.

A regény a civilizáció új, immár átláthatatlan, ijesztő kapcsolatrendszerének tára. Szomory elbeszélője a társadalom tömegesedésének jelenségeit nem pusztán önmagukban, hanem krízishelyzeteikben is megragadható eseményeknek véli. Szemléletes példája ennek a háborús felfordulás vasútállomását jellemző részlet: „*a vagonok tetejének beláthatatlan tengere terjed és elzárja a láthatárt, ahonnan a magasra épített vashidakról és átjárókról a mindenféle jelzőtáblák, rudak és szemaforok meredeznek, inognak, forognak, harsognak és zörögnek, mintegy megriadtan és merőben tanácstalan.*”<sup>14</sup> Persze a kiemelt szövegrészhez kapcsolódó jeleneteket találunk Barbusse regényében: „*A vagonok véghetetlen sora, a negyven-hatvan kocsiból álló vonatok egész házsorokat alkottak, alacsony és egyforma házsorokat, közbe egész síkatorok vágódtak.*”<sup>15</sup>

A Szomory háborús képeit kutató olvasó számára fontos kérdés, valójában melyik volt az első modern, gépesített háború. A könnyen kínálkozó válaszok elhangzása után megfontolásra szorul néhány körülmény. A „rövid huszadik századot” bevezető, a „hosszú tizenkilencediket” lezáró első világháború a tömegek háborúja, amely, úgy tűnik, végleg véget vet az úriemberek közt folyó harc mítoszának. Fájdalmas választ adott erre a Szomory-regényben megidézett Kipling már idézett sorsa és háborúról alkotott elképzelései közt feszülő ellentmondás. Egy nagyon direkt olvasatban ugyanis a fiatal Kipling halálát a személyes tragédia dimenziójából szimbolikussá nagyítva a gyarmatbirodalmi ábránd és a régi világ végpontjaként is olvashatjuk.

Az első világháború az ellentmondások összecsapásának terepe, ezt a jelleget néhány vonásában még az azt a vártnál gyorsabban követő második is őrzi. A gáztámadások, repülőgépek, tankok mellett felbukkanó lovas trénszekerek, az egymással hetekig szemben álló, mozdulatlan frontvonalakon veszteglő gyalogság, vagy Verdun ostroma mind olyan jelenetek, amelyeket az anakronisztikusság aurája leng körül. Hozzá kell tenni, hogy a gépekben és technikában tobzódó második világháború is hordozott még harcászati szempontból döbbenetes elavultnak tűnő jeleneteket. Hasonló érzésünk támadhat, ha felidézünk a szovjet hadsereg lovas kozákjainak támadásait, vagy a magyar hadsereg hiányos menetfelszereléssel rendelkező, számukra teljesen kedvezőtlen terepviszonyok között bevetett kerékpáros osztagait. Szomory regénye érzékenyen ragadja meg azt a folyamatot, amelynek során a társadalom tömegesedése a háborúról alkotott fogalmakat gyökeresen átalakította. A háború felfoghatatlan, minden korábbinál nagyobb méretei ezt az élményt egyedivé tették. Barbusse regénye, bár valóban kevésbé virtuóz módon kimunkált esztétikummal, de ugyancsak képes volt a világvége ilyen minőségű megragadására. „*A hullámzó, zűrzavaros tömegek ezerszínű hangja olyan zajt csap, mint a partot verdeső tenger, és e végtelen mormogásból föl-fölcsapkod egy-egy parancs, kiáltozás, egy-egy rakodásnak a hurcolkodás lármája, egy-egy gőzkalapács, mely megduplázza nekibúsult erőlködését.*”<sup>16</sup>

## A roncok esztétikája, háborús depók

A birodalmak bukását természetes módon kíséri az őket megörökítő művészet muzealizáló esztétikai törekvéseinek felerősödése. A posztmonarchikus, vagy éppen a posztkoloniális szöveg univerzum darabjai a kultúra bomlását, a korszakok határát, Faragó Kornélia kifejezésével élve, „deponizáló aktusok” segítségével jelenítik meg. A sokszor elhagyatott környezetben, kietlen, lepusztult térformák közt ábrázolt szemétdépók tár-

14 Uo. 131.

15 Barbusse 1918. 72.

16 Uo. 74.

gyaiból a letúnt világ kulturális mintázatai olvashatók ki. Hasonló vagy csaknem azonos módon strukturálódó szövegek bármelyik, kultúraváltást rögzítő irodalomból idézhetők. A Monarchia végét tematizáló irodalmi univerzum darabjai, mint például Méliusz József *Város a ködben* című regénye, egy eltűnő korszak rekvizitumainak összegyűjtő aktusait is tartalmazzák. Egy másik ismert példa, Déry Tibor disztópiája (*G. A. úr X-ben*), amelynek szemét- és roncsstelepe a modern társadalmak felhalmozási törekvéseit kritikai élel ábrázoló jelenetsor. Mészöly Miklós vagy Tolnai Ottó novelláinak szeméttelpei egy olyan térség kurzusváltásainak megörökítői, amelyet úgy jellemez a legáltalában a folyamatos változás, hogy mentális élményét mégis közös kulturális nyelv darabjai alkotják. (Hívják bár ezt a konglomerátumot, vagy egymás mellett létrejövő konglomerátumokat Osztrák–Magyar Monarchiának, Magyar Királyságnak, Szerb–Horvát–Szlovén Királyságnak vagy Jugoszláviának). Ennyiben Tolnai szeméttelpei, elhagyott vasúti vágányai (*Kobalt Karcsi, az áruházi detektív, Alvilági felhők*), Mészöly Miklós időskori prózájának hasonló muzealizáló mechanizmusai (*Bolond utazás*) vagy Brasnyó István regényeinek geomorfológiája, löszfalak tövében összegyűjtött kacatjai (*Familia*) egyazon horizont esztétikai törekvéseiként is említhetők.<sup>17</sup> A tárgyak a kultúra adekvát hordozói, felhalmozásuk és lassú enyészetük poétikája könnyen kapcsolódik a pusztulás egyéb képzeteihez.

A témában rejlő lehetőségeket a *Harry Russel-Dorsan* is igyekszik kihasználni. A háborús válságok szépirodalma, a tárgyak szétrobbanását, elemeikre szakadását megragadó jelenetei a műfaj halálesztétikájának fontos építőkövei. Szomory regényét olvasva azt érezhetjük, valóban költészetté formálja ezt a roncsesztétikát. A szövegből hosszan idézhetők az ezt alátámasztó környezetleírások: „Gránátszilánkok kövezetén járunk. A láb minden lépésre beléjük akad: mintha csapdák közt járnánk, és csetlünk-botlunk a sok törött fegyver, zúzott konyhadény, kulacs, kályha, varrógép zúrzavarában.”<sup>18</sup> A tömeghalál önmagában értelmezhetetlen természetét a régi és új halottak maradványait összekeverő robbanás hihetetlenül erős képei fejezi ki.<sup>19</sup> Szomory contkamrái olyan szeméttelpek, amelyek a szöveg ritmusát, az olvasó befogadó készségét a végsőkig feszített figyelem állapotba juttatják. A robbanások által széttroncsolódott, összekavarodott sírkő puzzle-darabok a kizökkent idő, az átláthatatlan történet útjelzői.<sup>20</sup> A háború értelmezhetetlensége vagy „olvashatatlansága”, ahogy Paul Celan fogalmazza meg a *Halálfűgában*, a káosz motivikus rendjének létrehozója. Szomory regénye stiláris felforgató törekvései, áradó nyelve ellenére is ebbe a szigorú struktúrába illeszkedik. A visszatérő motívumok olvasása során az az érzésünk, hogy a *Harry Russel-Dorsan* „aknái” nagyon is kidolgozott rendben követik egymást.

## Nemzeti karakterológia, az identitás játéka

A regény az utazó, utaztató próza hagyományain haladva az identitásokat, nemzeti karakterológiákat is játékba hozza. Ebben ugyan ismert háborús regények (*Búcsú a fegyverektől, Nyugaton a helyzet változatlan*) hagyományába illeszkedik, ám narrátora saját szerepjátékának folytonos leleplezésével karakteresebb, karikírozottabb képet hoz azoknál. A „Dandy – my dog’s name – vonyít” és hasonló mondatok az idegesítően laza, hidegvérű

17 Tolnai Ottó: *Kobalt Karcsi, az áruházi detektív*. In: Uő: *Prózák könyve*. Forum. Újvidék 1987, 142–150, 144.; Mészöly Miklós: *Bolond utazás*. Jelenkor-Kaligramm. Pécs 2004, 5–77.; Brasnyó István: *Familia*. Forum. Újvidék. 1979. 39–42.

18 Szomory 2008, 114.

19 Uo. 166.

20 Uo. 273–275.

angol tudósító alakját nem teszik feltétlenül szerethetővé.<sup>21</sup> A tipikus angol zsrnaliszta számára a hazaszeretet a legfontosabb, ez szilárd világképének alapja. A „nem kell nő, mert angol vagyok”<sup>22</sup> jellegű kijelentések hirtelen ritmusváltásokként keverednek a háborús pusztulás képeivel. A kutyájával beszélő bohókás újságíróról, valószínűleg tudatosan, nem túlságosan életszerű és nem feltétlenül hiteles identitást festő kép rajzolódik. Bár ez a karakterológia az angol irodalom és film önreflexív darabjaiból is ismerős lehet. Szomoró tudósítójáról akár a normandiai partraszállásról forgatott kitűnő amerikai–angol koprodukcióban készült mozi, *A leghosszabb nap* angol parancsnoka és a vele együtt partra szálló Winston (!) nevű kutyája is eszünkbe juthat. Láthatjuk, ez az írói módszer gyakran és szívesen fordul a frázisként felmutatott nemzeti, etnikai ábrázolások motívumához. A sztereotip jegyekből összerakott angol alakja hasonló módon idéződik már a 19. századi kalandregényekben, például Jules Verne szövegeiben. A Sztrogof Mihály egyik komikus jelenetében a tatárok támadásáról tudósító angol és francia újságírók egymás elöl vonják el a távíróvonalat. Amíg az angol bibliai szöveget telegrafál, a francia Béranger-dalokat jelent, hogy addig is a maguk számára tartásák fön a vonalat, amíg a csata nem ér véget.<sup>23</sup> A távírók szalagjai, a világot behálózó információ köldökzsinórai Szomoró regényének otthonosan ismerős képei: „Egyforma zajokban, kopogásokban, finom kis zörgésben és rezgésben, a keskeny papír méröldnyi szalagja fut és gyűl mind magasabb papírdombokra, s időnként, hevesen és riasztón, egy-egy csengő szól...”<sup>24</sup>

Hidegvérű angolunk mozgékony, szinte követhetetlen krónikás, aki a hadijelentések megírása közben arra is szakít időt, hogy a folytatásosság illúzióját keltse. Hol drámaian, hol megdöbbenve, hol kedélyesen szól ki szövegéből és kacsint össze feltételezett olvasóival: „az *Evening Standard* olvasói talán még emlékeznek”.<sup>25</sup> Eközben az alkati, mentális aspektusok megfigyelése iránt is szenvedélyes érdeklődést mutat. Ez nemcsak a nemzeti jellegzetességeket bemutató betétekben érhető tetten. A vér természetéről szóló töredékek valójában olyan kis értekezések, amelyek esszéírói törekvésekkel beoltott elbeszélő gondolat-töredékei. Erős ez az érzés, ha az ehhez hasonló részleteket olvassuk: „A vérnek minden cseppje másmilyen, forrponjtja és fagyponjtja is a gyűlölet.”<sup>26</sup> „A világ olyan öreg, oly ostoba s oly keserű, holott a vér oly fiatal mely áztatja s ezen túl nem is kell keresni egyebet.”<sup>27</sup>

## Háború és teatralitás

A regénybeli Kipling a már idézett párbeszédben Harryt Napóleonhoz hasonlítja, meglátása szerint: „I. Napóleon a legkiválóbb zsrnaliszta, tisztában van azzal, hogy a valószínűségnek a képzelet a legkitűnőbb segítőtársa.”<sup>28</sup> A *Harry Russel-Dorsanban* a halál és a színpad, a háború és a teatralis ábrázolhatóság kérdései formak össze. Lüttich elesésénél vagy Reims háborús színterein járva az az érzésünk, mintha valaki éppen rendezné az eseményeket, amelyek mozgalmas, színpadiassággal telített jelenetekben tárulnak elénk.

21 Uo. 16.

22 Uo. 53.

23 Jules Verne: *Sztrogof Mihály*. Ford. Supka Géza. Móra Könyvkiadó. Bp., 1981. 132–141.

24 Szomoró 2008. 127.

25 Uo. 22.

26 Uo. 228.

27 Uo. 271.

28 Uo. 27–28.

S mivel a regénynek a humor is erős bázisa, szerzője a valóban színpadi eszköz hatását keltő helyzetkomikum lehetőségeivel élő szöveget hoz létre. A némaságot fogadott szerzetest például a sosem látott hadi eszköz, a léghajó látványa fogadalma megszegésére, megszólalásra, izgatott kiáltásokra készíti.<sup>29</sup> A mindent átszövő teatralitás másik forrása a groteszk, gondoljunk arra, hogy az elbeszélő mennyire sokszor hangsúlyozza, hogy a halál és a pusztulás látványa valójában szép. A harctéren felbukó haldokló ló, aminek „*meghasadt hasa füstölgő vörösbort öntő tömlőhöz*”<sup>30</sup> hasonlít, inkább az esztétikum, mint a tragikum által átítatott jelenet szereplője.

Szomory Dezső regénye valóban izgalmas, esszéisztikus invenciókkal, mentalitás-történeti szempontokkal megerősített szöveg. Újrakiadása a háborús narratívához és a Szomory-kánon újrafogalmazásához is értékes hozzájárulás. Általa szerzője nemcsak színpadi alkotóként, hanem újra felfedezett regényíróként is jelen lehet a magyar irodalmi modernség rendszereiben. Meghatározó morális állásfoglalása szerint a mindent átható pusztulás a háború felszámolásának egyik lehetséges eszköze. Szomory ideája, „*a háború szellemét elpusztítva megszűnő háborúról*” szóló ábránd aktuális áthallásokkal is megtölthető. Kérdés viszont, hogy az önmagát felszámoló pusztítás mechanizmusa végleges, megnyugtató és főként megvalósítható tervvé válhat-e. Hiszen erről a megoldásról olvasva a francia forradalom fontos pillanatában elhangzó mondat (Danton védőbeszéde) is felidéződhet: „*A forradalom olyan, mint Kronosz, egyenként falja fel a saját gyermekeit.*”

(Szomory Dezső: *Harry Russel-Dorsan a francia hadszíntérről. Múlt és Jövő Kiadó, 2008*)

---

29 Uo. 194.

30 Uo. 99.



# Szilágyi Zsófia Júlia

## Szilágyi Domokos három „új” verse

Miért is fontos ő nekünk?  
Miért is fontos?  
Várj! Nyelvem hegyén van.  
Őt betű.  
Értünk jön s örök életű.  
Nem, nem Isten.  
Halál?  
(Szilágyi Ákos: *Rejtvényfejtés*)

„Szennylapjainkba nem írok, torkig vagyok, esetleg a Tiszatájba” – írja Szilágyi Domokos Méliusz Józsefnek 1974-ben<sup>1</sup>, s egy 1975 áprilisában Ilia Mihálynak írt levelében is a *Tiszatájt* jelöli meg az egyetlen lapnak, mely közli verseit.<sup>2</sup>

Valóban, a *Tiszatáj* ebben az időszakban, azaz a 70-es években mondhatni rendszeresen közöl Szilágyi Domokos-verseket.<sup>3</sup> Úgy tűnik, a hagyaték gondozóit, a *Kényszerleszállás* és az *Élnem adjak* kötetek szerkesztőit elkerülte ez a kitértetett kapcsolat a *Tiszatáj*jal, így lehet, hogy három ez idáig kötetbe nem rendezett verset találtam a folyóiratban a 2006-ban megjelent Szilágyi Domokos *Összegyűjtött versek*<sup>4</sup> című kötet sajtó alá rendezése során: *Ami páros*, *Psalmus CLI*, *Háromság*.

A három vers egyik esetben sem magában, hanem két-három verssel együtt jelent meg a *Tiszatáj*ban. Ezek azonban bekerültek vagy az 1974-ben kiadott *Felezőidő*be, vagy a posztumusz kötetek valamelyikébe. A *Háromság* című vers a *Hullócsillag* mellett olvasható az 1973/12. számban, az *Ami páros*, a *Kyrie*, a *Quasi una fantasia* és a *Birtok* című versekkel áll a 1974/5. szám lapjain, a *Psalmus CLI* az 1974/8-as számban a *Tedd, hogy szeressem*, a *Felezőidő*, a *Zsoltár vigasztalan* és a *Gyermekek* című költemények mellett. A *Felezőidő*ben olvashatjuk ezek közül a *Hullócsillag*, a *Kyrie*, *Quasi una fantasia*, a *Tedd, hogy szeressem* (*Én csúnyácskám, én gyönyörűm* címmel), a *Felezőidő*, *Gyermekek* című verseket.<sup>5</sup>

1 1974. november 6. – *Visszavont remény*, Szilágyi Domokos levelei Méliusz Józsefhez, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1990. 136. o. Hasonlóan fogalmaz egy korábbi, 1974. júliusi levelében is: „Én a mi szennylapjainkban eredetileg nem közlök többé, csupán fordítást. Szar társaság mindenütt.” (132.)

2 Ezúton is köszönet Ilia Mihálynak a segítségért és bizalomért, hogy rendelkezésemre bocsátotta Szilágyi Domokossal váltott leveleit. „Mióta a Játékokat visszadobta az Igaz Szó (és én tovapasszoltam), nem is próbálkoztam verssel. Már passzolni sincs hova. (...) No. Ha lesz valami olvasni való, küldök. (Máshova úgysem.)” – 1975. április 3.

3 A *Tiszatáj*ban 17 vers látott napvilágot 1970 és 1976 között.

4 Szilágyi Domokos: *Összegyűjtött versek*, Fekete Sas Kiadó, Bp., 2006.

5 A *Felezőidő* versei közül még a *Lilla Vitézre emlékezik* jelent meg a *Tiszatáj*ban az 1972/11-es számban.

Ahogy Pécsi Györgyi is felhívja rá a figyelmet, Szilágyi Domokos kötetben megjelent verseinek aránya jóval kisebb a kötetbe nem rendezett verseknél, s az eddigi recepció szinte csak a kötetekhez kapcsolódik.<sup>6</sup> Körülbelül egy éve Ilia Mihály, a *Tiszatáj* akkori főszerkesztője<sup>7</sup> rendelkezésemre bocsátotta a Szilágyi Domokossal történt levelezését, melynek során sok apró adat került elő, többek között a közöletlen versek közül egynek a gépirata is.

A tanulmány ezt a három „új” verset, a versek poétikai környezetét elemzi, azt, hogy a *Tiszatáj*-ban megjelent verseket mennyire vonják be a szomszédos „Felezőidő-versek” az 1974-es kötet értelmezési horizontjába.

A recepciók többsége egyfajta törést érzékel a *Felezőidő* környékén. Formai, szerkezeti váltást jeleznek, s a kötet szövegeit a legkiemelkedőbbnek tartott *Emeletek avagy a Láz enciklopédiája* (1967) és a *Búcsú a trópusoktól* (1969) kötet nagyverseihez, szimfonikus, montázs-költeményeihez képest leértékelik, vagy a posztumusz *Tengerparti lakodalom* „utolsó versekként”<sup>8</sup> olvasott szövegei vonják el a figyelmet a kötetről. Az értéktétel mindenképpen a korábbi kötetekhez viszonyítva megfogalmazott, s ennek értelmében egyfajta visszaesést jeleznek. Az új kötetet a játékoság, nyelvi leleményesség, a szerepszerűség, stílusbravúr, az archaikusság címszavaival írják körül, a bezárkózást<sup>9</sup>, a személyesebb hangvételt, a tematikai szűkülést a Szilágyi Domokos életében bekövetkezett változással, a biztonságot nyújtó Nagy Mária-kapcsolattal magyarázzák, az új szerelem pillanatnyi megnyugvást, időleges feloldódást ad, ám egyfajta menekülésként olvassák, értékelik.<sup>10</sup> A recenziók a

6 Pécsi Györgyi: *Kísérlet a hosszú versre Szilágyi Domokos korai költészetében*, in: *Évfordulós tanácskozások* 2008. Emke és a Szatmárnémeti Kölcsey Kör, Szatmárnémeti, 2008.

7 „A szegedi Tiszatáj igazán akkor vált országosan ismert irodalmi és kulturális folyóirattá, amikor Ilia Mihály bekapcsolódott a lap szerkesztésébe (kezdetben rovatvezető, majd főszerkesztő-helyettes, 1972 és 74 között pedig a folyóirat főszerkesztője). Elsősorban Ilia személyiségének: irodalomértő és szerkesztői tájékozódása bővülésének és etikus szerkesztői magatartásának volt köszönhető, hogy a szegedi folyóirat kilépett helyi érdek- és hatóköréből.” – Németh György: *A Mozgó Világ története 1971–1983*, Palatinus, 2002, 116. o.

8 A költő korai, önmaga választotta halála kultikus megközelítések sorát hívta életre, ahogy azt az utóbbi időben már többen felismerik, l.: „A recepció beállítódására – bizonyos szempontból érthetően – rányomja bélyegét Szilágyi korai halála, amennyiben az öngyilkosság az életmű tudatosan megszerkesztett és lezárt képzetét nyújtja az értelmezők számára. Ebben az utoljára írt és publikált versek »utolsó versekként« találják meg a helyüket, s eleve többletjelentésre »tesznek szert« mint összegző testamentum-szövegek.” – Dobri Imre: *Beszéd, nyelv, költemény. (Szilágyi Domokos: Öregek könyve)*, in: *Vers, ritmus, szubjektum, Műértelmezések a XX. századi magyar líra köréből*, szerk.: Horváth Kornélia, Szitár Katalin, Kijarat, hn., 2006. (487–502.)

9 „A befelé fordulást sugalló tudatos lekerekítéssel, ily tömény, szinte csak önmagának szóló beszéddel csak most találkozhattunk.” – Szakolczay Lajos: *Szilágyi Domokos három verseskötete*, in: Sz. L.: *A csavargó esztétikája*, Balassi, Budapest, 1996. 65. o.

10 „mintha a költő a dallamban, a harmóniában keresett volna vigasztalást” – Pomogáts Béla: *Folklorizáció és avantgárd Szilágyi Domokos és nemzedéke költészetében*, Látó, 2002/1.; „Szilágyi emberföli tragédiája azonban itt következik be: mikorra fölismeri, hogy a halál pillanatában titkok tudójává, kozmikus cselekvővé válik, éppen akkor jelenik meg életében(?) költészetében(?) a személyes boldogság lehetőségét nyújtó és beteljesítő szerelem – amely ígéri magányának, zárt univerzumának föloldását (és meg is adja átmenetileg), s a világgal való harmonikus megegyezést.” – Pécsi Györgyi: „s ha már itt tartunk: mit is tehet a költő?”. *Vázlat Szilágyi Domokos ars poeticájáról*, in: P. Gy: *Olvasópróbák, Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 1994. 106. o.*; „Aki nem bírhatja el a más s a maga fájdalma elől, s aki már elviselhetetlennek érzi a szenvedést, az keresi itt a lát-szatnyugalmat, a pillanatnyi feloldódást, a szerelem »védőszárnyai« alatt.” – Kántor Lajos: *Szilágyi Domokos játéka*, in: *Kényszerleszállás, Kritikon, 1979. 21. o.*

játék, a szereplíra mellett majd mindig kiemelik a megnyugvás lehetetlenségét, az ironia és (szerep)játék kibillentő jelenlétét.<sup>11</sup>

Mára azonban egyre inkább (poétikai szempontból) értékelik a *Felezőidő* verseit, a korai recenziók szubjektív, impresszionista meglátásai a későbbi szövegcentrikus recepciók kiindulópontjainak olvashatók.<sup>12</sup>

Kántor Lajos a nyelvi közegben lubickoló lírai énből hiányolja a váteszi tüzet, a komolyságot, s könnyűnek találja a kötet verseit: „*Kedves, nagyszerű játék, de hogyan alkalmazható rá az annyiszor idézett, korai Szilágyi-vers tudásunk szerint mindmáig érvényes intelme: »Én játszom ugyan, / de ti / vegyetek komolyan«? (...) Igaz, a nagy költők is megengednek maguknak egy kis játékot.*”<sup>13</sup> Reflektál erre az elvárásra Cs. Gyimesi Éva is, aki az egész (kiadott) életművet áttekintő monografikus *Álom és értelem* szerzőjeként a posztmodern felől a szövegközpontúságot kiemelve értékeli a verseket, nem mondva le a könyv alcímében jelzett fogalmak hiányának megfogalmazásáról: „*kiélezett sorskérdések háttérbe szorulásával párhuzamosan újra fölszabadul a költő játékos hajlama*”.<sup>14</sup> Ehhez a vonalhoz kapcsolható Benyovszky Tóth Anita teljesen poétikai megközelítésű tanulmánya, melyben a Szilágyi-féle versszerkesztés típusait veszi számba. Ennek az osztályozásnak az összegzéséeként teszi azt a kijelentést, hogy az egyszólamú versekkel induló költő a polifón, diszharmonikus versszerkesztés után ismét visszatér utolsó köteteiben az egyszólamúsághoz, mely harmóniát tükröz.<sup>15</sup> Nem értékeli azonban a két igencsak eltérő korszak verseit más szempontokból, így ez a meghatározás kissé szűkösnek bizonyul.

Nagy Gábor következetes poétikai programként értékeli azt a változást, mely a nagyversektől vezet a *Felezőidő*-szövegekig. A montázsversek, a polifonikus versszerkesztés helyett a kisebb poétikai egységek, s leginkább a rím adta lehetőségek felé mozdul a költő: „*Hogy a versszöveg kisebb szintjeiig viszi le a főbb poétikai energiákat, tünete és poétikai tudatosítása annak a világerőtelmezési válságnak, amely a teljesség, az egyetemesség átöleléséről egyre inkább lemondani kényszerül, s a versnyelv univerzumában is – miként a létértelmezésben a világtól a sze-*

11 „*A könnyed-behízélgő fordulatokat elárulják a csengő-bongó rímeknek ellentmondó ironikus-önironikus kitételek. A költő ragaszkodik a játékhoz, néha már egyetlen menedékének érzi.*” – Kántor Lajos, i. m. 22. o.; „*A Felezőidő hangulata, hangvétele levezethető egy előző kötet, a Búcsú a trópusoktól hat verse közül az egyikből. Címe: Hogyan írjunk verset. Műfaja: esszé, szatírában elbeszélve.*” – Szilágyi Júlia: *A mindenség felezőideje*, 74. o., in: Sz. J.: *Versenyimű égő zongorára*, Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2002. 69–78. o.; „*A költő személyes sorsának meghatározottságából, alanyisága börtönéből kilépve a legkülönbözőbb szerepekbe költözik.*” – Cs. Gyimesi Éva: *Álom és értelem*, Kriterion, Bukarest, 1990. 126. o.; „*A viszonylagosságot a rím, a játékosan túlhangsúlyozott rím teremti meg. Valaki hittel beszél a költészet nyelvén, eszközeivel, de egy ponton kételkedni kezd, és ezt az eszközök túlhasználásával jelzi.*” – Szávai Géza: *A viszonylagosság költészete avagy a rím enciklopédiája*, A Hét, 1975/2.

12 „*Az újabb értelmezések inkább a formai kísérleteket tartalmazó, értékválságot tükröző versek felé fordulnak. Ezek értelmezései között szempontként egyre-másra felbukkan az intertextualitás alakzatainak, funkcióinak vizsgálata.*” – Juhász Andrea: *Az intertextualitás alakzatai Szilágyi Domokos költészetében*, in: „*Sajtóértekezlet*”, Szilágyi Domokos és költészete negyedszázad távlatából, Szerk. Muzsnay Árpád, Szatmárnémeti Kölcsey Kör, 2001. 154. o.

13 Emellett Kántor hangsúlyozza a nyitó- és záróvers, azaz a kötet szerkezet jelentőségét is: „*Az a bizonyos játék, mókázás, szerepjátszás – jelenlétét kár volna tagadnunk – a Felezőidőben két vers között, tehát pontosan meghatározható helyen található, a kötetet a Vád nyitja, a Requiem zárja.*” – Kántor Lajos: *A lépték keresése*, in: K. L.: *Ki vagy Te, Szilágyi Domokos?*, Balassi Kiadó, 1996. 82–83. o.

14 Cs. Gyimesi, i. m. 125. o.

15 Benyovszky Tóth Anita: *A verstől a szövegig. Polifónia és intertextualitás Szilágyi Domokos költészetében*, in: *Értelmezések az elmúlt századból*, Sensus Füzetek, Jelenkor, Pécs, 2002.

mélyesség szférájához – közelebbre, a mondat- és szószerkezetek, szavak, hangzók szintjéig hajol.<sup>16</sup> Pécsi Györgyi több szempontból tekintette már át a Szilágyi-életművet. Ars poeticájának változásáról szóló tanulmányában egyfelől meglátja és pontosan megnevezi a címadó vers témájaként a halált, szimbolikus határfogalomként magyarázza, de nem radikalizálja ezt a felismerést, a versekben a megnyugtató, beteljesítő szerelem hangját hallja, a végső lépés felől olvasva pedig „elégikus búcsúzás”-nak tekinti.<sup>17</sup> Szakolczay Lajos, akinek értékelése a kötet megjelenését követően született, érzékenyen olvassa a verseket, főleg a *Pogány zsoldárok* ciklus érinti meg. Kevésbé explicit módon látja meg a formai bravúrokban a nyelviség eszközjellegét: „Bújócskázik, nyelvi játékkal akarja lebírni a lebírhatatlant.”<sup>18</sup> Széles Klára *Kortársban* olvasható recenziója<sup>19</sup> szorosabb, lényegibb viszonyt lát a játékos forma mögött: a szövegben való rabság megjelenéseként értékeli, „végzetesen szóba foglalt költészet”-ről beszél a (kín)rímek, szójátékok eszközjellegét hangsúlyozva. Az automatikus írást érzi megfelelő kifejezésnek arra a technikára, poétikára, mely a *Felezőidő* jellemzi, ezzel oldva fel a tartalom és a forma látszólagos ellentmondását. Dobri Imre ennek a ket-tösségnek a kifejtésével hangsúlyozza a nyelvi radikalizmust a kötet kapcsán, az *Öregék könyvének* felvezetéseként tesz észrevételt Szilágyi nyelvhasználatáról, úgy értékeli, a játékként értelmezett stílusbravúrban a Szilágyi-vers „világteremtő képessége” mutatkozik meg, az, hogy a „nyelv által valami más jön létre”.<sup>20 21</sup> Tózsér Árpád posztmodern

16 Nagy Gábor: *Aki egy paradoxonba halt bele Avagy a poéta Szilágyi Domokos poétikai fordulata*, Forrás, 2006/12. 92–103. o.

17 „Egyre inkább kirajzolódik az ünnephez hasonlóan egy szimbolikus jelentéstartalmú halálfogalom, amelyben a halál valamiképpen az eddigiekből ismert határ fogalommal analóg, vagy legalábbis: lehetőségeiben analógiát sejtet. Erre enged következtetni áttételesen a *Határok* című vers, közvetlenül pedig a *Felezőidő*. Létének felezőideje (éppen fele) a halál pillanata. A költő, aki határokon inneni lényével már nem mérheti föl, nem élheti át a határokon túlit, egyetlen pillanatban azonban beláthatja a lét két féltékéjét, a halál pillanataiban. Virrasztása ezért a pillanatért van.” – Pécsi, i. m.: 105–106. o.

18 Szakolczay Lajos, i. m. 65. o.

19 Széles Klára: *Szilágyi Domokos: Felezőidő*, *Kortárs* 1975/1. 154–156. o.

20 Dobri, i. m. 488. o. I. még: „A szöveg mint valóságot konstituáló szubsztancia, amely kizárja a megismerhetőség esélyét, amely így az egymás mellett létező világok pluralitását tételezi, még távol áll Szilágyi Domokostól. De a szöveg mint immanens szentség tudatát (jó példa lehet rá a *Fagyöngy* kötet) már lerombolja, az újraértés, a párbeszéd állandó része költészetének. A még egynek és megismerhetőnek tétélezett világ válik nyelvilag megragadhatóvá nála. Az egyén, a szubjektum már-már szétesik, a szövegvilágokon keresztül néző költő már nem egy nézőpontból szemléli a világot, de az alkotott, költő esetében szavakból-szövegekből alkotott viszonylatok („jelei mögül eltűnik a tárgy”) még leképezhetővé értelmezik a világot. Kis Pintér Imre erre érez rá következő kijelentésében: »A Szilágyi-költészet fő problémáját mégis inkább a költő másik poétikai meggyőződésében látom, ama törekvésében, hogy költészete ne csak valamilyen reflexió legyen korára, hanem – se több, se kevesebb – azonos legyen vele.« Ezért kell szakítania a hagyományos váteszszereppel, mely a megváltó Igét, isteni/emberi igazságot kimondó-megfogalmazó médiumként értelmezi a költőt. Bertha Zoltán így fogalmazza ezt meg: „Személye nem pusztán képviseli a világot, hanem a világ rajta keresztül artikulálja magát”. A halál így csak megsemmisülés lehet, melyben ez a lehetőség nem áll már a költő hatalmában, nem lehet megoáltás, mert az e világot csak így, a túlvilágot már így sem ragadható-győzhető meg. A szó elfogyása, az Ige elfelejtése ezért kötődik oly szorosan a halál tudatához: Héjjasfalva felé, Törpe ecloga, Ez a nyár. – Szilágyi Zsófia Júlia: *Játék és intertextualitás, Szilágyi Domokos költészete* (kéziratban).

21 „A *Felezőidő* című kötet kapcsán többen a század eleji avantgárd automatikus írás technikájának nyomait említik. A Szilágyi-líra kapcsán valóban beszélhetünk a nyelvi irányító erejéről, arról, hogy itt voltaképpen a nyelvi maga írja a verset. A nyelvi szerepének ilyen radikális megtapasztalását Szilágyi költészetében azonban a legtöbb kritikus csupán játékként értelmezi. (...) Nem kérdéses, hogy Szilágyi versei valóban mutatnak egyfajta játékos jeleket, ám ez a játék nagyon is komoly: a mű önmagát formáló létének tapasztalataként mutatkozik meg.” – Dobri, i. m.: 490. o.

előfutárként Szilágyi Domokos szójátékait a szókép ellenében a vers lehetetlenségének megvalósulásaként értékeli, illetve az Auschwitz utáni lehetséges versként méltatja.<sup>22</sup>

Valóban, a nagy ívű kompozícióval, a nézőpont keserű-ironikus váltogatásával ellentétben itt a szavak, szójátékok és a stílus mikroszintjei határozzák meg a verseket. A zeneiség, a tobzódó rímek, rövid, kötött versformák jellemzőek.

A maghasadást idéző kötet cím ellenére a versekben nem olvashatunk erre vonatkozó képeket.<sup>23</sup> Az óhatatlanul is mise en abyme szerepet játszó *Felezőidő* című vers<sup>24</sup> teljesen máshová vezeti az olvasót. A Krisztus-allegória a Koponyák Hegyén szenvedő, halálát bizton tudó és váró Megváltót mutatja. Ez pedig a földi dimenziót kitérítve a halál pillanatát azonosítja a felezőidővel.<sup>25</sup> A rímszerkezet is megerősíti a versben a felezőidő halállal való azonosítását, ahogy erre már Szokolczy Lajos rámutatott.<sup>26</sup> Nem beszélhetünk tehát olyan lírai énről, mely egyfajta számvetést készítve „életútjának” felén-delén állva szólna, cáfolja ezt a születést és halált keretként kijelölő kötetkompozíció is.<sup>27</sup> A *Felezőidő* mint kötet szimbolikusan 33 verset számlál, ezzel is utalva Krisztus halálára s egyben létezésének felező-idejére.

A *Felezőidő* című vers bibliai képe hangsúlyt ad a kötet leginkább stilisztikai szinten ható bibliai vonatkozásainak. A szöveghasználatra jellemző archaizálás és a bibliai műfajok alkalmazása olyan olvasási stratégiát indukál, mely a transzcendens felé irányít, s egyben elvárást teremt a „végső” kérdések megoldására. A szövegek azonban nem vezetnek a transzcendencia felé, a körköröség, a bezártság az uralkodó élmény, a földi létbe való zártság írodik folyton újra. Az önmagába záródó formák, sokszor egymondatos, egy lélegzetre komponált szövegek is a bezártságot, körköröséget, kiúttalanságot sugallják. A kötet élén álló születés-vers (*Vád*) babitsi kérdése mottóként virít: a „*Miért születtél velem halált?*” oximoron megoldhatatlanságát zúdítja ránk, zárásként pedig a megváltás nélküli halál elkerülhetetlenségét zengi a *Requiem*ben.

A *Pogány zsoldárok* című ciklus jól illusztrálja a kötet olvasási lehetőségeit. Szerelmes versként olvasható, s a 15. záró könyörgés („*Mennyei mérlegen mérettünk / Mária könyörögj érettünk*”) éppen életrajzi igazolásként a kedves nevét idézi.<sup>28</sup> A *Pogány zsoldárok* szerelmes megszólítottja – a címben jelzett hitetlenséghez hűen – azonban a halál. A földi nem a földi létet, hanem sajátos materialitást jelent, a testiség, a szerelem az egy valóság,

22 Tózsér Árpád: *A vers lehetetlensége Szilágyi Domokos költészetében*, in: T. Á.: *A nem létező tárgy tanulmányozása*, Kalligram, 1999, 121–124. o.

23 Ez a motívum egy későbbi, *Feszülő ideggé* című versben jelenik meg, de *A próféta* című vers tekintetét előzménynek. Vö.: Cs. Gyimesi, i. m. 124. o.

24 Érdekes adalék, hogy a Czjzek Évának küldött levelében, melyben kérésre ajánlatot tesz a *Neue siebenbürgisch-ungarische Lyrik* kötetben megjelenő versei fordításához, a *Felezőidő*ből az alábbi verseket javasolja, kihagyva a címadó verset: 1. *Vád* (5). 2. *Az Éden kapujában* (21). 3. *Pogány zsoldárok* (27–36). 4. *Zuboly* (51). 5. *Falstaff* (57). 6. *Quasi una fantasia* (63). 7. *Gyermekek* (68) – Czjzek Évának küldött levél, Kolozsvár, 1974. szeptember 27. *Vigilia*, 2003/1.

25 Pécsi Györgyi is így olvassa a verset, s ennek értelmében kapcsolja az ünnepvárás és a határ tematikához. – Pécsi, i. m. – I. 17-es lábjegyzet.

26 L. 41-es lábjegyzet.

27 L. ezt a kissé felületes kérdést a *Felezőidő* című vers kapcsán: „*Maghasadásra gondol, vagy az emberélet útjának arra a sokat emlegetett felére, amelynek szimmetriai rendezővel voltáról csak az út végén tudhatunk bizonyosat?*” – Szilágyi Júlia: *A mindenség felezőideje*, in: Sz. J.: *Verseny mű égő zongorára*, Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2002. 71. o.

28 Ehhez adalékként: Nagy Mária is úgy nyilatkozott, hogy neki írta Szilágyi a verset, „*olyan csendesen jársz, mint a halál*”, *Beszélgetés Nagy Máriával*, Forrás 1990/8.

összeforr a nász-tor, öröklét-lessé lényegül a testi megtapasztalása<sup>29</sup> („*elmúláson innen, / hol megsegít minden, / hol a lélek piszka, / ez a földi-tiszta, / egyetlen valóság*”), s így lehet a halál utáni lét is földi, hiszen oda temettünk. A menny-föld-pokol hármasság vertikális osztottságát, határozott elkülönülését, az ellentétpárokat, egymást feltételező értékpólusokat a körkörösség képzetével cseréli föl, s a tér csupán a földre, az idődimenzió múlt-jelen-jövő hármassága örökös körforgássá zsugorodik: rabsággá.

A rabság összekapcsolódik – már a kötetnyitó vers költői kérdésében – a költészettel: „*Miért lettem rabja a szónak?*” A költői eszközöknek a látványossága a kötetben erőteljesen eltávolítja a beszélőt a referencialitástól, a lírai én ebben a megformáltságban oldódik fel. Ez leglátványosabb a *Lilla Vitézre emlékezik*, *Falstaff*, *Zuboly* versekben. A csengő-bongó rímek, szójátékok, a szöveg uralma a kibeszélés, kimondhatóság kísérlete, a halál ellen-szerének kutatási lenyomata, mely a záróvers szövegében a teljes eredménytelenséget mutatja fel. A *Requiem (Song of Myself)* nyelvi leleményességben tobzódó szövege a mind-ent-megpróbáltság érzetét keltik: vajákosság, természetes gyógymód, gépesített orvosi technikák, szellemi, lelki-zenei gyógymódok egy szövegbe zsúfolva játékosságot, komolytalanságot sugallnak, holott a halál stilizálja egy szintre az élet minden jelenségét.<sup>30</sup>

A fentiek tükrében olvasva a három verset, sok kapcsolódási pontot találhatunk:

#### *Ami páros*

Pattogó, gyors ritmusa, a 4-es és 3-as szótagszámú rövid sorok, az erőteljes rímek elsőként itt is a hangzásra terelik az olvasó figyelmét. Fokozatosan bomlik ki a szövegből a vershelyzet, a kezdő hiányos mondatok töredezettsége mintha a ritmus segítségével kattogna tovább s pörgetné ki a mondandót, hogy a végére újra visszajusson a kezdeti töredezettségbe. A ritmus által kiemelt második négyes egység (csak négy szótagos sorok) felhívja magára a figyelmet, értelmileg azonban ez a négyes tagolás nem tartható, s 2-4-4-2-4-4-2-2 bontással lehet a sorokat olvasni.

A kezdőmondat hiányos szerkezete megnevezetlenül hagyja az alanyt, nem mondja ki, amire a vonatkozószó (*ami*) utal. Ennek az alanyi résznek a kifejtését kapjuk meg a vers középső egységében.

A *pillá* szó azonnal a szem mint páros szerv képét hívja elő, s a képet a *könny* megjelenése igazolja. A *pillá-záros* sor ismétlésekor a rímként ráfelelő *ami volt* sor új jelentésréteget sugall, s a további rímzavak (*hold* és *holt*) erősítik a halálban lezáruló szemek képét („*Szemhéz verdes, pillá rezdül. / Kis halálok, éjszakányik*”; *Napszakok*). A többsoros mondat záró két sora azonban már makacsul visszhangozza a kulcsszavakat, *párost élmi/ kétszer is*, melyre az *ékszer is* rím sor önkéntelenül visszatükrözi pozitív jelentését, s az életet értéként mutatja fel. A kezdő négy sor szintaktikáját ismételni látszó záró négy sor azonban már állítmánnyal adja meg a hangsúlyt, s az eddigi talányosságtól elütően kijelent: *Ami páros,/ csupa vér, / Ami véres, / az, az él.*

A szem „életjele” a könny, a páros-lét „életjele” a vér. A vers vége az ismétlések, rímek és ritmus, valamint a szintaktika (verskezdethez képest feltűnő állítmány) szintjén az élet erejét, értékét sugallják.

29 Vö.: Cs. Gyimesi: „összebékül a »nász« és a »tor«”, „ez a nyugalom a halál eufemizált változata”, i. m. 122–123. o.

30 A *Pimpimpáré* gyerekverskötetben olvasható a *Tercépitkezés* című szöveg, melyben felbukkan a kakastej és varjúháj, rímként rá borjúmáj helyett libamáj: *Hajnali csendben / fölserkedtem, / erdőséltre menten kimentem, / ittam kakastejet / ettem varjúháját, / haza-hazacsalogattam / kőbor libamáját.*

A középső, szintaktikailag is elütő egység sorai szinte folyamatos enjamben-ant-nal folynak a rímeknek számba kiemelt szerepet: a gyász könnyei közé csempész a beszélő pozitív tartalmakat, a 3-as, rövid csattanó sorral koppint az orrunkra: „ami könnyként / alágördül / lásd, időnként / tavasz zöldül / temetőben / a rügyön, / föld feletti / ürügyön”. A könny mint ékszer jelenthetne értéket párhuzamba állítva az éppúgy csillogó holddal, de az ékszer külsőségeként értékelhető – tehát látszólagos, nem megnyugtató és valós – csillogását a tavasz örök vigaszt nyújtó képével összekapcsoló sorokra érkezik a rügyön–ürügyön rímpár kijózanítása.<sup>31</sup> A „föld feletti” explicitté teszi a rímpárral erősített tartalmat, a csak ideiglenes, nem végső, nem örök vigaszt jelentő tavasz talmiságát.

A tavasz a *Felezőidőben* is kettősséget mutat, jelentése mindig elbizonytalanítódik: „Termő tavaszi gyászom” (*Virágének*); „Nem vágyom se rigófütyöt, / tavaszi fát, amely rügyköd” (*Napszakok*); „elátkozott tavasz” (*Borúra derű*). A könny–vér párhuzam révén a páros-lét (mely az élet örökítését is jelenti) is éppúgy csak talmi vigaszt nyújthat. A halál (*fejfa-pilla-zár-temető*)-élet (*vér-él-párost élni*) ellentétet a *rügyön–ürügyön* rímpárra felépített hasonlat vonja vissza.

Úgy érezhetjük lebegtetett, „billegő” értékszerkezetű a vers.<sup>32</sup> A *Felezőidő* verseiben is gyakori megoldás az ellentétes értéktöltetű kifejezések játéka, egy sorba emelése, a sajátos tér- és idődimenzió az értékeket is relativizálja: „én csúnyácskám, én gyönyörűm” (*Tedd, hogy szeressem*); „Én cemenédém, én szüzem” (*Borúra derű*); „mesteri fércművem” (*Az orrbavágás elmarad*); „Szörnyű víg tragédia, egy siralmas komédia” (*Zuboly*).

#### Psalmus CLI

A psalmus mintha a *Felezőidő* központi<sup>33</sup> versének, a *Pogány zoltároknak* két sorát, „bezárattam, be, örökre, / földi halálos körökbe” (*B-A-C-H*) boncolgatná. Ennek a két sornak minden szava kapcsolatot talál a zoltárban. A bezárattam szó a börtönallegóriának a

31 „Kagylók kínjának irigye, / együtt-tenyészés ürügye” – *Fagyöngy*

32 Talán e „billegés” okozhatja, hogy játékos szövegeknek olvassuk ezeket a verseket. „Az elméleti munkákban is felbukkan a játék a posztmodern vagy a szövegköziség holdudvarában. »A költői-irodalmi nyelv elemeit így a »jelölők játéka«, egy kettős kód, kettős szignifikáció határozza meg, ami – (...) – összhangba hozható (sőt teljesen ezúton értelmezhető) a szövegek esztétikai befogadásának és a hagyomány ebben játszott szerepének recepcióesztétikai felfogásával.« A kódolás kettősségéről beszél Lotman is a »szöveg a szövegben« retorikai szerkezettel kapcsolatban: »A szöveg az egyik szemantikai tudatosítás rendszeréről a másikra való átkapcsolás valamely belső szerkezeti határ átlépésével ebben az esetben a jelentés-generálás alapját képezi. Az ilyesfajta szerkesztés mindenekelőtt kiemeli a szövegben a játékmozzanat szerepét: egy másik típusú kódolás szempontjából ítélve a szöveg feltételes jellege felerősödik, játék-mivolta – ironikus, parodisztikus, teátrális stb. jelentése – hangsúlyozottá válik.« A különböző elvárás horizontok átjárhatóságát »szintén az »intertextuális univerzum« folytonosan változó kapcsolódási lehetőségei, játéka teszi lehetővé.«

A játék terminusának használata úgy tűnik a szöveg-szöveg viszonylatában szükségszerű interpretációs folyamatnak a leírásakor bukkan fel, a két (vagy több) szöveg kódjainak, horizontjainak, a referencialitás másságának felismerése, a jelrendszerek ütközése kapcsán. Az intertextualitás azon kettőssége látszik a játék szóval jellemezhetőnek, hogy mindig érzékelteti a kapcsolódás, vonatkozás, hasonulás mellett az idegenséget. Hogy melyik tényező és milyen mértékben kerül egy értelmezés során előtérbe, mindig az adott olvasó terepismeretén múlik, az áttűnés azonban nem szűnik meg. Az ily módon leírható viszonyt nevezi Esterházy billegésnek, ami jól megvilágítja a játék szónak a műszaki nyelvből átvett elmozdulási lehetőség jelentésrétegét. Ez a szintagma fedi le azt az (egyik) konnotációt, mely az intertextualitás és a játék fogalmában közös. Az állandóan megújuló értelmezési lehetőségek szükségszerűen az értelmezések között eltéréseket indukálnak, amelyeket a szöveg bizonyos határokon belül tart, de ideális, végleges olvasat kialakítása elképzelhetetlen.” (*Játék és intertextualitás*)

33 A *Felezőidő* kötet 1+14+(15)+14+1 szerkezettel adja ki a 33 verset. A középpontban a 15 darabból álló *Pogány zoltárok* ciklus áll.

kulcsszava, mely a negyedik versszakban kapja meg az örökre időhatározót. A vershelyzet jelöli ki a „lírai én” helyét: a földre száműzetett; négyszer szerepel a versben a föld főnév vagy annak ragozott alakja. A halálos kifejezés szó szerint nem, csak a halmi gyáva és a halhatatlan szavakban cseng vissza.

A két vers azonban látványosan különbözik: a B-A-C-H vers a halált, az elmúlást invokálja, a *Psalmus* megszólította Isten. A *Pogány zsoltárok* versében passzív szerkezet itt kibomlik, s a címben implikált műfajnak megfelelően Isten „nevét” adja az aktív princípiumnak.

A szerkezet az Isten, Istenem megszólítás alapján váltakozó, a refrén azonban a linearitást erősíti, a kezdeti *Mért játszol hiába?* kérdő mondat felszólítássá érik.

A váltakozó szerkezettel két képet bont ki a vers. Az Isten megszólítással kezdődő versszakokban a földre lökött, s ahhoz kötözött én földi játékszerként definiálja önmagát. A „*mért bódítsz földi szerelmek / föl-fölvélő, lehulló, / meg-megújuló, kimúló / méreg-mámorába?*” a *Vád* záporozó kérdéseit, s a zárókérdés „*S miért szültél velem halált?*” paradoxonát idézi.

Az 1. és 3. versszakban megjelenő Isten azoknak a zsoltáreklóknak az Istenéhez hasonlít, akik elhagyatottságukat éneklik meg, Szilágyinál a kitaszítottság, a száműzetés számonkérésére artikulálódik. Az első versszak egyfajta Krisztus-szerep olvasatot is megenged, melyet a második versszak „*lennék inkább árva*” apa-fiú viszonyt sejtető kiszólása megerősít, de a vers a továbbiakban eltávolodik ettől az értelmezési lehetőségtől. Ez az olvasat azért érdemel figyelmet, mert a *Felezőidő* is Krisztus alakját idézi.<sup>34</sup>

Az Istenem megszólítás egy személyesebb viszonyt taglal, a birtokjel egy az énen „átszűrt” istent jelez. Ezek a versszakok költői eszközökben gazdagabban, a bibliai hangnemet idézve (többszörös alliteráció, párhuzam) egy hagyományos börtönallegóriával jellemzik a kapcsolatot. A birtokviszonyt jelző megszólítás és a börtönallegória egymásnak feszül, a grammatikai és a szintaktikai szint ellentmond egymásnak. A fogvatartó-fogoly viszony egymást feltételező, kölcsönös függést jelent. A negyedik versszakban azonban összeér a két kép, s a földhöz kötöttség/földre lökötség nem kért, nem kívánt, passzív helyzetét csúsztatja át a rab-rabtartó viszonyba, s adja meg a választás lehetőségét önmagának. A refrént éppen ez az önkéntesség fordítja át, s paradox módon a függetlenedést, a kötelékek „elszakadását”, értelmetlenné válását eredményezi (*Játssz tovább hiába.*) Az *Ami páros* környezetében többször is megfogalmazódik, a rabság önkéntessé vállalása: *Circumdederunt*<sup>35</sup>, *Rab*<sup>36</sup>.

Marad a bezáratás „földi halálos körökbe”, nincs Isten, transzcendencia, mely kiutat mutatna, ahogy a *Felezőidő Belémhalni* című verse is önmagába utalja a mindenséget, kizár minden istenit.<sup>37</sup>

34 A 22. zsoltár panasza a teljes elhagyatottsággal indul, szavai szó szerint hangzanak el a keresztfán függő Krisztus ajkáról (Mát 27,46) l, tehát a krisztusi sors előképe: „*Én Istenem, én Istenem, miért hagytál el engemet?*”

35 „*Körülvettének engem a világ dolgai, / és nincs erő közülük kiszabadítani. / Talán nem is akarnám. Tán így rendjénvaló. / Halál elől ne meneküljön, azki meghaló.*”

36 „*Hát járom, mert járom kell, míg lehet, / az utat, melyen hajdan elindultam, / s káromlom az összes isteneket / – ennyi az enyém – rabbá-szabadultam.*”

37 Vitatkozom Fazakas László bizakodó tanulmányával. Számomra teljesen igazolhatatlan, amit a *Felezőidő* kapcsán („*Szilágyi Domokos legmélyebb, legszebb istenes versei ezek.*”) megfogalmaz. – Fazakas László: *A biblikus protestáns irodalmi hagyomány Szilágyi Domokos költészetében*, in: „*Sajtóértekezlet*”, *Szilágyi Domokos és költészete negyedszázad távlatából*, szerk. Muzsnay Árpád, Szatmárnémeti Kölcsey Kör, 2001. Minden tekintetben kiábrándultság, hitetlenség, kitaszítottság jellemzi. Sokkal találóbbról Mészáros F. István *Öregek könyvével* kapcsolatos kijelentése: „*A túl-lét transzcendenciája helyett, csak*



Az utolsó versszakban felbukkanó éjszaka alapvető motívum a *Felezőidőben*, az alvással együtt a halál metaforája. („Éj és csend és halálnak árnya” – Éj és csend; „úgyis befalta / eleinknek is eleit / és elejét is és az alját, / mint ahogy majd mohón befalják / utódaikat is örök – / falánk rögök, / s fölül, alul, elöl, mögött / oda jut mind, végignyögött- / végigröhögött-végigkába / élet után az éjszakába” – Gyermek; „Kis halálok, éjszakányik” – Napszakok). A végleg virradatlan alliterációval kiemelt jelző épp a címadó vers küzdelmét idézi („Éjjél. Éjfelekig / virrasztok, hogy midőn / (mikor?) elérkezik / elérkezik, ne leljen álmom – / elérkezik, ébren találjon / a felező-időm.”), hangsúlyosan megvonja a virrasztás mint az éjszaka legyőzésének lehetőségét.<sup>38</sup> Fontos kiemelni, hogy a térbeli hármassághoz tartozó szemantikai értéket itt is egybe-rántja, s ezzel is kizárja a földön túli lehetőséget: „Istenem, ki földhöz kötve / tartasz foglyul már örökre / vagy fölötte vagy alatta” éppúgy ahogy a fent idézett *Gyermek* című versben. A *Psalmus* összevethető a játék-versekkel is, a nem túl távoli<sup>39</sup> *Játékok I–II.* szövegével, mintha a „*Tartasz csak játékszerűl*” vádra felelnének a felszólítások: „*Játsszunk életesdít*”; „*Hát játsszunk ismét Európát.*”; „*Játsszunk, ami nincs, de lehetne*”, amelyeknek elemzését összegezve Jakab Judit ezt írja. „*Mindent visszavon a játékelvtől, amit eddig ráruházott, varázst, harmóniát, reményt. Nem lát többé benne kiteljesedést, sőt a reményt is komor ítélettel sújtja: »vak és csalfa«.*”<sup>40</sup> Szilágyi megszólította a „földiekkel játszó égi tünemény”, aki ebből a perspektívából a játék „terméke”: „*A játék kábit, álmod ad. / S reményt is »égiekkel játszó« (Játékok II.).* A kör tehát ismét bezárul...

### Háromság

Az első vers *Életre* címváltozata pozitív tartalmat sejtet, de a szöveggösszefüggés a halálvágy tükrében már visszavonja. A *Reménytelenül* címváltozat viszont lemondást, egy értékhiányos állapotot ígér felmutatni, de fintorként kapjuk a verset, a halál nem érkezik. A címváltozatokban tetten érhető kettősség feszíti a szöveget, mely határozottan két egy-ségre osztható. A lendületes, halmozó kilencsoros mondat végére már-már feloldásként értelmezzük az „*életre lehelő csókot ad*” zárást, de az élet, a folytatás nélküli élet jelenti a véget, a biztos halált. Így lesz büntetés az élet, s marad vágyott állapot az új utat nyitó halál. A körkörös szerkesztés, a halmozott mellékmondatok a *Felezőidő* verseiben is leginkább a kitérés, a megoldás lehetetlenségét erősítik, a körköröség a jövőtlenség metaforájaként szerkeszti a verseket: *Hagyj örökre, Belémhalni, Borúra derű, Éj és csend, Perc, Tedd, hogy szeressem, Harangoznak Monostoron.* A tizedik sor nem hagy kétségeket (*Elzártam magam előtt az utolsó utat*), az egyes szám első személyű kijelentés, mely már harmadszor ismétli meg az állítmányt (*elzártam*) minden eddigi izzást végérvényesen, szűkszavúan berekeszt.

A *Földiek* szójátékos, rímekkel képeket előhívó, rövid, dalszerű, egymondatos vers, bibliai szóhasználattal és képpel. A címbéli *földiek* a Csokonai-féle „*földiekkel játszó égi tünemény*”, az életművön átvonuló, többször felbukkanó (*Honegger, Ez a nyár, Sajtóértekeztet,*

---

az alul-levés szigorú és röhögöz kötött irányultsága adott.” – Mészáros F. István: *Öregek könyve*, ef-Lapok, 1986/11–12. 30. o.

38 L. Pécsi Györgyi: virrasztás-motívum (17-es és 25-ös lábgyezet)

39 Egy 1974. október 25-én kelt levél hátán olvasható a *Játékok I.* gépirata „*Ha nem röstelled megnézni a túlsó lapot, esetleg találhatsz használhatót.*” A *Játékok II.* úgy tűnik csupaszon ment, levél nélkül, csak egy rövid kéréssel a gépirat alján, valamint egy megjegyzés: „*Kedves Miska! Ezeket most kaptam az Igaz Szó című világlaptól. Remélem, Nálátok elmennek. Ötel: Szisz.*” Dátum: Kolozsvár, 1974. nov. 2. – Iliá-Szilágyi levelezés.

40 Jakab Judit: „*Játsszunk ami nincs, de lehetne...*” in: *Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei 7–8.* 1995/1997, 215–236. 225. o.

*Játékok I–II.*) idézet hozadékaként mindig játékszerként állnak, pőrén. A kicsinyítőképzők és a babaketrec a cím implikálta játszík igét bővíti, habosítja. Az égő csipkebokorban megjelenő „égi tünemény” profanizálódik.

Az örök, el nem égető tűz, a lángolás köti össze a poklocskám–bokrocskám rímpárt, melyet *Az ég, az ég (Tengerparti lakodalom)* című versben kifejtettebben olvashatunk: „Ó, égten égtem, poklok pokla, / egyszersmind Mózes csipkebokra;”. A szakasz utolsó tagmondata összerántja a két képet, így azonosítva a földit egyszerre a mennyel és pokollal („csipkebokor / lánggal égő / kicsi poklom”) megvonva a halálon túli létezés lehetőségét is.

Végül, az egymondatos harmadik szakasz ócska–jócska tiszta rímelésével nyitva hagyja az utolsó gondolatot: „*ez dalolja, íme ócska/rímek röptén – megtalálad?*” –; a záró, ráfelelő mondat, „*Szerelmes feled, párod*” csattanóként kisiklik a rímek közül, és sejtésként cseng csak a megfelelő rím: halálad – a *Felezőidő* elliptikus zárását idézve („*Éjfél. Éjfelekig / virrasztok, hogy midőn / (mikor?) elérkezik, / elérkezik, ne leljen álom – / elérkezik ébren találjon / a felezőidőm*”).<sup>41</sup> Így lesz a szöveg maga is bújócska, az olvasóval bújócskázva. A „*szerelmes feled, párod*” a *Pogány zsoldtárok* hangneme, s a szerelmi nyelvezet újfent halálvárássá válik.

A rím erőteljes jelenlétét a *Felezőidő* kapcsán a recepció is kiemeli. A kötet versei közül a rímre mint költői eszközre *Az orrbavágás elmarad* című vers reflektál. A cím, rím és a vershelyzet könnyedségét tematizálja Szilágyi Domokos, de egyértelműen szerepet szánva a könnyednek látszó költői eszközöknek, s szinte szájbarágósan tárja elénk, ars poeticaként: „*Címem, rímem, ím, egy szálíg / égő kérdőjellé válik.*” A posztumusz versek között felerősödik ez a tematika, s több versben is az írás aktusa teremti meg a vershelyzetet: *Fehér borral, Verset írni, A versírás is, Nincs már neköm.*

Cs. Gyimesi Éva az *Életre* című első rész alapján lírai számvetésről beszél, melyben a „költő szinte tételesen vall a transzcendens értékekhez való viszonyáról”, számon tartva a „csillagokon túli” lehetőségét is.<sup>42</sup> A hármas vers azonban már nem megengedő, teljesen kizárja a transzcendens távlatot. A feltehetően korábban különálló versekből egybefűzött ciklus címűül választott *Háromság*, a Szentháromság szinonimájaként és a mesék, mítoszok legfontosabb szakrális számaként olyan konnotációt von a vershez, mely megerősíti, hogy minden lehetséges utat kipróbált. Az első rész címváltoztatását értelmezhetjük ennek hangsúlyozásaként, de az új cím felidézi József Attila *Reménytelenül* című versét is, összebb vonva az első és harmadik részt: család nélkül próbál szétnézni, könnyedén – nem remél. Akár a *Felezőidő* végső konklúziójának is tekinthetjük.

Szilágyi Domokos *Felezőidő* című verseskötete 1974-ben jelent meg. A levelezéséből fennmaradt megjegyzésekből kalkulálva valamikor nyár végén, ősz elején jött ki a nyomdából.<sup>43</sup> A kötetéről nem túl lelkes véleményt ír Ilia Mihályhoz intézett egyik levelében<sup>44</sup>, holott épp neki számol be korábban töle oly ritka, pozitív szavakkal arról az aktív, ter-

41 „*Szándékosan döcögtem, ismétlem, keresi az odaillő szót, és mert minduntalan csak a halálad jön a szájára (...)* És akinek oly könnyen áll rímfüszerezésre ajka – gondoljunk csak a Pogány zsoldtárok Nyugat-könnyedségű sorvezéződéseire –, most a könnyebb megoldást elveti!” Szokolczay Lajos, i. m. 65. o.

42 Cs. Gyimesi, i. m. 148. o.

43 „*Térjünk a tárgyira. Új kötetem (Felezőidő) megjelent. Kb. 3 hét múlva kapom meg a tiszteletpéldányokat, s akkor majd küldeni fogok. Nagyon szép pófájú kis könyv, kb. 14×14 cm; Deák Feri (ő tervezte a Sajtóértekezletet is) Angliából hozott betűket a borító- s a címlaphoz.*” – Kolozsvár, 1974. szeptember 27. Szilágyi Domokos Czjzek Évának írott levelei. Közreadja Hafner Zoltán, *Vigilia* 2003/1.; „*Új kötetem megjelent; még nem kapható, de amint lesz, küldeni fogok.*” – 1974. okt. 2. Ilia–Szilágyi.

44 „*mert – külséjétől eltekintve – enyhén gyöngé*” – 1974. nov. 15. Ilia–Szilágyi.

mékeny periódusról, melyben ez a kötet megszületett.<sup>45</sup> Mintha ez a lendület a verseken is érződne, sok az (szinte) egymondatos, egy lélegzetre írott szöveg. Feltehetően a pénzügyek is rászorították egy gyors kötetmegjelenésre. A lendület nem fogy el, több levélben is ígéri a következő évre újabb verseskötetét.

Az *Ami páros* című verset az összegyűjtött versek 1973–1976 című fejezetébe soroltam, hiszen a *Tiszatáj* 1974. májusi számában jelent meg. Az Ilia Mihálytól kapott levelezésben talált gépiraton együtt szerepel a *Kyrie*, a *Quasi una fantasia*, a *Mária anyácska* és a *Birtok* című versekkel. A lapon nem szerepel évszám, s nem is párosítható egyértelműen egyik levéllel sem, tehát pontosabb datálásra egyelőre nem nyílik mód. Abból azonban, hogy a *Felezőidőben* olvasható ebből a csokorból a *Kyrie* és a *Quasi...*, valamint, hogy a *Birtok* című vers része lett a *Skizofrén Európa* című, a *Tengerparti lakodalomban* megjelent ciklusnak, arra lehet következtetni, hogy korábbiak a szövegek. Csupán a *Birtok* című vers alatt áll dátum: 1972. szept. 23. Ez jelentheti, hogy elkülöníti az egyetlen valamivel korábban írt verset, de – figyelembe véve, hogy általános gyakorlatként nem datálja Szilágyi a verseit – utalhat csupán a konkrét vershelyzetre (nyugati út).

Ugyanez mondható el a *Psalmus CLI* és a *Háromság* szövegek keletkezéséről is, hiszen a társaságukban olvasható versek szintén szerepelnek a *Felezőidőben*. A *Háromság* című vers két része megjelent a posztumusz kötetekben. Mivel a vers különálló részei kerültek a kötet szerkesztők kezébe, feltételezhető, hogy a szöveg később állhatott össze triptichonná. A *Kényszerleszállás* kötet szerkesztője nem nyújt támpontot, hiszen a *Kiadatlan versek* fejezet évszáma (1956–1976) lefedi a teljes költői pályát, s a *Tengerparti lakodalomban* sem találunk évszámokat. Kézirat, gépirat nem került elő a szerkesztői levelesládából, nincs támpontunk, csak feltételezéssel élhetünk.

Ha elfogadjuk, hogy a kötetbe szerkesztett versek többletjelentést nyernek, akkor releváns kérdés, hogy miért nem kerültek bele a fent tárgyalt versek a *Felezőidő* című kötetbe. Az így feltett kérdés implicit módon mégis azt jelzi, hogy elsődlegesebb szövegnek tekintjük a költő által „szentesített”, kötetben megjelent verseket, holott az *Összegyűjtött versek* szerkesztésénél is arra törekedtünk, hogy filológiai egyenrangú szöveggé olvassuk az életmű egészét.

A *Felezőidő* a számszimbolikát figyelembe véve nem bővíthető tetszőlegesen, de a kötöttség csak a keretre vonatkozik, véleményem szerint nem beszélhetünk olyan szigorú kötet szerkezetéről, hogy más vers ne kerülhetett volna be a kor terméséből.<sup>46</sup>

Láthatjuk, hogy a három versben sok ponton találtunk kapcsolódást a *Felezőidő* kötet szövegeihez. A motivikus érintkezések, a poétikai eljárások hasonlósága megerősíti a *Tiszatájban* megjelent verscsokrok keletkezésének közelségét, de mind a motívumok, mind a versformák tekintetében a *Tengerparti lakodalom* vagy a posztumusz publikált versek között is sok a párhuzam: a „kicsi és finomvegyes” könyv<sup>47</sup> tehát pillanatfelvétel, egy metszet a korszakból. Úgy gondolom leginkább a *Háromság* illik bele a kötet hangnemébe,

45 „két hó alatt összeütöttem egy kötetet” – Kolozsvár, 1973. júl. 7. Ilia–Szilágyi „most formában vagyok, 2 hó alatt megírtam egy kötetet.” – Kolozsvár, 1973. júl. 30. Ilia–Szilágyi.

46 Bár a kötet tartogat még olyan összefüggéseket, melyeket itt nem volt tisztünk számba venni. Kézenfekvő lenne például mint lírai életrajzot boncolgatni: a születés–halál keretversek, a költői létmódra reflektáló versek, akár konkrét verseskötetre való utalás (*En, azki...*), bizonyos életrajzi motívumok (melyek szinte kimutathatatlanok általában Szilágyi verseiben) erre predesztinálják a kötetet. Érdekes párhuzamokat kínálhat Babits két korai, *Levelek Írisz koszorújából* és a *Herceg, hátha megjön a tél is!* kötete, számos ponton érzékelhető a költőelődj jelenléte: mottó, idézet, versszerkezet, a körforgás, a halál motívuma, a *Pogány zsoldárok* egy levél tanúsága szerint: „Szép Babits-versek!” Kolozsvár, 1973. V. 28-án – Ilia–Szilágyi-levelezés.

47 *Visszavont remény*, 118. o., még l. a következő lábjegyzetet.

verstípusai közé. A *Psalmus* inkább a *Tengerparti* verseinek világát idézi, biblikus hangneme, műfaja utalhatná a *Felezőidő* darabjai közé. Az *Ami páros* ritmusa s költői képei kicsit idegen a kötetből, a *Jajveszék* hozható fel párhuzamként ebből a korszakból, rímei azonban a *Felezőidő*höz hasonlóan erősen funkcionálisak.

A poétikai megközelítés mellett gyakorlati szempontokat is mérlegelni kell. A Méliusz-levelezésben találunk panaszkodó megjegyzést a cenzúrára, a *Psalmus* esetében elképzelhetőnek tartom, hogy nem ment át a rostán.<sup>48</sup> Szilágyi Domokos szövegeihez való viszonyát ismerve előfordulhat, hogy bizonyos kéziratok elvesztek, nem maradt példány Szisznél, ahogy a *Boltozatok* és *Istenfiók* című versei esetében is történt egy levél tanúsága szerint<sup>49</sup>, de Nagy Mária egyik interjújában<sup>50</sup> is említi, hogy nem törődött a kézírataival, és a Mészáros József-levelek<sup>51</sup> is ezt bizonyítják.

A már idézett megjegyzés szerint 2 hónap alatt készült el a kötet<sup>52</sup>. Nagy Mária visszaemlékezése szerint a *Pogány zsoldárok* '73 májusában született<sup>53</sup>, ennek környékén keletkezettek a kötet többi versei is, a Kolozsvárra költözés<sup>54</sup>, a Nagy Mária-kapcsolat kezdetén. A változás értelmezésem szerint inkább a munkakedvet szabadította fel Szilágyi Domokosban, ritka kivételként jól érzi magát<sup>55</sup> – nem a tematika jelzi az új helyzetet.

---

48 „Átment a kötetem, persze kiherélve. Főleg az istenes dolgok. Én csak egy sorhoz ragaszkodtam (egy ciklusból: »Mária, könyörögj érettünk«), és persze, épp ezt akarták kidobni.” – Kolozsvár, 1972. VII. 12-es dátum szerepel a *Visszavont remény* 118. oldalán közölt levél alatt, de bizonyosan tévedés, mert a vers (*Pogány zsoldárok*) 73-as, a kötet pedig 74-ben jelent meg. A következő hasonló megjegyzés – „borzalmasan kiherélték” – már 1974. november 6-i dátummal olvasható, *Visszavont remény*, 136. o.

49 1972. VII. 1. dátummal ment a levél, melyben a Lilla-verssel együtt megjelent két vers kigépelltetését kéri („nincs példányom belőlük”). A két vers címét nem említi, a dátum elírás, a levél mindenképpen 1973-as.

50 „általában mindent eldobott, miután megjelent, a gépelt kéziratot is” – Beszélgetés Nagy Máriával, i. m. 70. o.

51 „(...) hanyagságom folytán nemhogy az írtam és fordítottam könyvek, de még a jegyzékük sincs meg.” – Szilágyi Domokos Mészáros Józsefhez; „itt küldök nyolc verset. Arra kérlek, írd meg, közöltök-e, s mit s mikor. Ha nem, nagyon kérlek, küldd vissza, mert nincs más példányom belőlük.” Szilágyi Domokos Székely Jánoshoz, in: Mészáros József: *Szilágyi Domokos hagyatékából*, Látó 1996/7. 84–101. o.

52 L. 45-ös lábjegyzet.

53 „A Pogány zsoldárokat 1973 május közepén írta. (...) Lement a gyerekekkel a tömbházunk mögött még dúló építőtelep kies vidékére. Láttam az ablakból, hogy egy kövön ül és kőrmöl, aztán feljöttek, és ideadta a verseket, azzal, hogy ezt neked írtam. – Hányat írt először? – Mind a tizenötöt egyhuzamban írta.” – Nagy Mária, i. m. 70. o.; l. még 28-es lábjegyzet.

54 „Én – említettem – ismét kolozsvári polgár vagyok” – 1973. V. 29. líra–Szilágyi.

55 „Én még fél lábbal Buk.[arest]-ben állok (költözésileg), és rengeteg a munkám, de most megy jól, kopogjuk le, jól is érzem magam (eltelkintve a reumatogén mikroklímától [ez már Kolozsvárra vonatkozik, megj. Sz. Zs. J.]).” – 1973. jún. 12. líra–Szilágyi.

## Psalmus CLI

*Isten, ki e földre löktél  
s ezer száakkal kötöttél  
hozzá, – mért, hogy élhetetlen,  
aki elmetélhetetlen  
tőlük, halni gyáva –:  
Isten, ennyi halhatatlan  
csupán, amért éltem adtam?  
Mért játszol hiába?*

*Istenem fényes fogvatartóm,  
testem bilincsedbe hajtom,  
bilincsedbe nincsen-lelkem –  
mindenemben kínra leltem,  
– volnék inkább árva!  
Tartasz csak játékszerűl, ten  
árnyékodban elmerülten –  
mért játszol hiába?*

*Isten, kinek úgyse kellek,  
mért bódítsz földi szerelmek  
föl-fölvélő, lehúlló,  
meg-megújuló, kimúló  
méreg-mámorába?  
Várja lakóját a föld is,  
mit számít, akárha ölt is –  
s Te játszol hiába.*

*Istenem, ki földhöz kötve  
tartasz foglyul már örökre  
vagy fölötte vagy alatta,  
mint ki mindenét eladta,  
üres éjszakába  
lökve, végleg virradatlan,  
önmagam örökbe adtam.  
Játssz tovább hiába.  
(1974)*

# Háromság

## 1. Reménytelenül

*Elzártam magam elől az utolsó utat,  
a csillagokon túlit, hol hiába kutat  
fürkész szem, okos eszköz, fáradatlan elme,  
hova nem követhet földiek égi szerelme,  
hova el nem hatol más, csak vágy, csak fájdalom,  
és nem enyhíthetem, hiába fájlalom,  
jaj, nem enyhíthetem – elzártam, és mint senki se,  
lettem az elmúlásnak reménytelen szerelmese,  
ha kérlelem is, életre lehelő csókot ad.  
Elzártam magam előtt az utolsó utat.*

## 2. Földiek

*Babaketrec, poklocska,  
poklocskám,  
égő csipke-  
bokrocskám,  
hol én kárhozom  
beléd,  
hol te szállsz alá  
az ég  
sugarából,  
csipkebokron  
lánggal égő  
kicsi poklom.*

## 3. Végül

*Akad itt elég rím, ócska,  
itt-ott elvéve egy jócska,  
tarkabarka szent bújócska  
rakta mindet sorra-szerre,  
egymásután, nem egyszerre,  
hol te voltál a hunyócska,*

*kis hunyócska, hunyva háltál,  
ébredésre megtaláltál;  
ócska-jócska-szent bújócska,  
ezt dalolja, íme, ócska  
rímek röptén – megtalálod? –  
Szerelmetes feled, párod.  
(1973)*

## **Ami páros**

*Ami páros:  
kétszer is.  
Pilla-záros  
ékszer is,  
ami könnyként  
alágördül,  
lásd, időnként  
tavasz zöldül  
temetőben  
a rügyön,  
föld feletti  
ürügyön,  
pilla-záros,  
ami volt,  
ami páros,  
ha a hold  
ékszerül csügg  
ma a holt  
fejfáján – jel,  
ékszer is;  
párost élni  
kétszer is.  
Ami páros,  
csupa vér,  
Ami véres,  
az, az él.  
(1974)*

# Kabdebó Lóránt

## Különvélemény a Különvélemény költőjéről (Simonyi Imre kilencvenedik születésnapjára)

*nem a „világ” nem a „lét” nem a „többiek”  
nem a „Hatalom” s nem a „Korlátoltság”:  
magad vagy egyre tűrhetlenebb  
a Világban a Létfen merthogy nem a tied  
sem a hatalom sem a korlátoltság  
s: nincs a létben E-Világi-Rangod  
ám HANGOD mégis oly messziig hallik  
mint a félrevert falusi harangok  
ha asztagtűz vízár ellenség törne  
TIÉIDRE*

(Simonyi Imre: Vallomás tíéidnek)

Valaha valahogy elkerülte figyelmemet. Azt tudtam, hogy Gyulán él egy jelentős költői egyénisége irodalmunknak, de valahogy mindig helyi jelenségeként tudatosult csak emlékezetemben. Hogy az ő esetében ez a Gyulán lét lehetett annyira meghatározó helyrajzi azonosítás, mint Villon esetében mondjuk Párizs, arra csak azóta gondolok, amióta e lap szerkesztője rákérdezett – fel se tételezve tájékozatlanságomat –, közeledvén kilencvenedik születésnapja, nem írnék-e valami emlékeztést a költőről számukra. Elszégyelltem magam, tájékozódni kezdtem, aztán mindjárt beleakadtam a költő egy valahai mondatába, válogatott kötete megjelenésekor írta vagy mondta: József Attila óta a legjelentősebb eseményként jelölve meg azt („Gyűjteményes kötetéről, a Különvéleményről például úgy vélekedett, hogy ez volt »a legtöbb, ami J. A. óta történt«. (Levél Békésnek, 1987. 07.)” – idézi monográfiája, Csibra István). Ennél pimaszabb kihívással nem lehetne provokálni utókorát. És hátha nem csak provokáció. Lehet az igazság – valamiféle – kimondása? Megismerve bizony rájöttem: igaza lehetett! Sajátos módon ő lett az ellen-József Attila költészetünkben.

Ellen-József Attila? Paradox történet: József Attila még a szabad alkotási mód korának költője volt. A körülmények és – azon mindinkább túlnóve – a létezés távlatossága határozták meg alkotói fantáziája nyelvezetét. A „pontosan, szépen” igénye irányította fogalmazását. Törvényt szőtt verseiben: „ahogy a csillag megy az égen”. Csak hát azt is észrevette: „a törvény szövedéke / mindig fölfeslik valahol”. A létezés rendje emberi szellem számára végül is felfoghatatlan. De amikor verset írt: felfoghatónak vélte. Amint példaképe és kortársa, Szabó Lőrinc később – szinte az ő nevében is – belátta: „De, hogy a / Mindenség is csak egy Költő Agya, / úgylátszik, igaz.” De a fogalmazás szabadsága lehetővé tette számára (számukra) a pontosságra törekvés kettős módját: a törvénytmondás egyszerűségét, és egyben ugyanannak a grammatikailag megszerkesztett dialogicitását, sőt polilogicitását. A pontosság másik oldalát. Szerintem ennek belátása okán maradt töredékben a „pontosan, szépen” folytatásával, „ahogy a csillag megy az égen”. Ez a beszédmód csak a hagyományos – felvilágosodás kori, Kepler-Newton-féle – világnézet utánmondása lenne ugyanis.



A mikro- és makrouniverzum megfigyelt és sokszor fel sem fogható huszadik századi csodái és mutációi ebbe bele nem férhetnek. De közben a „Költő [Költők!] Agya” is mozgott tovább. Jöttek a század utolsó harmadában a költészet új eseményei: a *Halott feketerigó* szellemiség-szabadságharca, szexuális fölzsabadultsága, Tandori „vágóasztala” és verebei, meg formálódtak Petri György dadogó filozófiai „magyarázatai”. Hátterükben a „babonák napja” „a szocializmus korszakában” – a szabadságmegvonás ideje, a csodálkozás kiiktatása: a körbebeszélés kényszere.

Régi, sok évtizedes értelmiségi játék: hogyan élte volna meg a kommunista rendszer valóságát József Attila? Eljátszottunk, sokan, sokszor a gondolattal. Csak azt nem vette senki észre, hogy itt volt számunkra – csak nem tudatosítottuk – Simonyi Imre. József Attila-i versmondási igénnyel: a szabadság-talanság, a beszédmód-megvonás korában. A totalitárius rend körülményei között. Amikor „*Magányod / barlangját kard kutatja át.*” Amikor nemcsak a »miről beszélsz« – tehát a téma – hasad meg, feslik fel mindig valahol, hanem éppen a »hogyan beszél« pozíciója is bizonytalanra válik. Nemcsak filozófiailag, de etikailag! Simonyi Imre megfogalmazásában:

*Nem volt nagyobb, mint a többi nagyok.*

*Ám esténként nem csupán szelleme*

*lépett a színre, ámde jelleme*

*is (szemérmesen) véle ballagott:*

*kissé mögötte, kissé benne, kissé*

*jobbra tőle, vagy a bal-szegleten*

*megállt e Jellem (majd' hogy félszegen)*

*s mégis oly göggel, hogy szinte klisé-*

*ként zörrent a partner (még a jobbak is)*

*s lehetett szerep, „paukolás” hamis;*

*(hány rossz szerző! Hány silány rendező!)*

*ő mellőzvést minden nagy áriát*

*-- látszólag kisujjból kirázott mágiák: –*

*EZ volt! S ebben volt: utol-nem érhető.*

-----

----- *És hogy épp erénye*

*fordult fonákra; s azt rótták ellenére:*

*ugyanaz maradt – ugyanazzal szemben!?*

*– Nem arra ügyelt: mit kíván kor-tanára*

*feleletül, de saját hit-tanára*

*okítá azt – a kórosat! – e Jellem.*

-----

*Mert aki nagy: az mind a legnagyobb!*

*(Nincsenek sokan!) S ha nem nagyobb: különb volt.*

*Mert akár együtt, akár pedig külön volt:*

*arról beszélt, amiről hallgatott.*

*De MELLÉ nem beszélt! És EL nem hallgatott!*

*És úgy volt együtt, hogy mindig külön volt.*

*S akár együtt, akár külön: különb volt!*

*S ha vallott: úgy – vallatót vallatott.*

*Tudta, hogy egyedül van. S e hiány*

*épp az, hogy akár együtt is lehetne:*

*a többi (tizenkilenc?) egy híján*

*maradna hús... mégis, jaj: akkor is!*  
*Együtt: kikkel? Külön? De Tegnap is! Ma is!*  
*Órület! Elvisehetetlen! – Elviselte.*

Míntha éppen dadogna!? Egyre pontosabbra igazítaná a kimondás pillanatában minden szavát. Ezáltal lett ő – az ő szövege – az *ellen*-mondás. A megfigyeltlen mégis beszélés vállalója. És a megvallás épp oly sikeres megvalósítója. A rabságban fogalmazó „hit-tanár”, aki nem a »mit«-re figyel, hanem a »hogyan«-ra. A kimondás hogyanjára. Mert számára ez a sors adatott: figyelni, vigyázni arra, hogyan tudja felvállalni a mondás lehetőségét. Mivel „mást nem tehetett”. És Kosztolányi tanúsítványát követve: „*s mert nem lehet már jobban sírnia*”. József Attila a tudást kereste, Simonyi Imre a kibeszélés tudását mutatja fel. Mondja és mondja sajátos retorikájával: rá-beszéléssel.

Nem véletlen, hogy a fent idézett vers is egy színészsirató: *Rekviem Tímár Józsefért*. Verseit olvasva színész hangján mondom magamnak, mintha színpadról hallanám. A nagy önmagukat igazítóan fogalmazó, Hamlet-típusú monológok stílusában. Amint kimondva, mindig arra a bizonyos – Arany János fordító-szavával: – „bökkenő”-re figyelmeztetne. Őt nem a »hol lenni?«, hanem a »hogyan lenni?« – azaz hogy: „lenni vagy nem lenni” ebben a környezetben etikája izgatja. A mindig provokálóan jól öltözött megjelenésének az előkészületei izgatják, a kimondhatás tükör előtt felpróbált redői és igazítottasága. Nehogy valami kifogásolnivalót találjanak. Nehogy valami foghatót rajta. Nem deklamál, inkább a próbaszobában mondja-mondogatja készülő szövegeit. Mint ahogy ezt a Tímár Józsefre emlékező versét is összehangolja, illesztgeti, hogy végül is egészében kimondhassa a diktatúrák korának talán legnagyobb hazai költeményét. Annak az Illyés-féle *Egy mondatnak* ikertestvérét.

Költészete annak a Németh László-i dramaturgiának a megfelelője, amely a leírt szöveg etikai tanulságát egyben a környezettel szembeesítve rögtön meg is kérdőjelezi. Nem a Jellem képzetét, hanem éppen hatékonyságát. Most már egy másik VII. Gergely-alakításra utalok, hiszen Tímár Józsefét ma élők már nem ismerhettük. De én láttam Gábor Miklós alakítását a kecskeméti színházban. Amikor az utolsó szavak mondása közben („*Szerettem az igazságot, gyűlöltem a méltánytalanságot, ezért halok meg száműzetésben*”) kérdőjellel görbedve teszi kérdésessé a Jellem hatékonyságát. Éreztetve a jellem távlatosságát és a történelmi hatás majdani kibomlását is, de jelezve a konok következetesség jelenbeli megalázottságát is. Rákérdezve: a megérte-e »keserű pohár« jellegű számvetésére. Isten fiára méretezett feladat, ember csak pojáca-köntössel veheti magára. Élhet-e másképp a Békés megyei Gyulán egy nagy költő?

Pedig tudott volna a szabadsággal is élni, azt is tudta, amit József Attila tudott. Tudta a legkisebben is felfedezni az univerzumot. „*Vízcepp az ég, vízi a szél*” – szoktam volt szerkesztőként mondani kezdő költőknek: itt kezdődik a vers. És hát persze itt is végződik. Simonyi Imre a maga Gyula-Párizsában így éli meg ezt az univerzumot:

*Egy este olyan volt a város*  
*Mint az a régi térdig-sáros*  
*Mint az a mandulavirágos*

*tán holnap este volt ilyen*

Hogy is merte volna másképpen hozzá mérni önmagát? De azt is tudta, hogy nem erre az epigonságra született, neki *mást* rendeltetett kimondani, és *másképp*, a maga dadogós-próbálós módján – mégis a merészség öngerjesztő retorikájával:

*azt nem lehet tudni pontosan  
hogy: mikor  
azt se hogy egyáltalán:  
mi  
s hogy tulajdonképp:  
miért  
de mintha közben elveszett volna itt  
valamikor  
valami  
valamiért*

Olvasom egy emlékezésben (Kis Ottó emlegeti az *Eső* Simonyi Imrének szentelt számában), hogy a *Rómában történt valami* éppen az etikai és az esztétikai hogyanra egyként finnyás szerzője „megnyugvással” olvasta a postázott Simonyi-verseket. Márai kintről tudta értékelni –, de Simonyi Imrének itthon, bent kellett ezeket a szövegeket létrehozni: kimondania, és kiadhatóan mondania.

Még hozzá úgy, hogy legszűkebb hazájában, leginkább saját otthonában nagyítóval figyelik minden megnyilvánulását. Utóbb fel is fedték a körülnyalazó spicliszövegeket. Ő nem ismerhette a róla készült konkrét jelentéseket, de tudta az árulás, a behálózás keserű rendjét. Érezte és verssé fogalmazta megérzéseit. Nem sunyi ravaszsággal, hanem szembeszálló nyíltsággal mondta ki szövegeit. És csodák csodájára: meg is jelentek előbb-utóbb ezek a művek. Simonyi Imre a kimondás zsenije volt a totalitárius rendszerek uralma idején.

Valahai szerkesztői szememmel olvasom most nagy-nagy meglepetéssel verseit. Két költő volt, aki »azokban az években« nyíltan megírt mindent itthon. Jánosy István és Simonyi Imre. Jánosy korábban alkoholmámorban, utóbb, józanodván álmaiban élte át, amit mindenki elől a megtorlás titkos gépezete rejtett: érzékeny idegrendszere Jung-megfejtésére méltó álmokban látta és írta át versébe közössége szenvedéseit. Simonyi Imre kisétálta magából, sétái közben mondogatva szavak mágikus terében ugyanezt a szörnyekkel teli világot.

Nemcsak a Jellem embert próbáló erejéről beszélt közben, hanem éppen a kor embert nyomorító körülményeiről is. Két évtizede nem tudunk mit kezdeni a besugásos hálózat-tal. Simonyi Imre verseiben nyíltan kimondva olvashatjuk tényeit. Ő bemutatta az őt vizslatók gyűrűjét. És benne mindez az 1986-os válogatott kötetében. Szerkesztőként – utóbb is bevállva – visszariadtam volna ezektől a nyílt kártyákkal-szavakkal játszó szövegektől. Rómában történt valami – pozitív értelemben is: Márai örömmel olvashatta ezeket a szókimondó, és a kimondás módját oly zseniális módon feltaláló verseket.

És hozzátehetem kritikusként ma már: a versek esztétikai értékben azóta semmit sem veszítettek. Nemcsak etikai értékük válik méltathatóvá utóbb, hanem a megformálás esztétikai mikéntje is igazolja az oly igen finnyás Márainak a költő kötődését viszonzó gesztusait. Sőt annál is többet. Amit Márai sem volt képes érzékelni, de helyette a költő kénytelen kimondani provokáló méltósággal: versbeszéde valóban eseményt jelenthet a József Attila utáni időszak irodalomtörténetében.

Ahogy olvasom, lapozom Simonyi Imre verseit, csodálom valahai saját válogatói szigorát a *Különvélemény* című, a *Különbéke* Szabó Lőrinc-i – szintén elkülönülő – címválasztáshoz feleseléssel kapcsolódó, az ántivilágok ellenében összeállított és megjelentetett kötet esetében. Majd mindegyik versről külön-külön is szívesen el-elgondolkoznék: mint valahai kortársuk, és mint mai utókoruk olvasója egyként. A Tímár József-émlékverset könnyű szemtanúként igazolni. Magam is láttam az utóbb betiltott *Széchenyi*-drámában szenvedni,

láttam Tolnay Kláritól a *Nórában* búcsúzni, megköszönve a tüzet, és egy országgal együtt gyászoltuk az első teljes tévéfelvételű dráma adását nézve, *Az ügynök halálát*. Hallhattam éppen egyet-mást a nagy színész miskolci száműzetéséről is. Timár Németh László drámai zsenijének színpadi mása lehetett, míg lehetett. Egy nemzet nyilvánosságából zárult a korszakot megidézõ klasszikus nagyságrendű vers modelljévé.

De most hadd beszéljek egy másik versrõl, amely keletkezésekor csak a költõ és szûkebb környezete – no meg a hálózatot mûködtetõ tartók – által ismert személyeket fogta be versébe. A „*Kis*” *Blanár* című apró képek balladájára gondolok.

*És akkoriban a gyulai éjben  
Blanár doktor, „a kis-Blanár”, a bolsi,  
szapora szó s kéz-lábbal szavatolni  
merte már harmincnyolcban: „Negyvennégyben  
Fény gyúl ki az ezeréves setétben!”  
S a finom úr, ki olykor közbeszólni  
merészelt halkán: „El-nem-hamarkodni  
doktor! S fálnak ne fejjel! Túl nem élem,  
ha valamely örültség!... Érti!? Féltem!”  
– „Tán a túlvilági elkárhozástól,  
apát úr?” – ironizált, mint ki biztos  
a dolgában; deznált kis népbiztos. –  
– „Ó, nem, doktor, ó, nem, egészen mástól  
– szõlt a nagy pap borongón: Apor Vilmos –  
az e-világi megcsalattatástól!”*

Hozzáteszem: nem is élte túl a finom úr. Háttéranyagként pedig – mert a „gyulai” történethez, mint a „párizsiakhoz”, sõt a „londoniakhoz” is, ehhez is kell – Simonyi Imre két emlékezésébõl idézek: „*Gyulán (a két világháború közötti városban) három igaz ember élt: Apor báró (a szegények plébánosa), Blanár doktor (a szegények orvosa) és Erdõdi Lajos (a szegények ügyvédje). Mindhármán polgárok voltak, s a szegények istápolói.*” „*A második világháború alatt zsidómentõ voltam, ezért bolsinak számítottam. Szegény Blanár azt hitte, én leszek majd az embere, a második, mögötte a pártjában. Amikor megtudta, hogy nem vagyok kommunista, többet nem állt velem szóba. Aztán '50-ben, amikor õ maga is megcsõmörölt az egészsõtõl, odajött hozzám az utcán, kezét nyújtott és csak ennyit mondott: »Magának volt igaza!« Fél év múlva, 1951-ben öngyilkos lett. Elhíresztelték, hogy szívroham végzett vele, de tudom, hogy meghasonlott, elege lett az egészsõtõl, bevett egy csomó gyógyszerrel és kész. Mondja, Erdõdi Lajosról tudott valamit? – Nem.*”

De mint minden jellegzetes „kis”, „helyi” történet (és Simonyi Imre apró képei, drámai rögtönzései ilyenek) egyben az egyetemes történet része is. Kapcsolódnak. Apor Vilmos már „helyi” plébánosként, 26 évesen tett szert nagy tekintélyre, mikor a román katonák túszszedõ akciója után az elfogott gyulai polgárok ügyében – többedmagával – kieszközölte a túszok szabadon bocsátását. A háború megindulásakor XII. Piusz pápa gyõri püspök-ké nevezi ki, 1941. február 24-én, 49 éves korában Gyulán szentelték püspökké, március 2-án ünnepélyes keretek között vonult be Gyõrbe. Serédi Jusztinián bíboros 1941 elején õt bízza meg a Magyar Szent Kereszt Egyesület elnökségével, amely testület az egész ország területére kiterjedõen a keresztény hitre térõ zsidó polgárok ügyével foglalkozott. A német megszállás és nyilas hatalomátvétel után felekezetre és etnikumra való tekintet nélkül személyesen kelt a kiszolgáltatottak védelmére a német és nyilas vezetõkkel szemben. Aztán 1945. március 28-án megkezdõdött Gyõr ostroma. Március 30-án, miután a rezidenciájára

menekült asszonyok kiadását megtagadta, egy szovjet tiszt dulakodás közben halálosan megsebesítette. Április 2-án, húsvéthétfőn, hajnali 1 óraker belehalt sérüléseibe. Holttestét a karmelita templom kriptájában csendben eltemették. 1948. november 24-re volt kitűzve testének ünnepélyes felhozatala a karmelita templom kriptájából. Az ezt megelőző napon azonban a város és a rendőrség írásban megtiltotta a felhozatalt. Csak 1986. május 23-án helyezhették a székesegyházban ünnepélyesen végső nyughelyére. 1997. november 9-én II. János Pál, a pápaság történetének egyik legfényesebb tisztségviselője avatta boldoggá a vatikáni Szent Péter téren.

A vers keletkezésekor és megjelenésekor a mártír püspök, a világegyház későbbi szentjének neve egyetemes tabunak számított. Apor Vilmos nevét és alakját mint plébánost, címzetes apátot emelhetette be versébe Simonyi Imre, „helyi nevezetesség” mivoltában. Hogy kisírjon belőle. Sorsával, még inkább pedig figyelmeztetése egyetemes igazságával. Amelyet a harmadik »igaz« gyulai polgár, Erdődi Lajos jelleme és sorsa jelképezhet, az a valahai baloldali, akinek neve még helyi nevezetességeként sem jelenhetett meg a versben. Nem véletlen, hogy Simonyi 1956-os perének nem gyulai származású jóindulatú ügyésze idézett emlékező beszélgetésükben a költő kérdésére (ismerte-e?) »nem«-mel felel. Erdődi Lajos a vers ki nem mondható témája, a mérleg nyelve, a hős és áldozat, a Tímár Józsefek fajtájából való Jellem. Nagy műveltségű, kitűnő felkészültségű ügyvéd, aki bábáskodik a népi írók mozgalmának elindításánál. Majd részt vesz a baloldali agrárreform kidolgozásában, melynek gyakorlati megvalósításáért minden fórumon, szervezetben küzd. A II. világháború alatt szerepvállalásaiért kommunistának bélyegezték és bebörtönözték. A háború után, amikor Magyarországon épp csak elkezdődött a bolsevizmus, ő már nem akart kommunista lenni: sokszorosán, határozottan visszautasította, hogy a megszálló, diktatórikus hatalom szolgálatába álljon. Ezért az egyik első koncepció per áldozataként tíz év átnevelő munkaszolgálatra ítélték, melyet a szovjet gulág táboraiiban kellett letöltenie. Hazatérése után állandó megfigyelés alatt állt, és bár a kapcsolatait a politikamentesség alapján a minimálisra korlátozta, egyik barátjának írt levele miatt izgatás vádjával 1960-ban húsz hónap börtönbüntetésre ítélték. Végül a sok megpróbáltatás, csalódás lelkileg is összetörte.

A felidézett versben a kimondott és kimondhatatlan három „igaz ember” között, mellett, életkorban mögöttük persze ott él, lélegzik, véleményt formál a versével rájuk tekintő tanítvány – maga a költő: Simonyi Imre. Amint ama nagy Tímár-siratóban fogalmazza, beleélve saját – szinte párhuzamosan alakuló – életét is a mintákba, a kisvárosi nagy mágusokba, és a közismert történetű közszerelő, a háború előtt vitázó szavai miatt a színpadról letiltott, majd a bolsevista fordulat idején, mert 1949 szilveszterén a Magyar Színházban elszavalta a *Szótatot*, ismét állásából felfüggesztett színész sorsába:

*A jellem – mondtam – de az bizony!  
S az ízlése! S ítélőképessége!  
EBBŐL állt világnézete. S: hogy nézte  
a világot. S: látta! S eltölté az iszony.  
S volt azontúl – igazságérzete,  
s hajlama a kockázatoállalásra.  
S hogy: Jó-Ügyért; azt bizton garantálta:  
gerincből-nőtt mellbőségmérte.  
S ennek (tudta!) nem bére, de ára  
lesz, és mégis köpött a világra.  
(Annyit is ért az!) – „Mától gyermekem  
(ordítá egy ripőknek ama Anna-bálba;*

negyvenkettőben!) – zsidónak nevelem!”  
S rá hét évre: a Szózat! – Rendületlenül!  
Hazádnak! – Kerül: amibe kerül.

És a mérleg? Mint a kisvilágban, mondjuk épp Gyulán, hasonlóképp a nagy színpad világában szintúgy:

Sokba került! Megérte? Meg-nem-érte?  
Nem azt fontolta: hány krajcár a bére?!  
Önmagát dobta mindenkor a latra!  
– A „bevétel-rovatban” e hon minden latra  
ott nyüzsgött falánkan körszerű-koncra  
egymást licitálván: kontra-rekontra!  
S a mérleg túlsó rovatán („kiadásba...”)  
egy volt Komédiás áll egymagába:  
most liftboy-szerepben, vagy tán londoner,  
(mit tudom már?) fénykép- vagy szappanügynök,  
s így néz farkasszemet a vakvilággal.  
S bár nem igaz, hogy az nyer, aki mer,  
s ha mégis: annyit – nem kell szembe köpnöd  
magad, ha úgy állsz szemközt – mintha háttal.

Hogyan is történt mindez a költő saját életében? 1956. november 18-án jelent meg a Gyulai Hírlapban *Két pogány közt – egy hazáért* (Nyílt levél huszonötezer gyulai polgárhoz) című cikke, amellyel egyidejűleg Simonyi lemondott a lap felelős szerkesztői posztjáról. „A »két pogányt«: a fasizmus, illetve a baloldali szektarianizmus testesítette meg ebben az időben. Az »egy hazát« pedig – a hűség. Hűség a humanizmushoz, a magyarsághoz, az emberiséghez, a törvényességhez: – egyszóval mindahhoz, amiért élni érdemes... Két évtizedes írói működésem fundamentuma ez a hűség, ez a szolgálat volt. – Tragikum a pedig: – őrlődés a »két pogány«, a két malomkő között.”

És ki ne figyelne fel a csalódott kommunista doktor jellemzésére használt „deznált kis népbiztos” kifejezés háttérben Németh László *Ember és szerep*beli ironikus szembe-sülésére: önmaga és barátai szembesítésére. „Szelíd írók, akikről azt hittem, hogy kenyérgondjaik közt egy barátoktól körülült tea vagy egy röptében testét is elvesztő vers minden örömük, felfedezték magukban a forradalmárt, s érces önérettel magyarították, hogy a marxizmus nem közgazdasági program, hanem az emberiség új vallása. Mindenki a »kapitalista világrend« közeli végére készült, Pest utcáin tízezer kis népbiztos járt, kemény nyakkal és gúnyosan, mint aki zsebében hordja a hóhérkötelet. Természetes, hogy ezt a kötelet mindenki annak szánta, akire valamiért haragudott, s egy éles nyelvű kritikus, ebben a bosszúra készülő íróhadban, gonoszabb burzsoának számított, mint a legkegyetlenebb bankvezér, akit ha elöben gyűlöltek is, de hiúságukba nem szúrt soha bele. Téged is megnyomorítanak, testvér, biztatott az egyik barátom félig intőn, félig kárörvendőn. Jössz te még az én iskolámba marxizmust tanulni, fölényeskedett a másik. A harmadik, akit nagyon megbántottam néhány év előtt, csak annyit üzent, hogy az új rendben engem köttet először fel. Ritkán éreztem olyan undort, mint az irodalmi véglényeknek ebben az infusoria-áramlásában az »új világ« felé. Hol voltak itt a hűség belső fékei, hol volt az az intellektuális lelkiismeret, mellyel az igazi író nemcsak véleményeihez, de e vélemények árnyalatához is ragaszkodik? A nép ennyi önzetlen barátja közt én voltam az egyetlen népgyűlölő, aki a közérzetemmel lassan már nem is a magam, hanem valóban a köz állapotát tartottam számon. Hányan érezték ezek

közül azt a makacs aggodalmat, mellyel az vigyáz ítélete kényes műszerére, aki ezt a műszert egy közösség iránytűjének tekinti? Most, a szocializmus átmeneti visszaesésének az idején megírhatom, hogy a szocializmus minden nagy követelését osztottam és osztom, s ha hivataltos képviselőivel hadakoztam, csak a nyolcvanas évek hozzátapadt szellemét igyekeztem e követelésekről ledörzsölni. Akkor örömmöm telt a dacban, jólesett kihívni a frissen áttért marxocskák haragját; soha nem ingereltem cikkeimben úgy őket, mint ekkor, amikor én is elkerülhetetlennek láttam győzelmüket. Természetesen én is megkaptam tőlük a magamét. Az »új enciklopédiá«-ról szóló előadásomat követő vitában Feuerbachról kezdtek vizsgáztatni, s a Nyugat Britannia-estjén, ahova az egyik szerkesztő kéretett oda néhány perces megbeszélésre, a kiváló munkásíró, akinek a könyvéről akkoriban írtam, szenvedélyes beszédben osztálygyűlölettel vádolt meg. De nem baj, legalább megismertük, fejezte be szónoklatát, s az egész terem tapsolt és helyeselt. Egy kövér lipótvárosi elvtárs, akinek ezerszer több köze volt a tőkéhez, mint nekem, elvtársnak szólította a sértett író, a szerkesztő és a vitavezető pedig hallgatott. Senki sem merte megkockáztatni az ellenvetést, hogy azt a bírálatot, amellyel én az agyamban kialakult »véleménykonstellációnak« tartoztam, másból is írhattam, mint osztálygyűlöletből. Én a közönség előtt egy szót sem szóltam, csak az íróhoz mentem oda a lépcsőházban néhány szelíd szóra: ő érdemelte meg egyedül, aki jóban-rosszban kitartott a maga meggyőződése mellett, hogy figyelmeztessen: van másféle meggyőződés s másféle becsület is."

Hiszen a példaképek között Németh László mindig is a legelőkelőbb helyen szerepel Simonyi Imre rangsorolásában. És hogy a „dezinált kis népbiztos” éppen az „Apor Vilmos” névvel rimel össze? Méghozzá „borongón”? Ironizálva szembesítve-összeolvastva a „kis népbiztos”-t a „nagy pap”-pal? Mintha egy pakli kártyát keverne versében a költő: szórja (szórja? vagy osztja? éppenhogy: illeszti!) egymás mellé a szavakat a versben. Szepes Erika, a verstan egyik legjobb mai ismerője hosszú tanulmányt szentelt Simonyi Imre metrikai megoldásai felfejtésének (*Simonyi Imre, a formaművész*), – magam részéről az oxymoronként egymáshoz csatlakoztatott jelenetek, szavak, személyek, jelzők versbéli kapcsolatára szeretnék utalni. Ahogy külön-külön válogatja a szavakat a nevekhez, főként oda nem illőként rakja egymás mellé őket, hogy azután az egészszel korszakos jelenetet formáljon belőlük. Nem is egy, de két – egymással ellentétes – rendszert egyszerre jellemző, sőt mindkettő távlatos megítélését szolgáló költeménnyé alakítva az apró képet balladává. Formálását tekintve villoni strófájú jelenetként, és a tragédiát dalban elbeszélve Arany János-i értelemben. Figyelem: a versben a szöveg mentén mint válik „finom úr”-ból „nagy pap”-pá, „borongón” megjelenítve az országos elhallgatás ellenében kimondott nevével Apor Vilmos. Az öngyilkossággal tiltakozó „kis népbiztos” pedig humanista valóját kibontakoztató másik fajta hitvallóvá. Megszólítottá, és a megszólítás kései meghallójává. Az elhallgatások »balladai homály«-ából az erkölcsi ítélet világosságát kiemelő versben. Simonyi Imre versbéli »dadogás«-a a legkeményebb ítélkezéssé áll össze a legkisebb jelenetekben éppúgy, mint a legnagyobb igénnyel megépített költeményeiben. Sétálva, vonulva, bizalmasan beszélgetve vagy provokálóan kiabálva, közben a szövegezés pontosságával küszködve: de mindenképp kimondva egy – nem is akármilyen! – évszázadra mindmostanáig érvényesen a maga Utolsó Ítéletét.

Ímígyen a korábbi törvényt mondó, szabadon fogalmazott direkt szöveget felváltó körbebeszélés, mely látszólag a figyelők-jelentők értelmezhetését kerülgette vigyázva – valójában mellbevágó szókimondással áll össze. Poétikai »ellenanyag«-ként egyben a heideggeri gondolkodásmód költészetbéli megvalósításává lényegül át. Akárha öntudatlanul is. A politikai aktualitásból a maradandóság örökértékűségébe emeli a költeményt! A költészetben – benne és általa – válik alkalmassá a magyar líra beszédmódja a huszadik század

csodalátásának befogadására. Simonyi Imre esetében egy erkölcsi mérték megalkuvás nélküli megfogalmazására. Kényszerűségből? Alkati adottsága révén? Ragaszkodásból? Minden esetben: költői formátumának sorsszerűségét beteljesítve.

\* \* \*

De jó, hogy a »gyulai« költőt én kihagytam! Nem kell ebből a perspektívából emlékezni rá. Mint teszik valahai barátai, szerkesztői. Mint például Réz Pál: *„Vidéki költő volt és maradt haláláig, abban az értelemben véve, ahogyan Babits Mihály használja a terminust. A régi Magyarországon szinte minden nagyobbacska városnak volt egy – olykor több – költője, gyakorta jó, kitűnő költője: Nagyváradnak Horváth Imre, Debrecennek Oláh Gábor és Gulyás Pál, Berettyóújfalunak Nadányi, Kaposvárnak Takáts Gyula – s a legnagyobb Szegednek: Juhász Gyula. »Alig van magyar költő, aki annyira azonosodott volna egy várossal, egy tájjal« – írta róla Babits. – »Egy város és egy táj költője lett, vidéki költő, s egyre tudatosabban az. E vidéki végzet úgy nehezült rá, mint egy eredeti bűn, mely magában hordja büntetését...« Simonyi eleinte talán elvágott a városból, Ady Párizsába vagy legalábbis Pestre, de aztán egyre jobban körülfogta, befonta a város, ahol volt ugyan, aki támadta, de ismerte mindenki, igen sokan szerették is, becsülték, büszkék voltak a város teljességgel korszerűtlen »bohém«-jére, »utolsó bohém«-jére. És Simonyi Imre a követelményeket, a publikálási lehetőségeket semmibe véve írta a magyar költészet nagy hagyományaiiban gyökerező, de a századforduló francia lírájához is kapcsolódó verseit szerelmeiről, eszményeiről, nyomoráról, mestereiről, egy hajdanvolt életformáról, – és a városról. (Aki majd összeállítja az új Szerelmes földrajz-ot, Szabó Zoltán nyomán, az Gyuláról szólva Simonyit fogja idézni.) Nevezhette volna magát ő is, akárcsak Somlyó Zoltán, akinek szerette és idézte a verseit, magyar pauvre Lélian-nak, Verlaine viharvert, barázdált arcú, szikár keleti rokonának.”*

És Simonyi Imre korábbi büszkesége, Márai levelezőtársasága is az ismerő Csibra István szemében mennyire visszássá alakult: *„Boldog és büszke volt, hogy rendszeresen levelezhetett Máraival, jóllehet Márai kissé hűvös távolságtartása és vállveregető kritikája az évek során alig enyhült vele szemben.”* Mint Babits szemében Juhász Gyula? Élete végén már Simonyi Imre sem hunyt szemet afölött, hogy *„Márai mégiscsak mindvégig lekezelte őt, nem tekintette magával egyenrangúnak”*. Addig volt szüksége partnerségére, amíg az általa megformált Jellem képletében összetartozóak voltak, amíg a hazai különállást az emigránshoz tartozás szentesíthette. Eszményeik közössége összetartotta őket. Márai becsülhette a Jellemet, Simonyi visszaigazolást kaphatott a tengerentúlról polgáreszménye számára.

Élete végén mindezt – éppen Máraira utalva – Ördögh Szilveszter tanítványom-barátom rezignáltan így összegezte vitatkozó beszélgetésüket lezárva: *„Értelmét veszítette a politizálás. Nekem akkora honvágyam volt mindig is, hogy el se mentem innen, mert ez az én hazám, pedig nem érdemelte meg tőlem ezt a hűséget, mint Jeremiás próféta, úgy mondta, de csendes beletörődéssel, átkok felhangja nélkül, hiszen tudtuk mindannyian, mást se írt jószereivel, mint fájdalmas szerelmi vallomásokat a letűnt idők fájdalmas szépségeiről, a ringyó-anya szülőházáról és történelemről, a kacér és szeplőtelen városról, a hervatagon tündöklő, szubrett és díva Gyuláról.”*

Etikai értékének visszaigazolását megkapta legszűkebb baráti körétől, esztétikai értékének számbavételével mindnyájan adósok maradtak. Legvégső eszményei így a színész és a színész szerepeinek írója maradtak: Tímár József és Németh László. Éppen mintha Németh László Babits-nekrológiát követné: *„Azt csinálom, amit egy kéz egy másik kéz nélkül is megtehet. Tisztelgek előtte.”* Utoljára öelöttük tisztelgett. Tőlük nem kellett költészete visszaigazolását várnia. Azt megtartotta magának. József Attilára utalva.



Én már akkor ismerhettem meg verseit, amikor ez a gyulai kisvilág az egyetemes történelem része lett. Kimondhatóvá, ismerhetővé vált. A versekben eldugott szereplők a Wikipédia életrajzaiban is jelenlévő nagyságok. De valódi nagyságuk mégiscsak abban áll, hogy valaha, egy magyar költő megismerte bennük és általuk a Jellem nagyságát, és az általuk vállalt szerepeket a maga költői színpadára fel tudta állítani. Megszólaltatta őket: kimondatta velük és általuk a kor nagy igazságait. Ellen-József Attilaként, de mégiscsak a József Attila utáni költészet eseményét jelentően.

Kis világ? Nagy világ? ...Színház az egész világ, és színész benne minden férfi és nő. Ebből a »színkőri« perspektívában tenyésző körbeszélésből nőtt meg Villon a maga Párizsában, Shakespeare a világtörténelembelépő Londonjában. Így alakult univerzálisan gondolkodó Jellemmé a maga Gyuláján Simonyi Imre.

# Szigeti Csaba

## Sötét tus, néma tinta

(Kovács András Ferenc japános verskötetéről)

Az itt olvasható gondolatmenet – hogy kanyargós útvonalát gyorsan átláthassuk – három részből áll, és egyetlen állításra épül. Tárgya Kovács András Ferenc legutóbbi verseskötete: *Sötét tus, néma tinta* a címe (Magvető, Budapest, 2009), alcíme szerint „Vázlatkönyv”, mely 2002 és 2009 között készült költeményeket tartalmaz. Elsőként úgy veszem szemügyre a könyv anyagát, hogy melyek azok a legfeltűnőbb poétikai és gondolati vonásai, amelyek beszövik a korábbi sok, tőle való verseskötet közé: vagyis ismerős jegyeket, ismerős vonásokat keresek. A gondolatmenet középső része ritmikai tanulmány, tehát a benne előtárandó verstapasztalatok e költészet, vagy szerényebben e költemények eredendő közegéhez, a ritmikához kapcsolódnak. Az első, a beszövdéssel és az ismerős jegyekkel foglalkozó egységgel ellentétben itt a novumra kívánok rámutatni, vagyis arra, ami más, mint a költőtől megszokottak. Végül, hogy némi tartalomról is szó essék, e költői gondolkodásmód mélységesen topikus jellegére szeretnék rámutatni. És mindeközben erős kiemeléseket hajtok végre. Egyrészt és legelőször: részlegesen kiemelem a haiku műfaját, és azt a módot vagy észjárást, ahogyan költőnk a haikut elgondolja, másrészt – különböző erősséggel – kiemelek néhány sorfajtat, természetesen ritmikai szempontból.

A haiku tárgyunk esetében csak kiemelt, mondhatnánk, domináns forma, de messze nem egyeduralgok. Szép számmal vannak a kötetben ál- vagy pszeudoműfajok, melyek inkább különféle irodalmi beszédmódok megnevezései. A címekből és a költeményszövegekből véve: ilyen a „képmás”, egy helyütt „meggyafaportré”, a „töredék”, a „fragmentumok”, a „széljegyzet”, a „napló”, a „naplótöredék”, bravúros a japán ösztönzésekre alakított szonettek sora (egész kisciklus), a „madárszonett”, a „függelék”, a „levél”, az „homage”, így, egy m-mel. Feltűnő lehet ebben a közegben a „dal”, de még feltűnőbb a „Japán hexameter” cím, mely cím mintegy megelőlegezi azokat a jelenségeket, amelyek formaváltozások, mutációk, mint Geoffroy de Saint-Hilaire Linnét követő katalógusában a 19. század derekán a bi- és polimorf (két- és sokalakú) szörnyek vagy szörnyetegek. Számos költemény haiku (óhatatlanul sajátosan értelmezett haiku), de olvasható itt „dodoicu” is, és amikor egyetlen cím alatt sorakoznak a haikuk, akkor van renga, de sok a kötetben a tanka is. Ez utóbbi műfajmegnevezésekből érezhető, hogy e *Vázlatkönyv* japán ihletésű. Ami mármost ezt a japán ihletést illeti, itt nem érdemes összehasonlító filológiai vizsgálódásokat végezni, szerintem egyáltalán nem érdemes utánamenni annak, hogy miféle szerzet a japán haiku maga. Még csak valami alig érzékelhető divatot sem érdemes firtatni, bár az elmúlt negyedszázadban valóban születtek magyar nyelvű haikuk: ezekben az érdekes legföljebb az, hogy ki milyen képzetet alakított ki erről a japán formáról és életérzékelési módról. Mert mind az úgynevezett négritude-divat, mind az úgyneve-

zett chinoiserie hullámokban érkezett Európába: az előbbi erőteljesen először az 1870-es években (gondoljunk Manet híres festményére, vagy Baudelaire Fekete Vénuszára), majd a Fauves és a kubisták között a 20. század elején, nálunk némiképp megkésve ott van Radnóti Miklósnál, egy 1954-ben megjelent könyvecske tanúsága szerint (Szántó Judit: *József Attila műfordításai*, kiadja a Népművelési Minisztérium Múzeumi Főosztálya, 37–41. p.) József Attilánál és másoknál, már a néger-kultusz, az utóbbi rögvést a 18. században, a mesterséges patakok fölött átívelő mesterséges kínai hidakkal, az öltözködőparavánokkal, a kínai vázakkal. (Zárójelben jegyzem meg, hogy derültem, amikor a januári egyik *Heti Világgazdaság*ban azt olvastam, hogy Pécsen, az Európa Kulturális Fővárosa programjainak keretén belül egy haiku-konferenciát szerveznek. Ennyire divat lenne? Nem hiszem, de ha tehetem, ott a helyem.)

Állításom tehát a következő: ez a kötet a meghonosítás nagyon erőteljes kötete. Az a Kovács András Ferenc, aki többször írt – nevezzük így, pontatlanul – hosszúverset, most (majdnem az egész idén záruló évtizedben) az igen rövid alakzatok felé fordult, köztük a haiku felé. Az elsődleges ösztönzést Kosztolányi Dezső nevezetes fordításkötete adta, a *Kínai és japán versek* (a második kiadást használtam, Révai, Budapest, 1931). Nemcsak a fordítások, hanem a Kosztolányi-kötet *Káté* című előszava, esszéje is játszik a tárgyunkban. Érdekes, hogy a kínai és a japán verskultúra ebben az előszóban, melyben a kínai a meghatározó, olykor összevegyül, határaik elmosódnak. Mint a *Néma tus...* 10. oldalán is: „*Japán tavaszba / menni, s kínai őszebe*”. Európában természetes ez a japán-kínai-szindróma (a „minden szonett egyforma” mintájára). A hazánkban egyre nagyobb számban élő kínaiak hatására kezd mostanság megkülönböztető képességem lassan formálódni. Nos, állításom szerint e honosításnak vagy meghonosulásnak két lépcsőfoka van: előbb a Kosztolányi-kötet, majd az, hogy Kovács András Ferenc e japán mintaképzű költeményeket beoltja az európai, antik időmértékes verselés elemeivel, ritmikájával. Nem pusztán a nyelv miatt, hanem ebből a szempontból van szó itt *magyar* haikukról, egy különös mutációról.

E szempontból figyelemre méltó az a lenéző ironia, ahogyan a *Kosztolányi japánokat műfordít* című kisciklus egyik darabja beszél a haiku-koktélról. A vers címe: *Mi kell egy japán vershez?*, a szövege pedig: „*Tó, cseresznyefák, / hold, szél, tücsök, kabóca, / krizantém, köd, falóca, / hó, hegy, lepke, mák, / eső, gém, kakukk, pára – / Dezsőkém, hagyjuk mára.*” Egyébként előszavában már Kosztolányi megadta a keleti verskoktél elemi hozzávalóinak rövid felsorolását, csak jóval komolyabb hangnemben.

(*ami besző, ami visszaköt*)

Szinte a kezdetektől megvan Kovács András Ferencnél egy sokelemű – mondhatnánk, sok szemből álló – kulturális utalásháló. És bár gondosan kicéduláztam valamennyi nevet, itt csak egy igen rövid mustrát adok. Természetesen vannak a „közelesek” (ez a latin proximi általam régóta használt megfelelője, mert a felebarát kifejezést pontatlannak érzem): a lányok, Krisztinka, Fanni, aztán Hencz Márk, Láng Zsolt, Selyem Zsuzsa, Vida Gábor, Visky András. Majd az élő és holt Költők Köztársaságának nem kevés tagja; közülük a legfontosabbak, szintén ábécérendben: Ady Endre, Babits Mihály, Charles Baudelaire, Jorge Luis Borges, Füst Milán, Lorand Gaspar, József Attila, többször John Keats, többször Kosztolányi Dezső, Pessoa, Ezra Pound és mások. A verseskötet japanizáló jellegéből adódik, hogy keleti nevekkal igen nagy számban találkozunk, és az előbbi katalógussal ezt összeköti a korábbi Kovács András Ferenc-kötetekben tapasztalható Pound, itt Ezra Kelet-kultuszával, Kosztolányi fordításkötete is, vagyis: Macuó Basó, Josza Buszon, Hirosige, „Hokusjai képe”, Kobajasi Issza, Jamazaki Szókan, Ryokan, Maszaoka Siki, Szei Sónagon, Szarumarú, Takamura, Utamaro. A nemzetközi költőkatalógus – ha mondhatunk ilyet – a költészet egészének szövetébe szövö be ezt a költészetet, a japán költőkata-

lógus a Kosztolányi közvetítette keletibe. És itt vannak az önutalások a néven keresztül: Friedrich von Aachen, Al-Kairuáni, Arnautz, Asztrov, Caius Licinius Calvus, Jack Cole, John Coleman, Fu An-kung (Kovács András Ferenc kínai neve), Cornelius Gallus (bár Kosztolányi Esti Kornélja kapcsán fölmerült, hogy létezett két Cornelius Gallus is), Ungheretto, KAF, Lázary René Sándor... Ez utóbbi nevek a kötetet mintegy hozzátelepítik, hozzáépítik az eddigi életműhöz. És úgy hiszem, nem a nevek érdekesek önmagukban, még csak a név körüli utalások sem, hanem az, hogy a nevekkal jelzett kulturális univerzum meglehetősen állandó, Ezra Pound régóta kísért, Lázary René Sándor régóta ír. Ugyanez az ismerőség, ugyanez a déja écouté mondható el például az egzotikus, többnyire kihalt népek neveiről is: aztékok, berberek, csimuk, franciák, hellének, inkák, japánok, kínaiak, magyarok, maják, olmék, punok, taraszkok, toltékok, zapoték. A népnevek hangzásának egzotikumán túl, ami a kihalt népeket és nyelveket illeti, figyeljünk fel arra, hogy mögöttük ott van a mérhetetlen emberidő mögötti valami mérhetetlenül pusztító munka, Kronosz mindent befaló kítatóttorka, a múlás, az elmúlás, az enyészet képzete.

Ugyanez a képzet megvan a geográfiai vagy topográfiai katalógusban is, ha együtt kezeljük a ma lélegző, élő emberi helyeket és a romvárosokat, rommezőket. Az előbbieket felírhatók a lakóhely felől, egy pontból kiindulva, egyre messzebbre: a Köteles Sámuel utca, a Bolyai-ház, Postarét, Marosvásárhely, Kishavas, Rozivölgye, Cseroldal, Gyimes, Récepatata, Belém, Szatmárnémeti (a szülőváros), hogy jöjjön a Hortobágy, Budapest, Prága, Párizs, Róma, Lisboa, majd ezek mellett Théba romjai, Hadrumaetum, Észak-Afrika, a Szahara, Núbia és Numíbia, Mezopotámia, Egyiptom. És a hegycsúcsok: Ararát, Ruwenzori, Sierra Madre, Elbusz, Kilimandzsáró, Chimborazo, Illampú, Huacarán, Aconagua, Kunlun, Tiensan... nem sorolom tovább, mert súlyos alvási nehézséggel küszködve kell a költő tanácsa szerint e neveket mondogatni. Mindez egyrészt azért fontos szerintem, mert – visszatérve a romvárosokra – a romok Kovács András Ferenc költői képzetének részei, ha úgy tetszik, részei egy egyszerre valós és mitikus földrajznak, hiszen ki vitathatná el a romok valóságosságát, amikor tapasztalhatjuk, hogy gyakran a rom is romlik. Kocziszky Éva többéves eszmetörténeti munkát szentelt a kérdésnek, igaz, az európai antik (ókori) romok jelenvalóságának és ezek újkori képzettörténetének (leginkább: K. É.: *Régészet és képzelőerő. A klasszikus ókor fragmentumai a modern korban*, BuKSz, 21. évf., 4. szám). Számomra fontos az a gondolata, amely szerint „az archeológia hívott arra, hogy az amnéziában élő társadalom számára az emlékeztetetés munkáját elvégezzék”. Igen, a romnak mindig és óhatatlanul volt és van gondolat-történeti kontextusa, szemléljük bár az idő allegóriájaként vagy a romantikus romkultusz jegyében. Ez nemcsak a mi Kisfaludynkra érvényes, regéire az előidőkből, de a fiatal nyikhaj Petőfi is belecsúszott (például „Salgó”). Ám a romok romja! Nem állom meg, hogy egyik kedvelt passzusomat be nem idézzem a rom romja, a nosztalgia nosztalgijája, a sóvárgás sóvárgása példájaként, Anatole France-tól, *Az istenek szomjaznak* című kötetből (persze, hogy vérre szomjaznak). „*Ez idő tájt (1793. a forradalom tébolyodott és vak terrorjának, morál feletti ölésvágyának évében – Sz. Cs.) minden angol kertben és minden divatos sétahelyen voltak tudós építések által emelt kunyhók, melyekkel a városi emberek falusi ízlésének tetszelegtek. A »Szép lille-i hölgy«-höz címzett kunyhónak, melyet a limonádéárus bérelt, ósdi torony művészileg utánzott romjaira nyíltak cicomás falai, hogy a romok bánatos hangulata falusi bájjal vegyüljön. És mivel egy kunyhó és egy omladozó torony nem volt elegendő, hogy megindítsa az érzékeny lelkeket, a kávéés egy szomorú fűz alatt sírhalmot, halotti urnát és síremléket emelt /.../. Kunyhók, romok, sírok: a szegénységnek, az elmúlásnak, halálnak ily szimbólumokat emelt ősi parkjaiban az arisztokrácia. És most ily álkunyhókban, álromokkal, álsírhalmok között kezdtek inni, táncolni és szeretkezni a városi hazafiak, mert éppúgy imádták a természetet, mint a többiek, Jean-Jacques tanítványai (Rousseau-é – Sz. Cs.) voltak, és szívük egyformán érzékeny volt, telve filozófiával.*” (Anatole France: *Az istenek szom-*

jaznak, Regény, ford. Bölöny György. Negyedik kiadás, az Athenaeum kiadása [h.n., é.n.], 40. p.) Ugye szép?!

Én úgy gondolom, Kovács András Ferencnél a rom (mindenféle rom) nem valamiféle igen kései romantizmus vagy preromantika jegyében kerül elő: nála a rom mitikus hely, a múltás, az enyészet helye, ahogyan az általunk ismert, de mára kihalt nyelvek a kultúrahordozó nyelv elenyészésének, kipusztulásának a tanúbizonyosságai. (Bár járatlan vagyok a hullakedvelésben, és még nekrofil sem lennék, hozzáteszem, hogy amiként a romoknak is megvan a maguk különböző életkora, úgy a „halott” nyelveknek is: például a sumér, az egy nagyon halott nyelv, nem összevethető a latinnal, amit hazánkban a 19. században még beszéltek, az oc vagy okszitán nyelv pedig még egészen friss nyelvi-kulturális hulláknak tekinthető.)

(a ritmikai irányítottságról)

Ez a kötet is gondosan megkomponált egész: a kötetnyitó és ciklusokon kívüli versre (címe: *Újévi vers, csak ennyi*) teljes egyértelműséggel utal vissza a kötetet záró költemény a maga első két sorával és záró sorával: „*Újévi vers csak / ennyi lesz – /...!*”, és „*Jégcsend, csillog a holdhó. / Újévi vers csak ennyi –*”. E két költemény között négy ciklus olvasható: a (*Föltámadás*), a (*Teremtmények*), a (*Nyomolvasás*) és a (*Visszavonások*). De a kötetnek egy meglepő tény ad meglepő egységességet: minden egyes költemény minden egyes sora vagy öt szótagos, vagy hét szótagos, megfelelően a háromsoros haiku 5 + 7 + 5 szótagszabályának. Ha nem számítunk be egy olasz nyelvű sort, egyszer betéved egy hatsoros, és egyszer egy „hosszú” sor (a hosszú és a rövid sorok közötti határt a késő középkori és a reneszánsz nyugat-európai poétikák nagyon pontosan megvonták). E „rontás” valami olyasmi, mint aminek a legszebb példáját Arthur Rimbaud-tól ismerem. 1871-ben, a Kommün alatt a kamasz látja azt, ami hihetetlen és elgondolhatatlan: itt embereket, férfiakat és családapákat ölnek jól felfegyverzett katonák, brutálisan, halomra. Megírja *Qu'est-ce que tu veux, mon coeur...* kezdetű szonettjét, teljesen „szabályos” szonettjét, a Clément Marot-t követő szabályok szerint, alexandrin sorokban, szabályos rímorozattal. De képtelen befejezni: az utolsó sor egy csonka vagy fél-alexandrin, egy hat szótagos sor, amivel a szonett nem lezárul, hanem megszakad: *J'y suis! J'y suis toujours! Én itt vagyok! Én mindig itt vagyok!*

Nos, a *Néma tus, fekete tinta* teljesítménye páratlan. Mondottam, hogy értelmezésem szerint a kötet költészeti közege, de alapot vagy alapzatot is mondhatnék, a ritmika. Mostani vizsgálódásaimnak, az írás e részében a ritmikai nézőpont kizárólagossá tételének némi jogosultságot, de nem létokot ad két költemény címe. Az egyik így szól: *Pa-pa-pa-pa-pa-pa-pamm*, a másik, ami alcím, pedig így: *Három ritmusgyakorlat Ezra Pound emlékére*. A türelmes olvasót arra szeretném kérni, időlegesen mondjon le a szójelentésekről, és mintegy a tesztével, a hallásával kizárólag ritmikai viszonylatokra figyeljen. Az alábbiakban e ritmikai viszonylatokat kívánom valamiképpen rendezni, gyakorisági alapon. Két gyakorisági listát úgy rendezek el, hogy a leggyakoribb két sorritmust centrumnak tekintem, a kevésbé gyakoriakat perifériának vagy szatellit alakzatoknak. Valamilyen modellt kívánok vázolni; a ritmusfajtaik együttállását némileg elnagyoltan írom le, hogy az Olvasót megkíméljem a teljes részletezés okozta fárasztó unalomtól. E modellnek csak távoli köze van a költő ritmusteremtő gyakorlatához, de az ő dolga a ritmusteremtés, az én osztályrészem pedig az osztályozás, a beazonosítás, a modellfabrikálás munkálata. És ismételten fölerősíteném azt a tényt, hogy a verseskötet – igen-igen csekély és indokolható kivétellel – *kizárólag* öt és hét szótagos sorokból áll. Nem feltétlenül a haiku 5 + 7 + 5-ös tagolódásában, bár ez az alakzat rendelkezik túlsúllyal a versgyűjteményben. Van például a kötetben egy olyan formátípus, melynek darabjai nem nevezhetők rövidverseknek. Nem strófikus költemények ezek, szerkezetük 5 + 7, 5 + 7, ...n (a *Kosztolányi Vásárhelyen* is ilyen, bár belül tagolt ugyan,

de nem [egymásnak megfeleltethető] szabályos strófákra, hanem alternáló versszakokra oszlik: ötsoros egység, hatsoros egység, ötsoros egység, hatsoros egység..., sorpárok szerint). Nos, az említett formatípus darabjai, miközben az öt és a hét szótagos sorokat rendre váltogatják, a zárásja valahogy úgy jelölik meg, miként a terzinákat soroló költemények: az utolsó teljes terzina után egyetlen „plusz” sor zár. Kovács András Ferencnél a költemény végén a költemény végét a formai logika szerinti legutolsó hétszótagos sor után még egy „plusz” hét szótagos sor zárja (például *Április 11, Hegységek félálomban, Les conditions humaines, Északi színház*). Nos, szó volt már az öt- és hétsorosokat váltogató szonettéről (Csokonai Vitéz is írt rövid sorokból álló szonettet, de a széphalmi mester szerint épp a rövid sorok miatt ez nem nevezhető szonettnek, hiszen ha annak neveznök, akkor költőféltékenysége és az elsőség iránti vágya nem teljesülhetne, hiszen 1818-ban nem írhatta volna le, hogy „a szonettet elsőül ő adta a magyarnak” – én ismerek annyira karcsú szonettet is, hogy minden sora egyetlen szóból áll csak, és kítűnő szonett). Nos, az ötsoros és a hatsoros strófapárokat egymás után rendező formatípus a *Madárszonett*ben különösen mutatkozik meg. A tagolást a versmondatok tagolása megerősíti: a rímtelen sorok szótagszámviszonya 5/7/5/7/7 5/7/7/5/7/7 5/7/5, vagyis a szonettstrófa tömbökre tagolása: ötsoros – hatsoros – háromsoros.

Mielőtt a ritmikai olvasási gyakorlatokba, melyekre Olvasómat invitálom, belekezdénénk, világossá kell tenni, hogy olykor, nem csak kényszerűségből, metrikai jelölésekkel és kifejezésekkel élek, de én itt nem metrikai, hanem ritmikai kérdésekről beszélek. Vannak természetesen metrikus ritmusok, ezek a szigorúan vagy majdnem teljes szigorral megkötött ritmusok (szigorúan megkötött például az alkaioszi vagy a szapphói strófa ritmusa a maga metrikai előírásaival, részint kötött, részint korlátozottan szabad a hexameter stb.), de szép számmal vannak metrikai szabályosság alá nem rendelhető ritmusok, olyanok, amelyek távolabb állnak a ritmusok metrikai pólusától, közelebb a kaotikus pólushoz (ritmikusak, de a-metrikusak). Csak igen korlátozottan használók metrikai megnevezéseket, és egyáltalán nem – vagy csak egy pillanatra – használom például a versláb kifejezést.

Térjünk vissza ahhoz a megállapításhoz, hogy a teljes verseskötet csak öt és hét szótagos sorokból áll! Mindkét sorfajtában mérhetetlen monotoníát okozna, ha mindkettő csak egy-egy ritmusképletet szólatatna meg: azt hiszem, ha valami költőietlen, akkor egy ilyen eljárás az lenne. Nem. Most érvelni szeretnék azon verstepasztalatom mellett, amely mindkét sortípusban érzékel egy-egy domináns ritmust, és e domináns ritmus mellett nem derivált egyéb ritmusokat. És ezek gyakoriságát, mintegy az öt és a hét szótagosok ritmikai univerzumát a *ritmikai irányítottság* szervezi, mozgatja, alapozza meg.

Az ötsorosoknál a ritmikai alap, a központi vagy meghatározó ritmus, a centrum, az alapritmus, a ritmikai nap, vagy nevezzük bármiképp, a „tá-ti-ti-tá-tá”. Hogy az elemi egységeknek („ti” és „tá”) ez a ritmikai sorozata mennyire nem pörög ki „csak úgy”, mennyire nem pörög ki mintegy „természetes módon” nyelvünkön, azt több ritmikai gyakorlati példával szeretném megvilágítani. Meggyőződésem szerint a tá-ti-ti-tá-tá nem spontán, hanem határozott ritmikai szándéknak vagy ritmikai akaratsnak alávettettség. A legerősebben ott – és most kell egy pillanatra odafordulni a metrika jelenségeihez –, ahol az antik, görög–római vershagyomány a mi magyar nyelvünkbe kötelezően építette be: a hexameter zárlatában, vagyis a nem (korlátozottan) fakultatív helyeken, hanem az utolsó előtti és a legutolsó verslábbban, melyek metrikailag és ritmikailag kötöttek; valamint a szapphói versszak utolsó, rövid sorában, amely sor ritmikailag mindig azonos a mi alapritmusunkkal. Ebben az a fontos, hogy Sylvester János és későbbi követői ide vagy oda, a 18. század legvégétől a magyar verselésben szabályozottan meghonosodott hexameter mindig hozza a mi alapritmusunkat; ha Homéرت vagy a *Zalán futását* olvassuk, alapritmusunk annyiszor hangzik fel, ahány sorból áll az eposz. Ez azzal a következménnyel

jár, hogy valamivel több mint két évszázad óta vershallásunkba vagy ritmusérzékünkbe beépült a tá-ti-ti-tá-tá. Kezdem a legegyszerűbb esettel, a mi ritmikai alapunknak megfelelő személynevekkel. Két olyan nevet írok le, melynek viselői – tudom – tisztában vannak azzal, hogy nevük ekvivalens az adoniszai sor ritmusával: Sárközi Éva, Kis Judit Ágnes. Ha a vezetéknevet olyan adottnak vesszük, amely kielégíti öt szótagos sorunk kezdetének ritmikai követelményeit (az első esetben tá-ti-ti, a másodikban tá), a szülők keresztnévadásában mégsem tudom teljesen kizárni a ritmikai szempontból akaratlagos mozzanatot, azt, hogy – túl a hexameterek zárlatain – Berzsenyi óta mondhatunk ilyet, ritmikai ismerős-ként: „Izzada orcám”, Ady óta ilyet: „S lárma fülemben”, vagy hogy komolyan beszéljek: „Meghalok érted”, József Attila *Útrahívása* óta – szapphói strófákban íródott ez is – ilyent: „hald, idemormol” „szűz kikötője” „s csillog ezüstjük”.

Nos, a mi tá-ti-ti-tá-tá-nk ritmikai szándékának, akaratlagosságának szükségességét, a ritmikai irányítotttságot éppen néhány József Attila-sorvég példájával kívánom bemutatni. Egy 1964-ben a Li.Po-ról (a későbbi OuliPóról, a párizsi a Lehetséges Irodalom Műhelyeiről szóló) egy nyelvészeti szemináriumon megtartott előadásában (ez a címe: *A Li.Po*, és megjelent a *Bâtons, chiffres et lettres* című kötetben) Raymond Queneau felsorolt vagy ismertetett néhány eljárást, kifejezetten olyan öntudatos tehetségtelenek számára, mint én, elősegítendő, hogy már (aktuálisan és faktuálisan létező) költői szövegekből miként lehet létrehozni eddig aktuálisan nem, de potenciálisan bizony létezett költeményt. Queneau-nál és a korai Ouvroirs de Littérature *Potentielle*-nél szerintem – mert Queneau sem, de más oulipósok sem utaltak rá vagy fejtették ki – az arisztotelészi actus – potentia fogalompárosról van szó. Nos, több más eljárás mellett – ezek nem az orosz formalisták „prijom”-jai, nem „procédé”-k, hanem contrainte-ek, meg- vagy kikötések – a transzcendens szatrapa itt beszél a redukcióról, vagyis a törlésről mint műalkotás-csináló kikötésről, és ezek között szerepel a nem túl jó hangzású „haïkaïsation”, melyet szívem szerint az „elhaikusítás” szóval fordítanék. Queneau példája egyszerű: végy elő egy Racine-dramakötetet, csak az egyes sorok végét olvasd, és keress az 5 + 7 + 5 szótagszámok megkövetésének megfelelő, szomszédos sorvégeket! (Lehetne persze, mondom én, a verssorok elejéről is kiemelni 5 + 7 + 5-ös egységeket, de most ragaszkodnék Queneau-hoz.) Kovács András Ferenc is él az elhaikusítással: egyrészt József Attila eredetileg prózasorainak 5-7-es betördelésével, annak az árán is, hogy a sorvégek gyakran szóbelseji szótagok, elválasztójjellel, másrészt a 132. oldalon, így:

*Szép a tavasz és  
szép a nyár is, de szebb az  
ősz s legszebb a tél.*

Ennek az írásnak a Függelékében *József Attila ismeretlen haiku-ciklusa* címmel rövid mutatót adok József Attila potenciális haiku-verseiből, melyek a verssor testének törlésével és szomszédos, 5 – 7 – 5 szótagnyi terjedelmű sorvégek kiemelésével jöttek létre, vagyis váltak aktuálissá. A hozott anyagból, mesterségesen létrehozott, a potencialitásból az aktualitásba átemelt költemények – miként ezt a tapasztalat már oly sokszor megmutatta – olykor az esztétikai erőt illetően gyenge, olykor közepes, de olykor vakító világosságú eredményekkel járnak. Egyébként az utóbbi esetek nagyban hozzásegítettek engem egy-egy magyar (nyelvű) haiku esztétikai önértékének (ahogy ezt a magam kulturális szerkezetével és érzékenységével érzékelem) megértéséhez, hiszen e forma esetében az igen csekély terjedelem – mely darabok után egy-egy szonett már hosszúnak tűnik – nagyban korlátozza az ítélőerő működésbe lépését. Ennek a törléses és kiemeléses eljárásnak néha igenis van némi heurisztikus értéke, ahogy Queneau mondaná. Vegyünk szerintem

remek József Attila-haikut a Függelékből (a szövegekbe sehol jottányit nem avatkoztam be, nagy ritkán a központoszást módosítottam)! Ez a vers azért is érdekes, mert rárimel a Kosztolányi-fordításkötetben olvasható egyik japán haikura: „*miként nagy éji szárcsát, / úgy rebbenti meg / forrón hóhideg*” – olvassuk József Attilától. Ebben nemcsak az érdekes, hogy egy dinamikus, szép, eddigelé ismeretlen haikut olvasunk, hanem az öt szótagos sorok ritmikája. Az első sor öt szótagja ti-tá-ti-tá-ti/tá- ami egy tíz szótagos jambikus sor első fele lehetne; a záró, harmadik sor tá-tá-tá-ti-tá, mondjuk rá, nehezen, hogy valami enyhén trochaikus. Illetve ilyen metrikai elnevezéseket ne is használjunk. Ami szempon-tomból lényeges: ha megnézzük a Függelék mintadarabjait, alapritmusunkra egyetlen öt szótagos sorban sem lelünk rá mesterségesen létrehozott haikujainkban. Aminek két alapvető okát látom: egyrészt azt, hogy a haiku öt szótagosainak sem térben, sem időben, sem kulturális összefüggéseiben, sem ritmikájában az égvilágon semmi köze az adoniszi sorhoz, avagy hexameterzárathoz, másrészt azt, hogy ritmikailag számos öt szótagos sor van és lehetséges, és közülük csak az egyik az adoniszi ötös, avagy a tá-ti-ti-tá-tá. Az már más kérdés, hogy a meghonosítást nagyon fölerősítő szándékában Kovács András Ferenc ritmikus világegyetemében létrejött e három, eredetileg kapcsolat nélküli galaxis – a japán öt szótagos, az ókori görög–latin és az antikizáló magyar vershagyomány – összekapcsolása, egymásba fonása. Ez a ritmikai mutáns, ez a ritmikai hibrid, ez a ritmikai kentaur nála létrejött, mégpedig dominánsan, de nem kizárólagosan. Az általam készített mester-séges haikuk jól mutatják, hogy a tá-ti-ti-tá-tá nem spontán ritmikai termék: intencionált sorfajta.

Ennek igazságát alátámasztandó, másik példával közelebb lépek Kovács András Ferenc e kötetbeli verseinek legfontosabb mögötteséhez, Kosztolányi költészetéhez. Ismeretes, hogy Kosztolányi igen kedvelte a kétsoros egységekből álló formális versszer-kesztést. Szerintem ugyan két sor – elvszerűen – nem alkothat versszakot, mert ha a két sor a + a rímű, majd jön két b + b... stb. rím, akkor a tipográfiától függetlenül ez (párrimes sorokat egymás után görgető) soroló vers, Zemplényi Ferenc szerint igen, aki vitánkban éppen Kosztolányi versgyakorlatára utalt. Most én is egy rövid Kosztolányi-versre kívá-nok hivatkozni, a címe: *Anyá*, először a *Nyugat* 1928. december 1-jei számában jelent meg a 715. oldalon (XXI. évf., 23. szám). A költemény rímtelen, ezért a költeményességet a ritmikának kell elhordania, biztosítania. Minden páratlan számú sor közepesen hosszú (tizenegy szótagból áll), minden páros számú sor rövid (négy vagy öt szótagos). Nézzük a páros sorokat, valamennyit, a maguk egymásutánjában!

*anyám, anyám.  
bilincseit.  
amint te hordtál.  
özvegyi földre.  
foggal-körömmel.  
mellettem lépkepsz.  
Éva leánya.  
sírva szeretlek.*

Mi történik itt a mi domináns ritmusunkkal összefüggésben a tá-ti-ti-tá-tá-hoz viszonyított közelséggel és távolsággal? Az (i) és a (ii) számozású sor nagyon távol áll bázisnak tekintett ritmusunktól, hiszen ezek eleve négy szótagos sorok (mindkettő ti-tá-ti-tá). A (iii) már közelebb áll hozzá, de – bármily félve mondom – jambizál (ti-tá-ti-tá-tá). És akkor a (iv) egy rövid sor elejéig felzengeti a mi domináns ritmusunkat, a „foggal-körömmel” (tá-tá-ti-tá-tá) kissé visszalép tőle, a (vi) a maga összes hosszú szótagjával még távolabb



lép. Viszont a vers végén a két rövid sor, „Éva leánya” „sírva szeretlek”, kétszer, tisztán zendíti fel a tá-ti-ti-tá-tá-t.

És nyilván nem meglepő, hogy Kosztolányi pontosan így járt el a *Kínai és japán versek* „Japán versek” című egységében is. A versszövegekben (én a 2. kiadást használtam, mely a Révainál jelent meg 1931-ben) kevés az öt szótagos sor, sok a négy, sőt háromszótagos, de a hat, hét, nyolc, kilenc, tíz, tizenegy szótagos is. Az ötösöknél – mivel a véletlen szót nem szeretem – csak esetlegesen áll elő a mi domináns ritmusunk, mindössze négy sorban: „*hóziवार van*”, „*házam leégett*”, „*nem jut a partig*”, „*semmise tart itt*”. Néha előáll törléssel, például ebben a hat szótagosban: „*/s én/ síroafakadtam*”, vagy ebben: „*/csak/ arca marad meg*”. Úgy gondolom, mindez, vagyis mind az *Anyám*, mind a fordítások példája az általunk Kovács András Ferencnél fellelt uralkodó ritmikai irányítottság hiányáról árulkodik Kosztolányinál. És úgy tapasztalom, e ritmikai irányítottságnak köszönhetően a rövid „japáni versek” formaképzése, az egyes verseket alkotó sorok szabályozott, mert megkötéses kialakítása Kovács András Ferenc szövegeiben, lepődjünk meg, jóval fegyelmezettebb.

Valahogyan a leírt módon, mintegy térszerűen vagy tériesen gondolom el domináns ritmusunk és – nevezzük el – a szatellit ritmusok egymáshoz való viszonyát, közelségeiket és távolságaikat. Gondolhatunk erre is: egyetlen centrum, körülötte perifériák (mind az öt, mind a hét szótagosok univerzumában), a Nap és a körülötte keringő bolygók. A mozgás megfordítható: haladhatunk a középponttól „kifelé”, és a legkülönfélébb irányokba, de megindulhatunk bármely perifériáról a központ felé. Ám domináns ritmusunk miért domináns, miért központi, miért meghatározó? Egyfelől itteni előfordulási gyakorisága miatt, másfelől mert az ókori és a magyar 19–20. századi vershagyomány kitüntetetté tette az öt szótagos sorok között. És ez utóbbi érvet az előbbi segítségével Kovács András Ferenc fölerősítette a *Néma tus, fekete tinta* kötetben.

Mielőtt a két ritmikai univerzum némiképp elnagyolt leírásába fognék, szeretnék még egyszerre érvelni a ritmikai irányítottság mellett és ellenében. Láttuk és látni fogjuk, hogy az öt szótagosok között az egyik viszonylag gyakori „szatellit” a ti-tá-ti-tá-tá sorozat. Ellenében: szatellit öt szótagos olykor – tartsunk ki az eddigi határozószó mellett! – esetlegesen feltűnhet prózában is. Például Jókai Mór *Egy az Isten* című regényében (az általam használt kiadás: Szépirodalmi Könyvkiadó, [Budapest] 1979, 179. p.) olvasom ezt az egyszerűségében szép mondatot: „*Hisz ő is ott lesz.*” E mondatnak a próza ritmusában erősebb hangsúlyt ad, hogy e rövid mondat egyben teljes bekezdést alkot. Mellette: saját tapasztalatból mondhatom, belső beszédem vagy magánmotyogásom a hitelesítője annak, hogy némi összeszedettség és némi gyakorlás után lehet úgy beszélni – idővel egyre könnyebben –, hogy egyre sűrűsödnek az öt és hét szótagos egységek. Végül kapásból jön ilyesmi, hogy ‘Mónika kedves, nyisd ki az ajtót, kérlek, látni akarlak’. Ha esetleg az „akarlak” szó túlságosan erőszakosnak, nyomuló természetűnek tűnik, lehet így is: ‘Mónika kedves, nyisd ki az ajtót, kérlek, látni kívánlak’, de a legutolsó szó rövid i-je jelzi, hogy önmagamat ritmikailag kényszer alá helyeztem. Ennek az 5 + 7 + 5-ösnek a hetes sorára, pontosabban szerveződésének természetére majd nemsokára visszatérek.

Nos, térjünk rá az ötszótagos sorok univerzumának rövid leírására. A későbbi ritmikailag olvasat megkönnyítése érdekében e galaxis középpontját, a tá-ti-ti-tá-tá sort nevezzük el A-nak! Mint mondtam, ez a leggyakoribb ritmikus sorozat. Nézzünk rá példák! Megtaláljuk verscímként is: „*Képtelen arc, fény*”. És csak a verseskötet legelején: „*verseket írt még*” „*szinte öröknek*”, „*Arca ködös folt*” „*számkivetetten*” – kérem, ne a szójelentéseket, csak a ritmikát olvassák!, „*vagy sehová már*”, „*szertebolyongó*” „*égi madárkák*”, „*fás, puha térség*”, „*gördül a földre*”, „*szép tudatában*”, „*Nem tavaszodsz. Tél*”, „*borfeketülten*”, „*Mandulafának*”, „*szaggat a távol*”, „*tépd ki a lelket*” „*tépd ki, te szajha*”, „*szirti tetőkről*” „*égbé tarajlón*”, „*tán*

meg se hívtuk”, „Fecskeszabadság”... és rengeteg, rengeteg példa. A második leggyakoribb, de már szatellit ritmus a Jókainál olvasott sor (bekezdés) ritmusa, ti-tá-ti-tá-tá: nevezzük el A1-nek. Példák (és tessék rövid szünet után átállítani a hallást, különös tekintettel a legelső szótagra): „kihűlt, de titkon”, „tömör darabka”, „Önarc vagy énarca”, „hegedt papírkarc”, „az ég felé tűz”, „japán tavaszba”. Viszonylag gyakorinak vagy közepesen gyakorinak nevezhető a következő ritmusképlet: tá-ti-tá-ti-tá (neve: A2). Például: „föl nem ér a vágy”, „tűnt határtalant”. Távlabbi szatellit a ti-tá-tá-tá-tá, melynek összefoglaló jelölése legyen A3: például e nem tagmondatértékű „ha megrúgod, s míg”, vagy a „folyón csúszkál egy” sor. Az alapritmusunkhoz közeli, ritmikailag viszonylag „stabil” sorfajta a tá-tá-ti-tá-tá szatellit (jelölése nálam: A4): „Nincs semmi új, csak”, „felhők futását”, „rész, földi lom, szó”, „tán meg se hívtuk”. Újabb osztályt képez (A5) a tá-ti-tá-tá-tá: „írt jeleknél – gyors”, vagy „fájja át egymást”. Vannak nagyon ritka ritmusegységek: például a tá-tá-ti-ti-tá, ebben a verscím-ben: „Naplótöredék”. Az egyszeri vagy rendkívül csekély előfordulású ritmussorokat nem regisztrálok, csak azokat az eseteket jelzem, melyek erősen metrikusak, és alig ritmikusak, vagyis igen közel állnak az Azonos (metrikus) pólusához, és igen távol állnak a Különböző vagy Más (kaotikus) pólusától. Ilyen a tá-tá-tá-tá-tá sorozat (A7). „Túl hullámzó volt”, „nem fontosságom” és a ti-ti-ti-ti-tá/ti (A8): „Ugyanaz a nap”, s amiről nemsoká szó lesz, a hetes sor utolsó két szótagjának törlésével: titititá(tí-tá): „Ugyanaz a görcsös úr”. Ennek némileg ritmikusabb változata (A9) a ti-tá-ti-ti-tá, vagyis azon eset, amikor „a pátosz is fény”.

Számomra e kilenc ritmikai osztály elegendő a ritmusolvasás gyakorlásához. De szólni kell valamit a hetesekről is. Mielőtt annak rövid taglalásába fognék, hogy a hét szótagos sorok ugyanígy elrendezhetők a centrum és a perifériák elgondolása szerint, ha már Queneau törléses módszere egyszer inspirált, ösztönözzön most is. Domináns ritmusunknak nem csekély kiterjeszkedő természete van, ami azt jelenti, hogy előszeretettel tűnik fel hét szótagos sorokban. Vagyis ha bizonyos helyeken a hét szótagosokban törünk, előáll a tá-ti-ti-tá-tá, jelesül három-, és csak háromféleképpen. Vagy az elején törünk, amit zárójellel jelzek: „/mikét/ írnak az ágak”, ahol az így kapott öt szótagos egység a mi domináns ritmusunk. Ilyen még például: „/postát:/ hangjuk örömhír”, „/menni,/ s kínai őszbe”, „/Könyvek/ szállnak – a szél majd”, „/hibbant/ szélfulalom volt”. „/tájban/ hóleopárdot”: a ritmikai jelenség gyakori. Mint ahogy gyakori ennek a fordítottja is, amikor domináns ritmusegységünk elnyeréséhez nem a hetes sor elején, hanem a végén kell törölnünk két szótagot: „édene fénylik: /parkos/”, „élt a hazában... /Olykor/”, „könnyed ecsettel... /Inkább/”. Figyeljünk fel arra, hogy a szintaxis mindhárom esetben alátámasztani tűnik a törlés létjogosultságát. Van, ahol persze a szintaxis éppen nem támasztja alá a törlést a sorvégen: „s nézte a déli /tengert/”. És végül – ezt már valóban félve említtem – a mi öt szótagos domináns ritmusunk létrejön az egyes sorok hosszától, a kétféle hosszútól függetlenül akkor, ha bevezetjük a ’ritmikai enjambement’ fogalmát, vagyis egy sorvégnék és a rákövetkező sor elejének a ritmikai összekapcsolásával. Ez utóbbi ritmikai olvasat legitimitásáról nem vagyok teljesen meggyőződve.

Egy szó mint száz, domináns ötösünk még a hét szótagos sorok tartományába is átlép, ami csak erősíti a kötet ritmikai egységességéről általam korábban mondottakat, szerintem. Nos, a hét szótagosokat nem osztályozom többé-kevésbé részletesen, tapasztalataimról csak röviden számolok be. Ezek is valamely központ köré szerveződnek. A központban a ti-tá-ti-tá-ti-tá-tá áll, szorosan közel hozzá az inverze, a tá-ti-tá-ti-tá-ti-tá, az előbbire példa: „odább repedt vizen járász”, vagy „ő is fénytelen törött”, „régí kód szítal fagyott”, „szétlapozza arcodat”; az utóbbira: „égtükör, fölösleges”, „figyelte szent hegység közt”. A szatellit ritmusokat most nem vonultatom fel, például a szabályos pentameter felével egyenértékű „téli a lant idegét”, vagy az olyan példákat, amelyek itt is a metrikus pólushoz, az azonos pólusához állnak nagyon közel („Hajnaltól hozzák már a”). Azt kellett belátnom, hogy az öt

szótagos sorok potenciálisan 25 ritmusképletén belül és a hét szótagosok potenciálisan 49 ritmusképletén belül a realizált képletek szűkebb halmazt képviselnek, vagyis valamilyen ritmikai szelekció működik a realizációban vagy nem-realizációban, másrészt a megvalósított képletek halmaza önmagán belül strukturált, vagyis szervezett természetű.

Mivégre vállaltam azt a szorongást, hogy ettől az egyébként laza ritmikai osztályozástól potenciális és aktuális Olvasóim már rég továbblapoztak? Egyrészt azért, hogy megmutathassam, Kosztolányi kínai és japán fordításaitól ihletetten Kovács András Ferenc miképpen lép el a nosztrifikációban a *Kínai és japán költők* kötetben megmutatózó formai oldottságtól egy jóval szigorúbb megkötés-sor működtetéséig. Másrészt azért, hogy megmutathassam a *Néma tus, fekete tinta* kötet régebb óta készülődő novumát, a magyar költészetben már régóta meggyökeresedett antik ritmusképletek erőteljes bevonását a japán haiku 5 + 7 + 5 szótagos keretei közé. Vagyis Kovács András Ferenc haiku-kentaurját, és azt a kulturális határokat el nem ismerő, vagy egyszerűen átugró bátorságot (merészséget? vakmerőséget?), amellyel kentaurja dobantgat „*Helikon rugott kútján*”.

Most már tudunk olvasni. A „*Reggeli ráncok*” verscímről tudjuk, hogy ritmikailag egy A. Maga a versszöveg a kötet összefüggéseiben belül egy tanka, ötsoros mű, 5 + 7 + 5 + 7 + 7-es szótagszámokkal. A textus így szól:

*Gyűrt levegőég  
hűlt üvegére tapad  
sápatag arcél:  
pár falevél... Hirtelen  
így tör ránk az öregség.*

Vagyis:

*Tá-ti-ti-tá-tá  
tá-ti-ti-tá-ti-ti-tá  
tá-ti-ti-tá-tá  
tá-ti-ti-tá-tá-tá-tá  
tá-tá-tá-ti-ti-tá-tá*

Azaz: van A, majd egy olyan hét szótagos, amelyet egyben fél pentameterként jellemeztünk, ismét A, majd ismét egy fél pentameternyi hetes sor, végül egy olyan hetes, amelyből az első két szótag törlésével előáll a tiszta A. Nem tudom végtelenül türelmes olvasómmal megosztani azt az örömet, amelyben részem volt, hosszan, a *Néma tus, fekete tinta* (e cím nem domináns hét szótagos!) kötet egyoldalú és mélységesen formális olvasásakor. Erre a formális érzékelésre gyerekkoromban álltam rá, amikor a képzőművész és tanár Soltra Elemértől rajzolni tanultam, amit csak megerősítettek kamaszkoromban a művészeti Szakközépiskolában a rajzolás-, festés- és mintázásgyakorlatok, és egyetemista koromban ezt a korábban kialakult észjárást egyszerűen átvittem az irodalmi szövegekre. Magában a körülöttem lévő világban is leginkább a formális dimenziója érdekel. A költemények formális dimenziója számomra a költészet közege és alapja is.

És hozzá kell tenni mindehhez még valamit: a formális dimenzióban, a formaképzésben az egyéni kreatív szabadság nyilvánul meg. De miért a „*Vázlatkönyv*” elnevezés, miért az „*írni japán (és kínai) módra*”? A fülszöveg, amely a 137. oldalon olvasható *Egy könyv a feledésnek* című vers teljes szövege, ez a természetesen ötös és hetes sorokból álló költemény ezt mondja: „*Ez csak egy japán / Vázlatkönyv: vézna, fáradt / Lapokkal, boldog / Űrrel, telítve minden / Semmiséggel, egy / Puszta tárgy, kopár papír, / Rossz, hevenyészett, / Rontott rajzolatokkal, / Tört vonalakkal, / Tökéletes hibákkal, / Mint a világ is – / Vázlatkönyv, nem Daloskönyv, / Csak földerengő / Dallamok, csak álmodott, /*

Csak képzelt, meg sem / Írott versek árnyai / Gyűlnek a mélyből –” Higgyünk-e ennek? Higgyünk-e annak, hogy ezek a rövid költemények „meg sem írott versek árnyai”, vagyis valamiknek a helyén állnak. Nem, szerintem e költemények még az önként felvett megkötések részleges megsértéseinek esetében is (például ilyen a *Hosszasabb haiku* és az *Elrontott haiku*) teljes jogú költemények, és nem el nem készült művek ’rossz, hevenyészett, rontott rajzolatai’.

Mert miről van szó, pontosabban, én hogyan gondolom el a *magyar* haikut? Úgy, hogy nemcsak nyelvében magyar, hanem költészettörténeti múltjának és jelenének egész környezetében is az, attól függetlenül, hogy az egyes költők egyes darabjai milyen távolságban vagy közelségben állnak a japán „tündöklő mintaképhez” (a tündöklő mintakép Baudelaire-től való, a *Fájó Párizs, kis költemények prózában* (Le Spleen de Paris [Petits poèmes en prose]) előszavából: „brillant modèle”. Van Kovács András Ferenc verseskötetében egy szívemnek igen kedves – ahogy szakmai bikkfanyelvünkön mondani szokás – intertextuális kapcsolódás, ráadásul olyan, amelyről a mi magyar költőnknek magyar valószínűséggel nincs tudomása. A *Néma tus, fekete tinta* „Kosztolányi japánokat műfordít” című cikkében, a 140. oldalon olvasható egy *Mono no aware* című költemény. A költemény kétszeresen ironikus (ironizál Kosztolányi felől, és önironizál): „*Bánat, halastó... / S ha bolygok ősi erdőn, / mi roppan, hörg didergőn / lábam alatt? Hó, vagy monoton avar-e? Ó, mono no aware!*” Nos, Jacques Roubaud – akitől a japán műfajokról és megszólalásmódokról való csekély ismereteim nagy részét vettem – költői pályájának kezdetén megjelentetett egy fordításkötetet, mely kizárólag tankákból áll (és nem haikukból), ezzel a címmel: *Mono no aware*. A kötet kétnyelvű: a páros számú oldalakon a tankák japán szövege olvasható francia fonetikus átírásban (ami mögött érzésem szerint az irodalmi szövegekre is roppant érzékeny összehasonító generatív nyelvész, Mitsou [Micu] Ronat állt, aki több más mellett dolgozott és írt Mallarmének *A kockadobás soha nem törli el a véletlen* francia fakszimile kiadásában). Majd következnek Roubaud fordításai, amelyek a mieinktől igen különböző francia fordításhagyományok miatt nagyon ’roubaldiennes’ fordítások (most ezek jellemzésére nem vállalkozom). Később is találkoztam e sorsal Roubaud *A nagy londoni tűzvész* című prózakötetének fordítása közben. Nos, itt a francia szerző hivatkozik egy középkori japán szerzetes „retorikájára” a *tíz stílusról*, mely állítólag legalább olyan jó, mint Arisztotelész *Retorikája*. Csak éppen európai ésszel európai retorikai és európai stilisztikai műveltséggel felvérteződve (megáldva vagy megverve) tökéletesen érthetetlen, mert a tíz szövegosztály között ilyenek vannak, mint: „rég-i idők új köntösben stílusa”, „a démonok elűzésére szolgáló stílus”, a „lennie kell stílusa, *es muss sein*”, és ezek között a „mono no aware” stílusa. Maga a Roubaud-kötet, *A nagy londoni tűzvész* e tíz stílusban íródott, vagyis én fordítottam mind a tíz stílusban, így a „mono no aware” stílusú szöveget is, és nagyjából biztonsággal meg tudom tippelni, melyik részben üztem el nyelvileg a démonokat, és melyik részben fordítottam a mono no aware stílusában. De egyfelől: Roubaud bölcsen hozzáteszi, hogy e szövegformálások nem azonosak azzal, ahogyan a japán vers- vagy prózaszövegek egy-egy szövegosztályban formálódnak, mert ehhez ő, Roubaud nem tud szellemileg hozzáférni. Hanem az a szövegformáló szabadság vezette, amilyen képet, látomást a nevük alapján ezek az elnevezések őbenne keltettek. Mit is jelent a *mono no aware*? Nem tudtam jól lefordítani a ’le sentiment des choses’ francia fordítást, mert persze ez „a dolgok érzése”, csakhogy nem úgy, ahogyan mi érezzük a dolgokat, hanem ahogyan a dolgok maguk éreznek. Vagyis a haiku, a tanka és a többiek egy vagy több sajátos érzékelésmód megnyilvánulásai. Erre már Kosztolányi is utalt valamelyest fordításkötetének előszavában: „A haiki (*sic!* – Sz. Cs.) egy mozgó másodperc. Megérezkelteti a dolgok előbbi állapotát, s azt, ami majd utána következik. Az a fontos, hogy a dolgok legvelejét érintsük. Ez voltaképp csak hatodik

érzékünkkel lehetséges, holmi szellemi szimattal. Az érzés mélyén ott lakozik a test elcsigázása által élesült észlelet, a csönd, a természetben való teljes elmerülés.” Másfelől: amilyen szabadsággal és merészséggel fordított tankákat és alakított ki magának stilisztikai eszményeket, ugyanilyen bátorsággal nosztrifikál Kovács András Ferenc. És minden magyar (nyelvű) haiku mögött valamilyen explicit vagy implicit magyar haiku-fogalom áll, ami így van rendjén, s engem ekként érdekel az említett pécsi haiku-konferencia is: hogy ezek mutatkozzanak meg!, mondom az „ennek lennie kell, es muss sein” stílusában.

(tartalmak: erős rács nekünk a topika)

Végezetül ebben a zárórészben visszakötnék ennek az írásnak az első részéhez, csak most nem az ismerős vonások keresésének nézőpontjából, hanem – nevezzük így, csúf és pontatlan szóval – a tartalomszervezés felől. Iskolás kifejezésekkel a „mondanivalóról”, a „gondolatiságról” lesz szó, az általam legfontosabbaknak vélt szellemi jegyekről.

Kovács András Ferenc költészetének a kezdetektől rendre visszatérő, tematizált vonatkoztatási síkja az a fogalmi terület, melyet nagyjából az úr, a semmi, a végtelen (tér és idő), az örökkévalóság, a nemlét, a „létezőn túli” kifejezésekkel írhatunk körül. Ez az a hagyományos metafizikai tartomány, melyről tudásunk ugyan van, de e tudás – megkövetem az egész európai misztikus tradíciót – tapasztalaton kívüli vagy tapasztalaton túli tudás. Természetesen az, ahogyan e tartományt bárki ember elgondolta vagy elgondolja, viszonylag jól megragadható az eszme-, a teológia- és a filozófiatörténet eszközeivel. Viszonylag jól, mondom, mert bizony szellemi lehetőségeink e tekintetben is korlátozottak. És még korlátozottabbak, ha e metafizikai tartomány megnyitását költői szövegekben próbáljuk felmérni. Ekkor úgy kell közelednünk a költeményhez, olyan elképesztő óvatossággal, olyan hihetetlen tapintattal, mintha aranyfüsttel dolgoznánk. Tudom, hisz megtapasztaltam. Mert két-három éven át küzdöttem Kosztolányi Dezső *Ének a semmiről* című költeményével, hogy elrendezem magamban a magam leendő halálától való félelmemet és szorongásomat. Maga e küszködés volt számomra a legtanulságosabb, és a legragyogóbb eredményének a szánalmassága volt. Az eredmény, mely szerint itt a „semmi”, a Schopenhauer által közvetített lucretiusi semmi, ami ráadásul egy fogalmilag védhetetlen toposz, a két semmi, a két végtelen vagy a két örökkévalóság klasszikus *irodalmi* szöveghegye. A toposzt a kettévágott vagy kétosztatú örökkévalóságnak (semminek, végtelennek) kereszteltem el, ami szerint volna egy örökkévalóság a születésünk előtt, és lenne egy másik örökkévalóság a halálunk után, és minden egyes emberi lény megszületése és halála úgy és annyiszor osztaná fel az egyébként egy és oszthatatlan örökkévalóságot, mint ahogyan és ahányszor kettévágok egy kilós kenyeret (Diderot-val szólva, röviden, de példa tömérdek van: „Két örökkévalóság között bolyongok”). És e toposz fogalmi abszurditását még az emberi idő eksztatikus természetére való hivatkozás sem oldja fel, szerintem. Vagyis ami Kosztolányi gyönyörű költeményének gondolatíságából megmaradt számomra, az egy irodalmi toposz, egy irodalmi közhely, a maga toposztörténetével együtt. És ahogyan Immanuel Kant mondotta a halálos ágyán: Jól van ez így.

S akkor e tapasztalattal a birtokomban csak nagyon félve írom le, úgy, mint ami bármikor törölhető: látok egy-két pókfonál vékonyságú szálát a jelzett metafizikai tartomány és a keleti tus, vagyis a néma tus és fekete tinta között. Hamvas Béla, ez a ragyogó esszéíró, akit én – hívei bocsássanak meg nekem – gondolkodóként nem sokra becülök, de esszé-stílusát és a *Karnevált* igen nagyra tartom, a *Bolond, aki nem az örök életre rendezkedik be* című írásának egyik rövid részében a kínai tusrajzzal foglalkozik (a részt újraközölte a *Vigilia* 2006/7. száma, az idézett részlet az 524. oldalról való):

„A kínai tusrajznak két eleme van: az egyik a fekete vonal és folt, a másik az üres fehér rész. A másik az üres fehér tér. Amíg a rajzot európai módra úgy néztem, hogy a fekete vonalból és foltból indultam ki, és a fehér teret merő környezetnek láttam, abból semmit sem értettem. Azt hittem, hogy valamely tárgy, vagy táj, vagy jelenet ábrázolása.

Szerencsés pillanataim egyikében észrevettem, hogy nem két egyenrangú formáló erőről van szó. Nem. A fehér nem a környezet, a passzív tér, üresség, semmi esetleges. Nem és nem. Inkább a fehér alakítja a feketét (vonalakat, foltot), mint a fekete a fehéret. A formateremtő hatalom a fehér. Az űr, a semmi. A meghatározhatatlan. Az infinatezimális. Az európai szem számára csak a fekete vonal és folt van. Csak azt látja. Csak azt tekinti létezőnek. A teret, az űrt, a fehéret, a semmit észre sem veszi. Szerencsés pillanatomban egyszer nem a feketéből indultam el a fehér, hanem a fehérből a fekete felé. Ez volt az a pillanat, amikor a kínai tusrajzot megértettem.”

Esetleg még az is érdekes, hogy úgy tudom, ha kis ciklusba kötünk össze haikukat, az a renga. A haiku-sorozat kezdete lehet hangsúlyos, lehet nyomatékos darab, de ellentétben az európai hangsúlyos kezdet és hangsúlyos zárás hagyományával (így ellentétben a *Néma tus, fekete tinta* kötet kötetyszerkesztésével), a rengának mintegy befejezetlennek kell lennie, a sorozatnak a végén ki kell nyílnia a végtelenre, az űrre vagy a semmire. Vagyis a haikunak van egy lényegi hozzátartozása a renga utolsó darabján keresztül – és most Hamvas szavait használom – a fehérhez, az űrhöz, a semmihez, a meghatározatlanhoz.

A verseskötetben talán benne van valami hasonló. De egyébként, ami „a végtelen terek üres csöndjét” illeti, hogy Blaise Pascal egyik nevezetes egy mondatára utaljak a *Gondolatokból*, a végtelen, az örök semmi okozta rémület és szorongás természetesen mondható érzületének topikus kifejeződéséről van szó a mi verseskötetünkben. Az érzület és a belőle fakadó topikus rács a magyar manierizmus és kora barokk oly alapos ismerője, Kovács András Ferenc számára messze nem ismeretlen, ha máshonnan nem, akkor Nyéki Vörös Mátyás két, az örökkévalóságról szóló költeményéből. Mindkettő arról a réges-régi toposzról beszél, amely szerint az aeternitas az emberi életidő felől nézve elgondolhatatlan és rémületes. Pedig a kora újkorban, a 17. század derekán számos nagyszerű dolog történt a rémítő örökkévalóság vagy az örök semmi megszelídítésére a végtelen fogalmának matematizálásával. Több más között Blaise Pascalnál, az infinatezimális számítás egyik korai kidolgozójánál is. Csak egyetlen költeményre hivatkozom, a *Kosztolányi Vásárhelyen* címűre, melynek mottója egy tényleges Kosztolányi-levél egy részlete, a Bolyai-ház és a halál utáni végtelen összekapcsolásával (levél Molter Károlynak 1934. május 6-áról): „E hó közepén Stockholmba utazom, utókezelésre, rádiumbesugárzásra. Ha addig elküldheted nekem azt a két képet, ahol a Bolyai házzal és a végtelenséggel kacérkodom, igen megköszönném /.../.” Persze tudható, hogy a természettudományos eredmények semmit nem enyhítenek a közeli jövőre bizonyosan tudható halálón, az ennek tudatával megnyíló semmi okozta rettegésen, vagy a Dávid-zsoltárok latin nyelvű hangzó játékával a *timor et tremor*-on, a kierekgaard-i félelem és reszketésen. E félelmen már nem segít, ezért e kötetben szerényen háttérbe is szorul, bár a kötet utolsó darabjaiban némiképp fölerősödik a Kovács András Ferencről megszokott fény-metafizika vagy fény-topika, a megváltottság topikus jele (de: „*hűlt fény zuhan csörömpöl*”). Mert hiába a fény, mondja a *Tíz év múlva* (2015. június 5-én), a végén a gyönyörű rájátszással Kosztolányira: „*ülsz aly szobra / mögött budapestén is / itthon a fényben / nem vagy már soha otthon / a hajléktalan égben*”.

Ugyanez a topikusság érvényes a nem-írásra, a nem-versre is, összekapcsolódva az űrrel (a semmivel). Például: „*S nem tudom: ki ír, / Mit ír, s kinek nevében, / Névtelen űrben?*” Ismeretes, hogy a modern, népnyelvű költészetek már a kezdetek idején, a trubadúroknál kihívták a költészet semmijét, a költemény semmijét, a szerelmi semmit. A legelső tru-

badúrnál, IX. Vilmosnál már ott olvasható a *Farai un vers de dregt nien...*, a „*Verset írok a tiszta semmiről...*” kezdetű költemény. Ugyanez a topikusság ráíródik a költői önfelfogásra is. És valóban toposzokról kell beszélnem, abban a pontos értelemben, ahogyan ezekről minden Toposforschung klasszikusa, Ernst Robert Curtius beszélt *Az európai irodalom és a latin középkor* című már-már monumentális munkájában. Van az „ércnél maradandóbb” toposzának ellentéte is, hogyan lenne: Curtius erről a költői én toposzai közt beszél, és kitüntetett példákat idéz arra, hogy a költő, amikor műveit írja, a mindent magába nyelő és elpusztító idő miatt olyan, mint aki – s ekkor a német kutató John Keats-re is hivatkozik, akinek a neve nemegyszer előkerül a *Néma tus, fekete tinta* lapjain – nevét a vízre írja vagy lány viaszba. Kovács András Ferencnél a toposz egész bokorban jelenik meg: „*Arca ködös folt, / híre se több vizekre / írt jeleknél – gyors / habon árnyék, föld hátán / szertebolyongó / hibbant szél, fuvalom volt.*”

Az egész verseskötet az emberidő múlására, az alattomos és lassú öregedés megtapasztalására van ráhangolva. Már az első versciklus legelső verse ezt pendíti meg. A teljes költemény így szól: „*Őnarc vagy énarc, / tört vonás – rongyos tusrajz, / hegedt papírkarc.*” Jegyezzük meg ezt a törekvést, az „őnarc vagy énarc”, a portré szándékát! A következő költemény, kijelölve az egész kötet alapvető beállítódását, ugyanezt mondja: „*Japán tavaszba / menni, s kínai őszbe, / vagy sehová már. / Könyvek szállnak – a szél majd / szétlapozza arcodat.*” Nos, befejezésképp csak a szeretet fog beszélni belőlem. Utálom azt, ha bármely irodalmi alkotásban érzem a személyes érintettséget. De azt kell mondanom, kedves András, hogy – tetszik, nem tetszik – az emberélet mulékony, tűnő voltának kérdésével, az időnek ama elviselhetetlen jellemzőjével, hogy múlik, és ezzel együtt mi is, ha nem múlnak is még, de öregszünk, s hogy öregedésünk lassú és alattomos folyamata egyre távolabb viszi tőlünk az ifjúságot, és egyre közelebb hozza az enyészetet, nos, ezzel nem vagy teljesen egyedül, megtörtént, megtörténik és meg fog történni másokkal is. Amikor fél évtizeddel ezelőtt éreztem tehetetlenségemet az egész folyamattal szemben, mintend az időre fogtam rá, mondván, csak ő (ez) lehet a hibás. És hogy idő- és időmúlás-ügyben jussak valamire, legott több más mellett rávettem magam Paul Ricoeur *Idő és elbeszélés* című háromkötetes munkájára, melynek középső kötete az európai időfilozófiákkal foglalkozik, pontosabban az időről szóló legfontosabb filozófiai felfogásokkal. Azt mondja, az európai étlapon csak öt fogás vagy tézis szerepel, nem több és nem kevesebb (például Bergson még csak meg sem említi). Durván fogalmazva, az arisztotelészi kozmogóniai idő, a lélek ideje Augustinusnál, az idő mint afféle a priori tudati segédegyenes (a térrel együtt) Kantnál, a husserli idő a retenciával és a protenciával, a két híddal a közelmúlt és a közeljövő, valamint az éppen most között, és Heidegger felfogása. Ricoeur közli, hogy ez az öt tézis vagy felfogás egymással összeegyeztethetetlen, egyik sem helytállóbb, vagy kevésbé helytálló, mint a többi. És nagyon érdekes: úgymond az időről magáról csak egyetlen rövid mondatot rejt el Ricoeur egy bekezdés kellős közepén, mely mondat azt mondja, hogy az idő Kronosz, kitért fekete szájjal, valami pusztító, ami falja, egyre falja a mindenkori jeleneket. Vagyis az európai filozófiatörténet öt nem-válasz válaszától oda (-vissza)fordul a mítoszhoz. Mít mondjak, nem nyugodtam meg. Az már jobban tetszett, amit egy felkészült matematikus ismerősöm mondott: Csaba, a matematikában olykor felmerülnek olyan problémák, melyek megoldásához az idő elkerülhetetlen. De az ilyen esetekben – mert a matematika többnyire semleges vagy közömbös az időre nézve – az idő csak egy faktor. Ez a válasz már jobban tetszett: érdemes egy ócska kis faktortól ennyire rettegnem? És mindezzel párhuzamosan egyrészt megláttam az öregedés topikáját gróf Koháry István 17. század végi költészetétől és a „*Nem vólnék én még vén, / Csak az ló rázott el*” 17. századi névtelen költőjétől napjainkig, másrészt nagyjából átláttam a sztoikus, a keresztény, az epikureus-lucretiusi, valamint a Mimnermosz-féle elégikus vigaszt. És

ha nem frivol módon azt mondtam, András, ezzel az egészszel nem vagy egyedül, akkor igazad van abban, hogy azt mondod, ki-ki a maga egyedi és egyéni módján viszonyul az egészhez. Te például azzal, hogy fölerősíted a romváros-mitológiádat, beszélsz „isteni semmi”-ről, a tünékenyét kívánod megragadni à la japonaise, én pedig azzal, hogy a Török Sophie által a töredékek közé sorolt párrímes babitsi kétsorosot mondogatom: „*Már alkonyul az életem... / Kellene még egy szerelem!*”

Amit összefoglalóan mondhatok, az a következő meglátás: amely funkciót a korai és régebbi verseskötetekben a poundi morzsalékos és idegen nyelvű idézetek töltöttek be, azt javarészt a topikus beszédmód vette át. És ez egy leíró megállapítás, ebben semmilyen értékítélet nincs. A topikus rács szövi be mostanság Kovács András Ferenc költeményeit a költészet festett vagy valóságos egébe.

Függelék: József Attila „ismeretlen haiku-ciklusa”

*zokog a lelkem,  
szívre sohase leltem,  
zokog a lelkem.*

*a Végtelenbe,  
vágyom arra az egyre,  
a Végtelenbe.*

*csalfa köd-eget,  
száz csillag enyhe képét  
könnyebben feled.*

*e nyári estén  
susogja régi bánatunk  
örömrre festvén*

*remegés fut át:  
szépen felköszönteni  
bús Juhász Gyulát*

*Még várok, várok.  
Nem jössz? És sirdogálok:  
Csöppekben csurog.*

*majdnem fekete  
régén már a nap heve,  
bús sóhajüreg*

*szerelmes béka  
dús, fíledt nyári réten  
pihegve mászna*

*őrült szeretője,  
hogyha gyúlnak csillagok,  
szomorún lobog*



*miként nagy éji  
szárcsát, úgy rebbenti meg  
forrón hóhideg*

*szörnyü álmodó  
szívünkéből a téli hó,  
hulló verssorok*

*fáradt agy este  
lehull az éjbe esve,  
hulló verssorok*

*karod is oly hűs,  
ez a nagy csöndü folyó  
csak lassan elmegy*

*érj el, csak holnap,  
nem voltam csók senkinek,  
hisz úgyis mennél*

*ágyat bont a köd,  
melléd: mellé leülök,  
csendben hallgatom*

*boróka hegyén  
szólal, incseleg felém,  
karcsu, koronás*

*csillag, úgy ragyog,  
gyöngyszilánkokként potyog,  
szöllő, fürtösen*

*már gyult a villany,  
nézték, csodálták vigan,  
senki se bánta*

*szoknyád szele ez!  
pipacsbiborral habos,  
raja benn a rozs*

*vénit az idő!  
esett bogár búja ráz,  
ríva hadonász*

*árnyéket vetni,  
nagyobbat, mint a kertben,  
nem néztünk oda*

*mult hull, mint a kő,  
űrön által hangtalan.  
néma, kék idő*

*hűvös dinamó,  
zajtalan csillagzatok!  
fogam közt a szó –*

*mozdulatod, szavad,  
hulló tárgyakat a föld.  
Fémbe a savak*

# Mózes Huba

## Kultúrák egylényegűsége

„Ez csak egy japán / Vázlatkönyv... / ...meg sem / Írott versek árnyai...” Egymásba áttűnő íráské- és hangzásélmények villódzására utal a fülszöveg. Árnyjátékra, amelyben önmagunk japánságára, görögségére-latinságára, nyugat-európaiságára döbbenhetünk.

A haldokló Calvus (lat. 'kopasz') keserű haragját – haragunkat! – szólaltatja meg az alábbi, tankából, sedőkából és haikuból alakított füzér:

*Romlás légyraja  
Gyűlt fölé, száz gond úzte  
Vidékre... Hát nem  
Hagyják soha nyugton őt,  
Békén dögleni bár meg?*

*Aj, hogy gyűlöli,  
Borzadón utálja már  
Rómát s hülye dolgait.  
Pedig mi mindent  
Tudna szeretni még! De  
Falnak fordul örökre.*

*Rohadjatok meg,  
Közribanc, rideg férgek!  
Mondja, a falnak.*

A szöveg, amelyet az el-elakadó lélegzet tördel öt és hét szótagos sorokra, glükóni versszakból, három phalaikoszi tizenegyesből, adóneusból, sánta jambusból és újabb adóneusból álló időmértékesként – figyeljük csak! – simábban peregne:

*Romlás légyraja gyűlt fölé,  
száz gond úzte vidékre... Hát  
nem hagyják soha nyugton őt,  
békén dögleni bár meg?*

*Aj, hogy gyűlöli, borzadón utálja  
már Rómát s hülye dolgait. Pedig mi  
mindent tudna szeretni még! De falnak  
fordul örökre.*

*Rohadjatok meg, közribanc, rideg férgek!  
mondja, a falnak.*

Az Ungheretto becenéven említett költő – akárha Janus Pannonius – dicsőségét zengő, szintén tankából, sedőkából és haikuból alakított füzér hangzása nem annyira töredezett, mint az előbbi füzéré:

*Újratemetni  
A szórt hamut, áldani  
Hűlt pora vázát?  
Szelleme túlcsap a szón,  
Csontjai szent szigorán.*

*Holmi püspöknél  
A poéta fénylőbb, mert  
Dicsőbb, s díszes valahány  
Sorában... Híre  
Nem márvány ragyogása –  
Inkább verseit olvasd.*

*Arca szavakban  
Elél, ha igen, de ha  
Mégsem – imára!*

A szövegben felsejlő, álarcos hexameterek 12. századi, hangsúlyváltó hexameter lejtését idézik:

*Nüm heon mugánek, gye mend ú fojánék halálut evék.*

A tanka zárlatában megszólaló, álarcos pentameter 16. századi remekléssel cseng egybe:

*Az kit ígért, ímé, vígre megadta fiát.*

A sedőkában rejlő, álarcos szapphói stófa a több mint két évszázados magyar klasszikai hagyomány felhangjaival szólal meg:

*...mert dicsőbb, s díszes valahány sorában...*

Íme, a lehetséges időmértékes változat, a versindító disztichontól a verszáró hexameterig:

*Újratemetni a szórt hamut, áldani hűlt pora vázát?  
Szelleme túlcsap a szón, csontjai szent szigorán.*

*Holmi püspöknél a poéta fénylőbb,  
mert dicsőbb, s díszes valahány sorában...*

*Híre nem márvány ragyogása – inkább  
verseit olvasd.*

*Arca szavakban élél, ha igen, de ha mégsem – imára!*

A második sorban a „*Szelleme túlcsap a szón, csontjai szent szigorán*” pentameter hangzását kétszeres és négyszeres alliterációs összecsengés teszi szárnyalóbbá.

Más szövegekben kivételesen gazdag rímek járulnak hozzá egy távoli világ hangulatának megidézéséhez.

Az első és negyedik, valamint ötödik és hatodik sorát holorímesen összecsendítő, *Mi kell egy japán vershez?* című sedōka a japán formavilágot hűtlen hűséggel közvetítő Kosztolányi-fordítások hangulatát idézi:

*Tó, cseresznyefák,  
hold, szél, tücsök, kabóca,  
krizantém, köd, falóca,  
hó, hegy, lepke, mák,  
eső, gém, kakukk, pára –  
Dezsőkém, hagyjuk mára...*

A *Basó bús utazása* című, megkétszerezett haiku valósággal tobzódik a holorímességben, ám mintha éppen e hangzáskábulat-kísértéssel készítenne minket körültekintőbb tájékozódásra:

*Messze Ószaka.  
Görbe hegyre hó szakad.  
Lesz-e éjszaka?  
\*  
Minden éjszaka  
ősz fejemre hó szakad.  
Nincsen Ószaka.*

A sorok összecsengésének képletében – *aba, cbc* – az *a*, a *b* és a *c* egyaránt egész sorra kiterjedő rímet jelöl. Ha csak a sorvégi szóismétlésekre figyelünk, a rímképletet a következőképpen módosíthatjuk: *aba, aba*. De számot vethetünk azzal is, hogy az *a* és a *b* rím csupán egyetlen szóvégi mássalhangzóban különbözik, vagyis a két rím valójában magánhangzós asszonáncként cseng egybe. A szöveget ily módon minden további nélkül monorímesnek tekinthetjük, a monorímet azonban a fordított sorrendben ismétlődő, kiazmatikus elrendezésű *Ószaka – éjszaka – éjszaka – Ószaka* rímpár játékos, *Ó – éj – éj – Ó* „elhasonulása” (is) színezi.

A tanka-sedōka-haiku szerkezetű, *Ungheretto dicsősége*, valamint az azonos szerkezetű *Calvus Tiburban haldoklik* című vers tizennégy-tizennégy sorból áll, újabb felfogás szerint tehát mindkettő szonett, mégpedig 5/9 tagolású, azon belül pedig 6/3 tagolású, arany-metszéses szonett. Hasonló tagolású versekhez más felépítésű szonettek is társulnak. Legsajátosabb közöttük a *Két lány – Krisztina, Fanni* című, amely hét, tanka módjára tördelt, álarcos disztichonból áll, s mint ilyen, álarcos szonettnek tekinthető.

Az első tanka:

*Senki se küldi  
A hírt, üzenet s öröm  
Is kerül engem –  
Mint beteg állatokat  
Isteni kedv, kegyelem.*

A tankából kibontható első disztichon (a lehetséges szonett első két sora):

*Senki se küldi a hírt, üzenet s öröm is kerül engem –  
mint beteg állatot isteni kedv, kegyelem.*

Kovács András Ferenc 2002 utáni verseiből összeállított, a Magvetőnél 2009-ben megjelent „vázlatkönyve” (*Sötét tus, néma tinta*) arra készítet bennünket, hogy a költő partnerévé váljunk egymástól távoli kultúrák egylényegűségének, saját nyugat-európaiságunk, japánságunk, görögségünk-latinságunk átérzésében.

E számunkat nyomta és kötötte az AS-Nyomda Kft. Szilády Üzem

**axel springer** ■



6000 Kecskemét, Mindszenti krt. 63.  
Tel.: +36 76 481 401; Fax: +36 76 481 204  
E-mail: szilady@axelspringer.hu  
www.as-nyomda.hu; www.szilady.hu

Folyóiratunk megjelentetését a Nemzeti Kulturális Alap

**nka**  
Nemzeti Kulturális Alap

és a

József Attila Kulturális és Szociális Alapítvány  
támogatja.